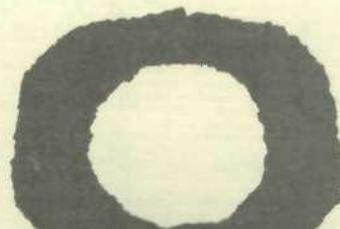


41

xuízo
agosto
setembre 1973

GRIAL



DOMINGO GARCÍA-SABELL: Doutrina xeneral da persoalidade.

M. RODRÍGUES LAPA: A recuperación literaria do galego.

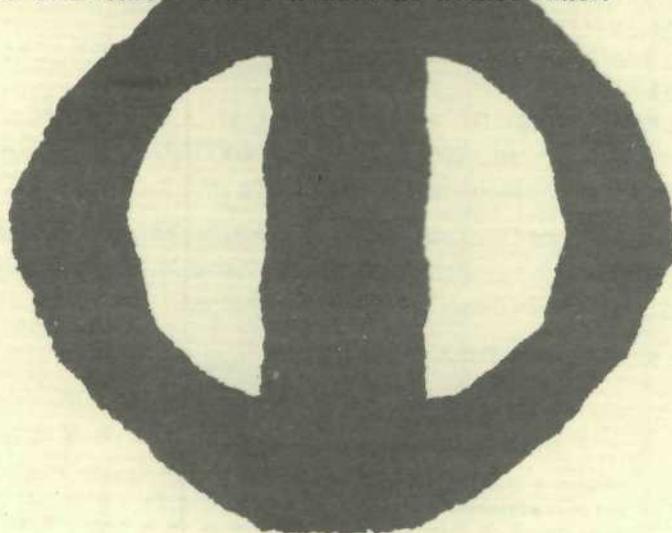
ANTOLÍN FARALDO: Artigos de "El Recreo Compostelano".

JOSÉ CARLOS GONZÁLEZ: Dimensão. Comentario sobre o poeta.

ÁLVARO CUNQUEIRO: Comezando por un morto.

X. LANDEIRA YRAGO: Vixxe sentimental por Galicia do autor de "El viaje entretenido".

CARLOS CASARES: Llería con Eduardo Blanco-Amor.



VIGO

GRIAL

REVISTA GALEGA DE CULTURA

N.º 41 - XULIO, AGOSTO, SETEMBRE 1973

S U M A R I O

E N S A I O S

	<u>Páxinas</u>
<i>Doutrina xeneral da persoalidade</i> , por DOMINGO GARCÍA-SABELL	261
<i>A recuperación literaria do galego</i> , por M. RODRÍGUES LAPA	278
<i>Artigos de ANTOLÍN FARALDO</i>	288
<i>Dimensão. Comentario sobre o poeta</i> , por JOSÉ CARLOS GONZÁLEZ	308

E S C O L M A

<i>Comezando por un morto</i> , por A. CUNQUEIRO	315
<i>Contos de Almanaque. Historias do Señor Keuner</i> , por BERTOLT BRECHT	324

PENEIRA DOS DÍAS

<i>Viaxe Sentimental por Galicia do autor de "El Viaje entretenido"</i> , por X. LANDEIRA YRAGO	327
<i>Leria con Eduardo Blanco-Amor</i> , por CARLOS CASARES	337
<i>Panorama de la música popular gallega</i> , por JESÚS BAL Y GAY	345
<i>Na morte de Fermín Bouza Brey</i> , por R. CARBALLO CALERO	351
<i>Outro libro do Dr. Bowlby</i> , por CARLOS DURÁN ...	354
<i>O teatro en "Illa Nova"</i> , por M.ª LYDIA FONTOIRA.	360
<i>Xornadas galegas en Puerto Rico</i>	370

<i>LIBROS</i> por <i>Marino Dónega, Carlos Durán, R. Villares Paz, X. L. Franco Grande, Xosé M. R. Pampín, Xavier Costa Clavell, F. Díaz Fierros e V. Arias</i>	372
---	-----

<i>O REGO DA CULTURA</i>	382
--------------------------------	-----

REDACCIÓN E ADMINISTRACIÓN

Editorial Galaxia — Reconquista, 1 — Vigo

Director periodista: Xosé Landeira Yrago. — Codirectores: Ramón Piñeiro López e Francisco Fernández del Riego. — Consello de Redacción: R. Carballo Calero - D. García Sábel - C. Fernández de la Vega - X. M. López Nogueira - M. Dóñega Rozas - Camilo G. Suárez Llanos - Basilio Losada Castro - Ricardo García Suárez.

DOUTRINA XENERAL DA PERSONALIDADE

O conceito de *personalidade* é sumamente vago e confuso. E resulta moi curioso que, a pesares da fartura bibliográfica sobre do tema, apenas atopemos con algún traballo no que se nos dean precisóns encol do termo. Isto quere decir que estamos dediante dunha situación verdadeiramente estrana e, por outra parte, abondo típica da atividáde científica dos nosos días, a sabere, a aplicación constante e o análisis en profundidade de un problema cuíos contornos non teñen sido, de antemán, ben precisados. Coido que tal aititude é o orixen, en moitos casos, das confusións terminolóxicas, das disparidades das escolas, da diversa e contradictoria valoración que uns e outros pescudadores levan a cabo coas resultas obtidas nas suas pesudas concretas.

É perciso, pois, denantes de nada, ir ao que deba entenderse por *persoa*. Ista é a primeira pergunta, a pergunta dende a coal saíran as perspetivas que nos permitan acceder ao cabal entendimento da *personalidade*.

CONCEITO ANTROPOLÓXICO DA PERSOA

O home está constituído, en esencia, polos seguintes estratos:

1. O seu corpo.
2. A súa alma.
3. O seu espírito.

Polo pronto o corpo definése pola totalidade das estruturas materiais que o compoñen, polas funcións de isas mesmas estruturas e polos condicionamentos que sobre delas exercen, de un lado a cárrega xenética, isto é, a herencia e, de outro, as presións e solicitudes do medio circundante, ou sexa, os factores sociáis.

Agora ben, o corpo e a alma, compre decir, a capacidade de sentir —definámola eisí pra entendernos con craridade— son comúns, con determinadas matizáns que agora non veñen a conto, ao home e ao animal. O que constitúe ao home na súa propia especificidade é outra cousa. Isa outra cousa imos chamála, nistes comenzaos, intelixencia.

Coa intelixencia pensamos. Entón o pensar ha sere, por forza, aquello que recrème, cando menos, un acordo común. Imos, pra iso, afastar, dentro do posibél, as inxerencias de tipo escrusivamente metafísico. Pro, como dí Ryle¹, facer isto equival a realizar un traballo,

¹ Pra isto e o que inmediatamente sigue, v. o excelente libro editado por Carl Friedrich Graumann co título *Denken*. Kiepenheuer u. Witsch. Köln-Berlin, (1965).

un "duro" traballo, conceitual. Escomencemos, pois, por repetir a pregunta tan corrente: "¿Qué facemos cando pensamos"? E respondemos en termos inequívocos, xa que si decimos que o que facemos é formar conceitos mediante un proceso no que xogan dous factores, a sabere, a *abstracción* e a *generalización*, dicimos moito e decimos pouco. Moito, porque abrangüemos nunha síntesis final cousas difíciles. Pouco, porque choutamos por riba do proceso interno do pensar, que é o que aíns nos interesa. ¿E en qué consiste isto? Consiste na posta en marcha de un expediente que se desencadea a favor de determinadas motivacións, por exemplo, o pescudar a solución de algo. Neste senso, o pescuda do que nos choe un vieiro da comprensión da realidade pódese afirmar que vai ligada ao *actuar* e mesmo, de certo, o condicione. Endemais, o tal expediente pode, por si mesmo, enxendar novas motivacións pra novas intelixibilidades. De ahí que se nos manifeste como unha das bases primordiais de conducta. Cando o pensamento se eleva, non á pescuda de solucións concretas, senón á elucidación e á realización dos valores, entón acada esferas máis outass e más comprexas e vírase en actividade espritoal, en espírito.

A mostración fenomenolóxica do pensar, polo menos do pensar produtivo, vése moi nídiamente nos estudos de Wolfgang Köhler.² O resolver un problema require, dánantes que outra cosa, un certo aprendizaxe previo e isto non soio pra resolver o problema, senón pra entendelo como tal problema. Prol non todo se resolve con ese aprendizaxe previo e coa facultade de recordalo nun intre perciso, pois hai custiōns, e custiōns ben científicas, que, ás vegadas, resolvense *contra* o que deical entón se sabía das mesmas: "A memoria —dix Köhler— pode sere, neste campo, tanto como unha axuda, un obstáculo". Encarados, pois, con un problema, o pirmeiro que se produz en nós, é unha certa "conciencia de relacións". Aquele que se nos apresenta pra que o resolvamos, garda no seu interior determinadas artellamentos que ainda non sabemos, porque sospeitamos. Hai en nós unha "perspicacia" que nos facilita —ou en caso contrario, nos tolda— a sospeita das relacións. A base de isto, ten de xurdir a saída inteleitoal que nós arelamos. Quero tomar de Köhler un exemplo moi significativo, o da fig. 1.

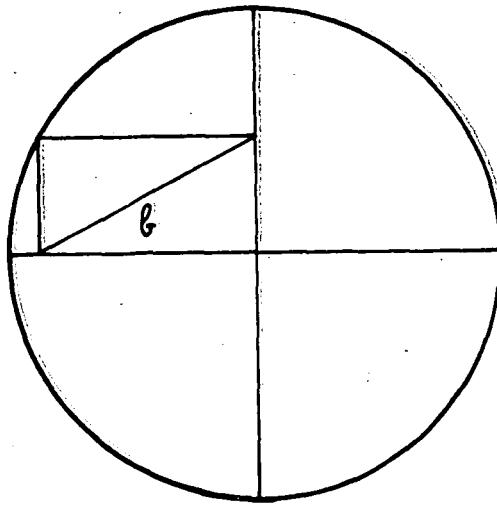


Fig. 1

Velahí temos unha circunferencia na que está inscrito un rectángulo. O problema proposto consiste en dar coa lonxitude da liña

² Köhler, (Wolfgang): *The Task of Gestalt Psychology*. Princeton, New Jersey. Princeton University Press, (1969).

1 que está dentro do rectángulo. A solución é ben sinxela. 1 é a diagonal do dito rectángulo. Pro iste ten, por definición, dúas diagonais. Si dibuxamos a segunda, atoparémonos con que ela ven sendo o radio da circunferencia. En consecuencia, como as dúas diagonais son da mesma lonxitude, a liña 1 é da mesma longura que o radio da circunferencia dada.

¿Qué acontecéu eiquí? Pois que á inicial sospeita de relacións, nós metemos na realidade-problema unha nova determinante e, diso xeito, cambeando o material dado, percatámonos de por qué a diagonal non dibuxada no inicio nos entregóu a chave da incógnita. A ista operación inteleitoal que sigue á sospeita de novas relacións chamán os fenomenólogos *insight*, isto é, *perspicacia ou visión a través de*. Pro a perspicacia non abonda por si soia. A segunda diagonal acrarónous todo, pro, ¿por qué, despóis de inspeccionar a figura-problema, pensamos en dibuxar novas liñas e, sobor de todo, aquela especial que nos vai permitir chegar a unha resulta correita? Eiquí houbo, sin dúbida, un cambio de estrutura mental que xurdíu eisí, de sutaque, sin que nós o poidéramos producir intencionadamente. Entón o que se supón —sixémonos ben en que digo “supón”— é que, pola “presión do noso desexo de resolver o problema” os mecanismos cerebráis toman disposicións distintas ás cotiáns— probablemente de caste biomolecular— i elas son as que, pola súa banda, condicionean as novas funcionalidades do pensar. Non podo entrar agora na complexa custión do paralelismo cerebro-mente, na doutrina da *formalización cerebral*, etc., por que todo isto, tan importante, obrigaría-me a desviar o percorrido programático da miña meditación.

Importa somentes deixar ben sentado que a integración das tres capas —corpo, alma i espírito— constitutivas do home, Isa integración é a que define á persoas. Iso é o que é a persoas. Ou dito de outro xeito: iso é o que de *humán*, de *humanidade* posee o home. Isa é a súa esencia. A súa orixinalidade e a súa novedade.

¿E o animal? ¿Qué acontece co animal? ¿Non é ele, por ventura, tamén persoas? A istas inquisicións debemos respostar con unha decidida negativa. Pois o animal conforma a súa conducta, non a modificacións intelixentes da realidade —intelixentes non quere siñificar sempre acertadas—, senon a patróns de resposta frente a determinados estímulos. E iso, xa se ve, é outra cousa. O que pasa é que ises patróns de resposta poden alindar, en ocasións, con un asomo de facultade refreisiva, ou o que é o mesmo, con unha aprensión de facultade creadora. Eisí, algúns dos monos antropoides estudiados polo propio Köhler hai xa anos abondo, puido resolver situacións problemáticas con un esbozo de intelixencia. Por exemplo, despóis de moitos intentos fallidos pra agadoupar un plátano situado fora da gaiola a favor de dous cachos de cana empregados sucesivamente, chegan a empalmalos e conquieren traguer deica sí o arelado alimento. O mesmo podería afirmarse dos posteriores ensaios levados a cabo polo mesmo autor nos chimpancés Sultán e Rana con métódicas diferentes, pro decote coas mesmas resultas.

E tampouco convén esquecer que o pensamento vai indisolublemente trabado á linguaaxe, á capacidade locutiva. Os monos non poden falare —nun adeprender a falare— ainda que, como sinalan Washburn e Shireck³, non teñan ren na boca nin na larinxé que o impida.

³ Washburn a. Shirek: *Human Evolution in "Behavior-Genetic Analysis"*. Edited by Jerry Hirsch. Mc Graw-Hill Book Comp. New York, (1967).

O que non teñen son os mecanismos neurales pra esa función. E isto sigue sendo verdade a pesares dos traballos experimentais ulteriores de Premack⁴, ben pouco convincentes.

Todo iso, as esperencias de Köhler e dos seus seguidores, o que demostran é a eisistencia de unha intelixencia que eu chamo *incoada*, pro non o seu desplegue plenario, úneco que eiquí interesa xa que o psicólogo ou o curador vai relacionarse, no seu menester práctico, con seres humáns, e non con antropoides máis ou menos evolucionados.

Eu coido que, deica eiquí, todos podemos estar de acordo, polo menos nun mínimo de supostos que integran outros tantos puntos de partida pra o que vai seguirse. Ista leiras comunitarias son as seguintes.

a) A persoa ven dada pola unidade constitutiva e operante do corpo, a alma e o espírito.

b) Disa triple estrutura deita a capacidade de intelixir.

c) Ise entender, ise intelixir, é, na súa raíz, unha función propia i específica do home.

d) Sobor dela edifícanse as posibilidades de *creación* que o home desenrola históricamente. Creación de novas realidades, ou creación de novas actitudes dedicante das realidades xa conocidas.

e) Isas posibilidades fundamentan a máxima capacidade do home, compre decir, a súa capacidade pra ser libre. A libertade sería, pois, a máxima característica da criatura humá e a súa máxima dinidade. Na libertade acubillaría a nódoa máis central da *persoa*.

OS DOUS ESTREMOS DA ANTROPOLOXÍA DA PERSOA

Agora ben, a partir disa unidade inicial, cada autor vai establecer unha categoría de preferencias, unha verdadeira escada de valores na que os grillóns do complexo tripartito —corpo, alma, espírito— acadarán significación e operatividade distintas. O investigador vai apresentar a súa propia, específica toma de posición no problema. Ista toma de posición móvese entre dous polos. Por unha banda, a concepción materialista estricta da persoa. Pola outra, a concepción espiritualista pura.

Eisi, pra algúns, a entidade persoal que se expresa a traveso de algo que, na nosa ignorancia, chamamos espírito, non sería senón o resultado de certas actividades cerebrales. Algo eisi como o epifenómeno da fisioloxía do sistema nervioso central. No século pasado chegouse a afirmar por certos sábidores, dun xeito un tanto drástico, que o pensamento, a vida moral, a esfera do emocional virían a resultar "secrecóns" do encéfalo como a bilis o é do fígado o o zumo gástrico do estómago. Ista doutrina ainda hoxe repetoutea e semella de moito pentello nos beizos dalgúns desnortados pescudadores. E, recentemente, foi sometida a finísimo análisis crítico por Medard Boss⁵.

En troques, pra outros, a entidade espiritual poseería volume propio, auténtica autonomía, e as estruturas neurales constituirían me-

⁴ Premack, (D): *Language in Chimpanzee?* Science, vol. 172. Páxs. 808-822. (21-May, 1971).

⁵ Boss, (Medard): *Grundriss der Medizin*. Verlag Hans Huber. Bern, Stuttgart, Wien, (1971).

ramente o soporte e o medio instrumental expresivo para a manifestación ouxetiva disa realidade trans-material.

Entremedias de ambas concepcións toparíamos con unha doutrina unitaria asegún a coal o home, en tanto que home, é un entramado indiscernible de corpo i entidades supra-corporais. Se non trata eiquí de establecer como unha suma de vectores constitutivos. Tampouco se trata de acordar unha especie de sincretismo á estrutura e, por ende, á función. Non. Trátase, más ben, de deixar asentada a orixinaria unidade esencial dos tres parámetros integrantes da persoa humá. A iste aserto responde, hoxe en día, a máisima corrente especulativa da Antropoloxía filosófica e científica. Nela dáse o refugo, como metódica esplicitadora, da relación causal e, con iso, do mecanicismo pra intelixir os fenómenos da vida persoal. Ao "de isto deriva isto outro", pónse por sustituto o "cando" isto acontece, "entón" adoita acontecer isto outro. Espresado en outros termos, equival a asentar como principio de entendimento psicolóxico a idea de correlación que, en non poucas sazóns, amostra ben ás claras o que en verdade é, a sabere, unha aceptación cásique estadística da realidade. Moitos "tests" empregados actualmente non teñen, de certo, outra relevancia, nin outra siñificación. A indescrinxibilidade do material co espritoal ven moi ben expresada neste dito de Xavier Zubiri: "No home, todo o biolóxico é mental, e todo o mental é biolóxico"⁶, Ista afirmación expresa mellor que ningunha outra o riguroso entramado somato-espritoal da criatura humá, a pechada interdependencia de ambos estratos e a súa respeitiva autonomía siñificativa. Por iste viego camiña o menester antropolóxico actual, e por ele vai a nova corrente doutrinal que se ocupa do problema da persoa.

E agora é cando estamos en condicións de ver craro o que está ocurrido na pescuda positiva dos nosos días. A cousa é ista: cara un mesmo fenómeno, cara a idéntica realidade, a sabere, a persoa, o home en tanto que persoa, cada ún vai enxuiciala dende diversa perspeitiva. O feito é o mesmo. O que varía é o ángulo de mira, a proiección da nosa ollada sobor dele. A estrutura da persoa non cambia duns tratadistas a outros. O que cambea é a valoración da base instrumental e formalizadora da mesma. I entón, resumindo i esquematizando, teríamos:

1. A persoa é, sinxelamente, o seu cerebro.
2. A persoa é, sin máis, o seu esprito.
3. A persoa é a unidade integrada de ambos vectores.

Temos de reconocer que dentro distas tres vias hai unha que, certa ou trabucada, se ten amosado moito máis escrarecedora que as outras. Refírome á terceira eventualidade, a que considera á persoa como un entramado de corpo, alma i esprito. Non renuncio a citar, siquer sexa de pasada, o traballo de Viktor Frankl, "Dez tesis sobor da persoa" que, ao meu ver, posee ainda hoxe grande vixencia esplicitadora e fonda apertura conceitual⁷.

¿QUÉ É A PERSONALIDADE?

Entendidas eisí as cousas, imos dar un paso avante e perguntar: ¿qué é a persoalidade?

⁶ Zubiri, (Xavier): *Cuatro lecciones sobre la persona*. Curso dictado en 1959 (inédito). Vide: *El hombre, realidad personal*. "Revista de Occidente", n.º 1 (2.ª época), abril, 1963.

⁷ Frankl, (Víktor): *Zehn Thesen über die Person*. In "Logos und Existenz" Amandus Verlag. Wien, (1951).

Pois é, nin más nin menos, que a posta en marcha da persoa. A súa posta en aito. É o funcionamento da persoa, a súa, digámolo con un modismo médico, fisioloxía e mesmo a súa fisiopatoloxía. É a súa aitividade, o seu facer, o seu sentir e o seu entender. É, nunha verba, o estilo da súa persoa⁷ bis.

Ná persoalidade patentizase, faise presenté, amóstrasenos aos demás, a persoa. E tamén, xa que logo, se lle aparez ao propietario disa persoa. Pro teñamos ben en conta unha cousa que á primeira ollada semella nimia e ainda obvia pro que é perciso facer constar: a persoalidade esteriorízase en aquelo que ela fai e tamén en aquelo que ela non fai, nas súas negatividades, nas súas pasividades, nas súas inhibicións. Dito de outra maneira: na súa falla de estilo. Ou no estilo que consiste en non ter ningún. Na súa ausencia de vitalidade expresiva, ou cecás fora mellor decir na súa fuxida da eisistencia. Pois hai unha postura de inercia persoal, unha como monotonía da persoa que, cando se produz, e non chega, craro está, aos estremos do patolóxico, é moi difícil de ouxetivar dende o punto de vista científico-natural. Trátase dunha lasitude cara as solicitudes do entorno, dunha astenia espiritoal profunda cuios perfiles apenas son apreixábeles polas probas ao uso. Somentes o exercicio da comprensión a niveles fondos, mediante a comunicación aberta e incondicionada, é capás de revelar os segredos móviles de tal parálisis da persoalidade. Digo todo isto, que non semellaría necesario subraiar dedicante de psicólogos profesionais, por algo que virá deseguida.

Polo pronto, si consideramos o problema da persoalidade tal e como agora queda esbozado —naturalmente, soio esbozado— veremos cómo adequiren evidente bulto os equívocos, os erros, as lixeirezas conceituais e as vaguedades teóricas cos que, en xeneral, se opera dende as iniciáis páxinas dos máis severos Tratados, ou nas densas parrafadas das comunicacions científicas.

Vexamos, como mostra, un par deles. No libro de Hans Binder, "Die menschliche Person" —"A persoa humá"—⁸, ao meu xuicio o más cinguido e riguroso dos deica hoxe por míñ conocidos encol do tema, afírmase, nada más abrilo, o seguinte: "Unha persoa, ou persoalidade, como a muido adoita a decirse..." misturando dúas cousas distintas— persoa e persoalidade—, sin reparo inteleitoal de ninguna cras.

En outra obra, ista en equipo e dirixida por Kluckhon, Murray (Henry A.) e Schneider⁹, podemos ler isto: "A institución superordeada que goberna ao organismo humán é a *persoalidade ou mente*"; (iste sublinhado é meu). Eiqui equipárase, sin más, a estrutura complexa da persoalidade, con outra estrutura de complexidade diversa e de distinto alcance. E o autor engade: "As súas bases psicolóxicas e neurolóxicas (as da persoalidade) están na cachola". En consecuencia, non son visíbeles. As súas manifestacións e as súas "operacións" poden conceitualizarse a partir "dos informes verbales do suxeto" e da ouservación "da súa conducta manifesta, física e verbal". E agora ven a concrusión sorprendente: "Eisi, o psicólogo está

⁷ bis. Laín Entralgo fai o distingo entre *persoalidade* e *personelidate* no seu espléndido libro, *Teoría y realidad del otro*. (Edic. Revista de Occidente. Madrid, 1961). Sabor da importante sínificación antropolóxica dista doutrina lainiá, remítome a un próximo ensaio meu.

⁸ Binder, (Hans): *Die Menschliche Person*. Verlag Hans Huber. Bern u. Stuttgart, (1964).

⁹ Kluckhon, Murray (Henry A.), a. Schneider: *Personality in Nature, Society and Culture*. Alfred A. Knopf, Inc. New York, (1965).

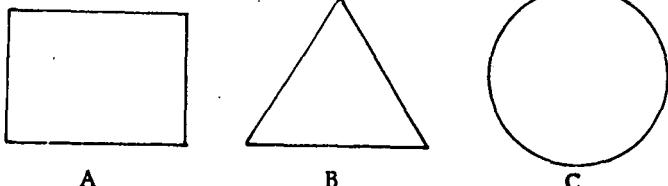
direitamente interesado soio nas manifestacións da persoalidade: nas aicións". E ainda isto máis sorprendente: "De ahí que na práctica actual a persoalidade sexa unha formulación abstracta composta polo psicólogos"; (o subliniado é meu).

Vimos de ver cómo a idea de persoalidade non é unha formulación abstracta senón un conceito moi perfilado a partir do cal as resultas das esploracións sobre do individuo haberán de adquirir claridade e significación profundas.

Pro non sempre os tratadistas se moven en leiras tan equívocas. En ocasións, e sin sairse do campo pragmático e positivo, acadan a enxuciar o problema da persoalidade dun xeito moito máis amplio e real que o dos casos acabados de citar. Por exemplo, no libro de Gardner Murphy, "Personality"¹⁰, libro imponente e moi ben orientado, inclúense uns esquemas esplicativos dos niveles de complexidade do que a persoalidade sexa, que merecen sere lembrados, siquer o fagamos dun modo moi sumario.

No primeiro nivel, considérase á persoalidade como o conxunto de rasgos, de perfiles cuantitativos e cualitativos de un individuo que o distinguen, sin a menor dúbida, de calisquer outro suxeto, (fig. 2).

Fig. 2



A

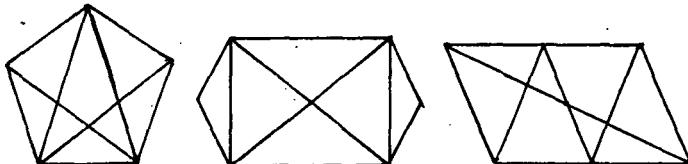
B

C

Eiquí A, B e C, son individuos diferentes, pero que podemos eisaminar nas súas peculiaridades respeitivas e nas súas interrelacións sin botar man da súa testura interior, (no dibuxo nin tan siquer indicada).

No esquema seguinte, (fig. 3),

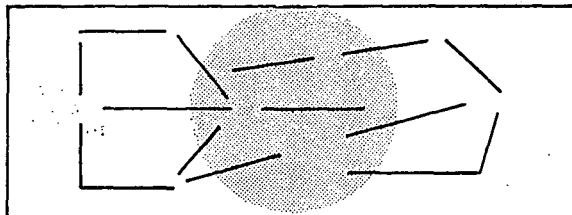
Fig. 3



cada individuo ven definido pola súa propia organización interna que lle é específica e que é a que reclama estudo e consideración si deixamos entrar na persoalidade de cada un dos suxetos representados.

No derradeiro, (fig. 4),

Fig. 4



¹⁰ Murphy, (Gardner): *Personality*. Harper and Bros. New York, (1947).

o suxeto está como imbricado no xogo de relacións que o traban ao medio circundante. Entón fórmase un entrambilicado entre a persoa e o entorno. Isa rede relacional, que abrangue o íntimo e o esterno, isa unidade estrutural, sería agora a persoalidade.

Naturalmente, é iste terceiro esquema esplicitador o que Murphy prefire e con razón. Pois nele dánse os requisitos necesarios pra acceder a unha comprensión en totalidade, *en estrutura*, da esencia da persoalidade. Sempre, claro está, que ese esquema se non entenda dun xeito estático ou, como dí o autor, "conxelado", senón introducindo nele o factor diacrónico que convierte a persoalidade *como estrutura* en persoalidade *como proceso*. A persoalidade posse ises carácteres formales. Sin dúbida. Pro ises carácteres formales van facéndose, van desenrolando as súas virtualidades no devenir crono-lóxico —e xusto nisto consiste a súa operatividade e a súa derradeira siñificación. Eiquí vemos moi nídicamente cómo a dinamicidade, a función, supera ao estable. Por iso, como advirte Carlota Bühler¹¹, hoxe tende a evitarse polos psicólogos e emprego da palabra "Eigenschaft", "propiedade", no senso de atributo sólido e fixo da persoa, o que relembría o antigo conceito de "capacidade" (Binet). (De ahí o acerto do tíodo da gran novela de Robert Musil, "Der Man ohne Eigenschaften", "O home sin propiedades" que cando se traduciu ao francés consultouse con Gide sobre da esaita equivalencia da verba teutona. E Gide propuxo —proposta que non prosperou— querer eisí a frase: "O home dispoñible". Non ten volta que o acerto estilístico do novelista galo era definitivo. Pois a carencia de "propiedades" por parte do protagonista non é senón a versión, dende de outra perspeitiva, da pasividade dispoñible, da máisima entrega indiscernible. Rasgo, por outra banda, ben carácterístico do home a quen o traballo da cultura tornou escéptico e desilusionado).

Mais por outra banda, debo sublinhar que Carlota Bühler admite un conceito funcional da persoalidade moi semellante ao que eu propón. O que acontece é que ista autora mistura, unha vegaada máis, a idea de persoalidade coa de persoa. Pra ela, a persoalidade sería o específico propio, isto é, a persoa e, ademais, o xeito de ela expresarse. I entón a diferencia frente ao que eu postulo resulta radical.

A PERSOALIDADE COMO CONSTANTE EISISTENCIAL

Deixa agora feito o acento no dinamismo da persoalidade, na súa cotián transformación. En suma, no que ten de proceso. (E por iso é polo que, como todos os procesos, recrava máis que esplícacion, comprensión).

Agora ben, ¿é por acaso a persoalidade algo fuxidio, algo soio apreixábel minuto a minuto na vida do home? ¿Non ten a persoalidade consistencia algúns si non é a que lle confire o seu mesmo desenvolvemento? Veleiquí agora a nova pregunta á que é mester responder con algún rigor.

A persoalidade, xa quedou dito, é o estilo da persoa. E a libertade o cerne da mesma. Sin dúbida. Pro acontece que tanto unha cousa como a outra —estilo e libertade— remiten indefeitibelmente ao que se fai ou ao que se conquira. Sempre, por tanto, a devenires, a funcionalidades en tránsito do incoado ao plenario, da arela á realización, sin acougo posible, en constante marcha pra diante.

¹¹ Bühler, (Charlotte): *Psychologie im Leben unserer Zeit*. Droemer Knaur. München. Zürich, (1962).

Mais isto non quer decir que a persoa, e con ela a persoalidade, carezan de base de sustentación, de apoio que forme unidade consigo mesma. Eiquí, base e apoio non supoñen o ademirar esa base e ese apoio no senso no que se admite a realidade do corpo, por exemplo, como andamio do anímico-espiritoal. Non. Eiquí empréganse ises vocablos, un tanto fixadores e estáticos, no senso de centro dun campo de forzas do que ~~xurdien~~ os vectores aitivos e aituantes da persoalidade. Visto dende ~~de~~ outra perspeitiva: cando consideramos o vieiro vital dun individuo percatámonos, si nos é dado chegar á conclusión e remate dele que, a pesares de todalas contradicións e a pesares de todalas irracionais, cecáis ausolutamente imprevisebles, aquela vida poseía unha dirección unívoca. Algo había nela que lle confería senso intelixible. Dito de outro xeito: aquela vida era o recitado dunha constante eisistencial. Ise recitado é o invariável. Ise é o núcleo da persoalidade. Iso é o firme, o sólido —si se me permite falar eisí—, o inmutable. A Analítica eisistencial ten aacadado, noutro plano esplicitador, grandes achádegos nista liña doutrinal.

AS CLASIFICACIÓNNS DA PERSOALIDADE E O ACHEGAMENTO Á SÚA ESENCIA

Estamos xa en posesión dun fío guieiro que permite a nosa orientación no laberinto confuso da persoalidade. Con ele da man poderíamos realizar unha curiosa operación, a sabere, o repasar en detalle as diversas clasificacións que se teñen feito da persoalidade. E, con elas á vista, intentar o apreixamento disa nódoa derradeira que, asegnar parece, ten de constituir a esencia mesma das funcionalidades da persoa. Non imos facelo. Pro sí imos consideralas no seu conxunto.

Polo pronto, o que primeiro chama a atención é a superfartura dises proxeitos clasificatorios. Carlota Bühler fala da "maraña" ("das Gewirr") das concepcións teóricas encol das crases posíbeles de persoalidade. Lembremos o libro e a catalogación de Hall e Lindsey¹²; as aportacións de Lersch et Thomae no "Handbuch der Psychologie"¹³; a obra de David e Brengelmann¹⁴; e, derradeiramente, a espléndida producción de Hans Binder á que xa me teño referido denantes. En calisquera distes libros, i en outros que con posterioridade teñen aparecido, pode o leitor dar con múltiples elencos distributivos da persoalidade. Pro xustamente iso, a riqueza das clasificacións xa indica que, por embaixo, o chan de mantención é moi escaso. Cando a especulación se permite tan longo marxen de aitividade é que os contornos do problema están pouco definidos. A folgura ideatoria é sino de mingoado rigor no pensamento.

Mais o notable é que, en moitos casos, quenes eisí teñen contribuído a convertir en laberinto o que devera sere un vieiro de doada andadura, son xentes de gran calado intelectual, xentes de fortes eisixencias discursivas. Teñamos presentes na nosa atención, endemais dos nomes que veño de citar, os de Fr. Kraus (doutrina da "persoa cortical" e da "persoa profunda"), Kretschmer (tipoloxía da

¹² Hall and Lindsey: *Theories of Personality*. John Wiley & Sons Inc. New York, (1957).

¹³ Lersch und Thomae: *Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie*. In "Handbuch der Psychologie". 4. Band. Verlag für Psychologie: Göttingen, (1960).

¹⁴ David and Brengelmann: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*. Verlag Hans Huber. Bern u. Stuttgart, (1961).

persoalidade), Kurt Lewin (aplicación da teoría da "Gestalt" e subseguiente apoio na topoloxía matemática pra elaborar unha Psicoloxía topolóxica)¹⁵, Allport, Paul Christian, Sullivan, Fromm, etc., etc. E isto sin botar man das figuras maiores, Freud, Jung, Adler e, nun terreo máis abertamente antropolóxico, Binswanger, v. Gebsattel, Ruding, Hengstenberg, Gruhle, Conrad-Martius et tantos outros. ¿Qué ten acontecido eíqui?

Pois sinxelamente que por unha banda se empregan nomenclaturas de valor e siñificación moi diversa e ainda, na maioría dos casos, oposta. E, pola outra banda, que o punto de partida tamén é, de uns a outros autores, diferente. Ou dito con outras palabras, que as varias clasificacións non supoñen un arrequecemento unhas das outras. Non supoñen o ir pouco a pouco, o seguir a "lei da parsimonia" asegún a formulou Thurstone¹⁶, que é válida pra toda tarefa científica, isto é, o ir completando, matizando o xa sabido con sosego, senon que se intentou apresentar baixo unha mesma etiqueta —a da *persoalidade*— mercancías diferentes. Entón os intercambios de pareceres trócanse nun parladoiro de xordos que, á súa vés, non fai más que opilar as necesidades, as menesterosidades de esplicitación doutrinal e, con iso, o favorecer o nacemento de novas elucubracións clasificadorias. Repasemos o libro de Binder. Veleiquí os epígrafes que enuncian os varios conceitos e, por ende, as varias crases de persoalidade: Conceito orgánico. Psíquico. Vital. Instintivo ou pulsional. Espíritoal. Relixioso. Sociolóxico. Sintético. E, derradeiramente, antropolóxico.

O mero reconto dista clasificación é xa, en sí mesmo, sumamente revelador pois, nefito, ¿qué pode habere de común entre a persoalidade "orgánica", por exemplo, e a persoalidade "relixiosa"? ¿Non se trata, sin dúbida, de dúas leiras da realidade enormemente alonxadas e cuio achegamento, si é posíbel, soio podería ser dado por unha especulación metafísica de gran envergadura, pro totalmente allea ás necesidades dunha Psicoloxía clínica ao uso? E, nefito, a pouco que se repase o contido conceitual diso que dá en chamarse "persoalidade orgánica", percatámonos de que sin adevirtilo estamos percorrendo camiños ontolóxicos moi árduos. I eisí imos dar de fucios con conceitos como o de "entelequia celular" ou o de "entelequia da totalidade"¹⁷. Ou coas elucubracións de Plessner¹⁸. Ou as de v. Bertalanffy¹⁹, que nos sitúan a cen legoas da práctica diaria e mesmo dos esquemas de intelección que a ela deben servir. Non quero decir con isto que tales esforzos de comprensión en fondura sexan baldios ou estean desplazados. Ren diso. Eu mesmo os teño utilizado máis dunha vegada nos meus escritos i estimo que algunos deles son dunha fecundidade esplicitadora realmente importante. Pro o feito de que sirvan a unha fundamentación xeneral dos fenómenos da vida orgánica e dise xeito contribúan a tirar a especulación biolóxica do estonteamento doutrinal no que estaba sepulta por obra dun mal entendido positivismo xa acabado, o feito de que entre os

¹⁵ Lewin, (Kurt): *Principles of Topological Psychology*. New York, (1936).

¹⁶ In "Behavior genetic Analysis". Páx. 349.

¹⁷ V. sobr. dista cuestión, Schuber-Soldern: *Philosophie des Lebendigen*. Graz, (1951).

¹⁸ Plessner: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*. Berlin, (1928).

¹⁹ V. Bertalanffy: *Theoretische Biologie*. Berlin, (1932).

autores citados e outros más, por exemplo, Portmann²⁰, a Bioloxía acade graus de maturidade inteleitiva e de apertura conceitual como cecáis nunca se teñan dado deica agora, todo isto, digo, non impide que a aplicación sin más aos problemas que plantexa o conocemento da persoalidade humá, en canto tarefa clínica, resulte fora de lugar. Polo menos, non axuda ren á creación dese eido comunitario dende do coal vai sere preciso, no vindeiro, enfocar moi da frente a realidade concreta e a fenomenoloxía particular da persoalidade.

De todos xeitos, e nunha consideración panorámica do problema da ordeación dos tipos xenéricos da persoalidade, penso eu que podemos levar a cabo unha bipartición sumamente sinxela. De un lado teríamos aquelas concepcións que carregan o acento ou, ao menos, ademiten tácitamente, a forza determinante da herencia, dos factores xenéticos. Son as doutrinas da persoalidade como secuela ou, ao menos, expresión moi de primeiro plano, da constitución. Do outro lado, toparíamos coas doutrinas para as que a persoalidade é, dementes que outra cousa, o resultado dun xogo dinámico entre a súa propia testura somático-espritoal e as presións, as solicitudes, as urxencias e os asoballos do entorno, é decir, da Sociedade. Concepcións, pois, xenéticas as unhas, e concepcións sociolóxicas as outras. De novo, e como acontecía co conceito antropolóxico da persoa, estamos eiquí diante de dous estremos, diante de dúas concepcións senón opostas, sí de polar significanza. Coido que si nos detemos algo no seu análisis xeneral teremos de acceder a certas conclusións de interés.

XENÉTICA E PERSOALIDADE

É sumamente curioso que ao encararnos con iste aspeito do problema da persoalidade volven a xurdir como serios atrancos, non soño teóricos senón tamén metodícos, as dúas dificultades con que batíamnos ao comenzo diste ensaio, a sabere, a testura complexa de aquello que integra a persoalidade e a fluidez dos seus rasgos cando a pensamos —í eisi ocurre na realidade—, como indefeitiblemente e obligatoriamente chantada no tempo.

O xenotipo sería eiquí como a primeira materia, como a matriz sobor da que van asentarse, a inscribirse, os calcos impresos polo entorno. Do xogo mutuo entre ambos factores resultará a función da persoa, isto é, a persoalidade. Agora ben, o xenotipo non é un campo inerte, un chan de inserción neutro, senón mais ben o condicioante do que vai sere rexistrado por ele e do que non vai ter impronta algúnya. O entorno ten de aituar sobor da masa hereditaria, sobre o xenoma, pro iste, o xenoma, vai pola súa banda “discriminar”, si se me permite a palabra, sobor disas aicións do medio circundante. Dito de outra maneira: o herdo, a constitución, posee un papel ativo na formación da persoalidade. É rego i é camiño. É asento, matriz e, ao tempo, vector dinamizante.

Entón, do que se trata é de pescudar os mecanismos disa dinamización, disa posta en marcha da persoa. E, por sabido, das bases materiais que a fundaméntan. Pro agora acontece que os xenetistas da

²⁰ Portmann, (Adolf): *Entlässt die Natur den Menschen?* R. Piper & Co. Verlag. München, (1970).

persoalidade caen na conta da complexidade e da fluidez de aquelo que pretenden manexar²¹.

Naturalmente, e como xa é costume, nin Thompson, nin Caspari, nin Ginsburg, nin moitos outros, se paran a establecer o que deba entenderse por *persoalidade*. Apenas si se limitan, como no caso do pescudador canadiense, a falar de *conducta* e a asimilar ista, sin máis precisiones, á idea e ao concreto do término *persoalidade*. Pois ben, pra istes indagadores, a persoalidade —que é igoal á conducta— sería apreixábel centíficamente a favor do análisis dos *rasgos* ("traits") disa mesma conducta. Pro, á súa vez, os *rasgos* poden ser descompuestos en *factores* de estrutura más sinxela e, por tanto, de más doado estudo. Por exemplo, a pescuda de aquelo en qué consista o *aprendizaxe* pode desmembrarse en diversas unidades —índices de erro, cálculo estadístico dos mesmos, etc., etc.—. Ou ben pódese supoñer a eisistencia inxénita de certas capacidades simples que son suscetíbeles de medición ouxetiva, (recordemos de novo as vellas afirmacións de Binet). Iste faítores, pola súa banda, poden definirse dende a perspeitiva psicométrica como a estrutura conceitual que "describe o feito de que un certo número de probas ou tests covarien e se interrelacionen". Co coal, en verdade, desplazamos o problema e batemos coa necesidade de disecar o que isa covariación ou correlación sexa. I entón, craro está que hai que levar a cuestión ao terreo matemático, ao das variacións posíbeis que se configuran entre os compoñentes xenéticos e ambientais. Desembocamos eisí no análisis faitorial pro, como moi ben adevirte Thompson, iste análisis de tipo matemático ou estadístico non nos suministra ningún criterio de validez pra decidir coales faítores de entre os que integran un *rasgo* da conducta son "naturales" ou "básicos" e coales non. Por iso os procederes psicométricos poden crear unha taxonomía da conducta, obriga sempre dina de ter en conta e, dende logo, valiosa en sí mesma, pro de escasos alcances para a intelección da persoalidade como derradeira e radical realidade humá. Non esquezamos, como unha e outra vegada subliñan os xenetistas da conducta, que a división do proceso conductual en unidades ou *faítores* é, por definición, arbitraría.

Con estas reservas, non ten volta que poderemos botar man dos intentos levados a cabo, por exemplo por Royce co seu modelo xénético da intelixencia xeneral²², no que habería a transmisión dese *rasgo* (intelixencia xeneral) a favor de varios pares de xenes e, pra os *faítores* de tal intelixencia, v. gr., a memoria, moi poucos. De maneira semellante poderíamos ocuparnos da metodica de Cattell²³. Pro cecáis teña más forcia esplicitadora a fórmula matemática de Lerner²⁴, que constata a covariación entre os compoñentes xenéticos e os ambientais de determinado *rasgo* conductual. Con todo, unha ouxección se ergue frente á validez derradeira distes estudos, a sabere,

²¹ Recomendo como moi útil o traballo de William R. Thompson, *Some problems in the genetic Study of Personality and Intelligence*. In *Behavior-Genetic Analysis*. Páxs. 344 e ss.

²² Royce, (J. B.): *Factor theory and Genetics*. Educ. Psychol. Measmt., 17, 361/376, (1957).

²³ Cattell, (R. B.): *The multiple abstract variance analysis equations and solutions: For nature-nurture research on continuous variables*. Psychol. Rev., 67, 353/372, (1960).

²⁴ Lerner, (I. M.): *The Genetic Basis of Selection*. John Wiley and Sons, Inc. New York, (1958).

que nós, hoxe por hoxe, e dados os conocementos de Xenética que poseemos, non somos quenes pra decidir si un certo fátor, por sinxelo que sexa, corresponde en realidade a un determinado xen. A interrelación entre unha e outra ouxetividade é meramente voluntaria. Témola establecido nós a priori sin que nada nin ningúen nos asegure da sua eisistencia ouxetiva. Como afirma Thompson —e a iste autor hai que citalo a cotío pola amplitude doutrinal dos seus escritos— “a identidade na terminoloxía —refírese aos vocablos psicolóxicos e aos xenéticos— probabelmente representa unha analogía e non unha identidade lóxica”. O criterio xenético é sempre, quéirase ou non, un criterio que obedece a modelos de transmisión xenética. Pro choutar dende eles ás realidades específicamente humás —conducta, persoalidade— é cometer un ero non soio conceitual senon, ademais, metódico. Medard Boss ten sometido a moi cinguida crítica expresións hoxe correntes en Xenética, tales como “información”, “clave”, “lingoaxe”, etc., etc., que non virían sendo, en verdade, máis que finas coberturas do vello conceito da causa e efecto. No uso indiscriminado das mesmas habería moito de antropomórfico e de romántico²⁵.

En canto ao problema da plasticidade ou fluidez da persoalidade, hoxe vénse a admitir que as variacións ao longo do tempo que non semellan condicioadas primariamente polo herdo, poden sere debidas a azares vitais, a casuales situacións do suxeto en relación co seu entorno, etc., etc. Pro iso, que deica hai pouco se consideraba como un elemento de trastorno nas pescudas xenéticas, coidase agora que representa máis ben unha falla das nosas sabencias ou, sinxelamente, un erro de valoración e de perspeitiva indagatoria. En calisquer caso, isas variables, digamos inusitadas, poden controlarse estadísticamente. Por outra parte, tamén pode acontecer que iso que os xenetistas califican como “predisposición pra variar” (“disposition to vary”) resulte predeterminado xenéticamente, isto é, que a fluidez da persoalidade ancle, deica certo punto, no xenoma do individuo.

Mais como conclusión de todo isto podemos reproducir as verbas de Thompson: “Si as formas más complexas da conducta, tales como as que caen baixo os termos de persoalidade e de temperamento —e, de paso, engado eu, ousérvese o difuso da terminoloxía— poderían trabarse ao xenotipo, é cousa discutíbel”. Complexidade e plasticidade. Velequí os dous estratos que sirven de fundamento á persoalidade. Agora amosan de novo a cachola nos estudos da Xenética²⁶.

²⁵ Boss: *Ibd. Páx. 446*. O autor estuda, ademais, o caso da cegueira pra os cores no que se adevirten moi ben ises vicios conceituales.

²⁶ Ista, a Xenética, mediante a Psicometría e a Psicoloxía experimental, trata de desentranalos, no senso máis literal da palabra, isto é, de zugarllas as entrañas e poñelas á lúa do día. A unha constituye un modo de achegamento estático ao problema da persoalidade. A outra é unha vía dinámica. De todos xeitos, penso eu que non somentes a integración de ambas disciplinas, como propugnan non poucos xenetistas, senon o manter a concencia alerta sobre dos alcances e as propias limitacións das dúas metodicas, poderá algúns dia fornecernos datos firmes e decisivos encol da difícil e contradictoria custión da persoalidade da criatura humá. V. Cronbach, (L. J.): *The two disciplines of scientific Psychology*. Amer. Psychol., 12, 671/684, (1962). Moitos antropológos e psicólogos teñen ergueito derradeiramente ouxencias moi serias sobre da validez dos tests da persoalidade cuia eficacia está, asegún eles, moi por baixo das probas de función da intelixencia e que dependen, en outo grado, de factores locales de cultura e de lingoaxe. Cosa que debemos ter en conta nós, os galegos, nas nosas pescudas diste xénero. V. por exemplo, Kline-

Eisí, pois, o eido da pescuda que abrangue o parentesco da persoalidade co herdo, e que tería a súa expresión formal no conceito de constitución —conceito, por outra banda, remoroso e moi pouco fructífero pra as necesidades da Clínica— é, pola súa propia índole, un terreo severamente acotado. *Pro acotado no que se refire ás metodicas empregadas e non no que fai cara ás bases conceituais das que debera arrincar.* Mientras isas eisixencias de rigor ideatorio se non cumplen, unha cousa queda crara, a sabere, o acordo dos pescudadores encol dun tema tan decisivo coma iste: os rasgos xenerais que integran a persoalidade son disposicións xenéticas cujo cumprimento ten lugar gracias “á exposición do xenotipo dedicante do entorno e ao longo dun prolongado período de tempo”²⁷.

Poderían engadirse a estas consideracións as ideas de non poucos investigadores da xenética celular que nos levarían a conclusións moi semellantes. Lembremos, por vía de exemplo, o análisis crítico a que François Jacob somete o conceito morfolóxico do xen e o estudo da herencia en relación coas súas propiedades estruturais²⁸.

A DINÁMICA SOCIOLOGÍCA DA PERSOALIDADE

Mais o home non é soio un mecanismo xenético. Tamén, i en proporción decisiva, está formado polo ambiente que o arrodea. Ise ambiente vai tomar o perfil ben concreto do que se chama a Sociedade, isto é, a suma dos costumes, leises, disposicións e valoracións de toda caste que,algún xeito, obrigan ao individuo.

Agora ben, considerar isas presións colectivas como vector de influencias nun soio senso é, cando menos, unha perspeitiva unilateral. Nefeo, o individuo sufre a impronta do social pro, á súa vés, tamén ele aitúa sobor da comunidade e, sin dúbida, a conforma. É decir, que se dá eiquí un xogo mutuo de infruxos non sempre aituantes na mesma dirección. Polo pronto, a relación entre o home e o seu entorno cae de cheo, sempre, na estrutura dúplice do que ven chamándose referencia bipessoal. Dúas persoas, a do suxeto exento e a da Sociedade, entran eisi en interdependencia. É, levado ao seu extremo, o contido do nós, a esfera do entre (“zwischen”) de Martin Buber²⁹, da nosidáde (“Wirheit”) de Max Scheler.

Pro cecáis nos axude a entrar con máis concreción nistes problemas unha ollada, siquer sexa fuxidía, no que acontece na Clínica. Todo doente, ao se encarar coa súa doença e, polo mesmo, ao conformala de algunha maneira, pode facelo dende moi distintas perspeitivas. Polo de pronto, e si posee unha rexia vida interior, como sazón propicia pra limpar o seu espírito de certas trabazóns orgánicas, pra erguerse sobor delas e, dise xeito, chegar á realización de valores transcendentes. E pode, pola contra, entrar en desespero e tomar unha decisión drástica pra acabar cos seus sofrimentos. Mais todo isto, e

berg, (O): *Race Differences*. Harper & Row, Publishers, Ind. New York, (1935). E tamén: *Negro-white differences in intelligence test performance: a new look at an old problem*. Amer. Psychol 18, 198/203, (1963).

²⁷ Ferguson, (G. A.): *On transfer and the abilities of man*. Canad. Jour. Psychol., 10, 121/131, (1956).

²⁸ Jacob, (François): *La logique du vivant*. Gallimard. Paris, (1970).

²⁹ Buber, (Martin): *Das Problem des Menschen*. Verlag Lambert Schneider. Heidelberg, (1948).

Id.: Ich und Du. V. Lambert Schneider. Heidelberg, (1958).

Id.: Elemente des Zwischenmenschlichen. V. Schneider, Heidelberg, (1953).

moito máis que é doadamente imaxinábel, cae dentro da esfera da intimidade, dunha intimidade á que o golpe social cásque non chega. Quero decir que isas determinacións son autónomas e específicas do desenrollo individual da persoa, isto é, da persoalidade.

Mais ao lado distas aitudes independentes xurden outras nas que o chanto da Sociedade resulta ben apreixable. Mechanic³⁰, ten sistematizado o que ele chama *conducta na doença* ("Illness Behavior") en tres direccións: a do doente que considera o seu padecemento como resultado de un condicioamento socio-cultural. A de quen o vive como manifestación parcial dunha estratexia de adaptación e, derradeiramente, a aitude do que valora o seu morbo como a posibilidade dunha ganancia, como a posibilidade de tornala rentable. Non son percisas máis precisóns pra decatarnos dos perfiles antropolóxicos que eiquí se dibuxan. Entón pra o doente o primario, por exemplo, a lesión orgánica concreta, máis ou menos localizada, e o secundario, v. gr. os trastornos psicolóxicos, son unha e a mesma cousa, craro está que dende a perspetiva da súa relación como conducta co entorno. Vemos, pois, eiquí, cómo un feito ben perfilado na biografía da criatura humá —unha doença— é recibido como algo que pode ser utilizado pra entendela desde dentro dela mesma e ainda pra, dendas de ese entendimento —reito ou torto, iso é igoal— presionar sober da comunidade. A relación bipersoal amostra entón unha soia corrente de acción con dous senso aituantes. Un, dende a Sociedade ao individuo. Outro, dende o individuo á Sociedade. A aición, suposta ou real, do coleitivo, opónse decote, nunha forma ou noutra, a reacción do suxeto.

Igoales consideracións poderían facerse respeito á educación como proceso de integración (ou introxección si se prefire un termo da Psicoloxía profunda) do suxeto na Sociedade. A educación consiste, en derradeira instancia, non tanto na adquisición de determinadas téñicas, canto na aceptación de certas normas axiolóxicas que se transmiten de xeneración en xeneración. Isas normas obrigan a determinados modos de comportamento nun proceso que vai de pais a fillos e, a traveso dos primeiros, das xeneracións que os precederon. O que acontece é que pode darse o caso do refugo das mesmas. Isto está ocurriendo hoxe e dunha forma abondo dramática. Hai como un alonxamiento de todo o sistema de valores que informan aos nosos círculos culturais. Mais poñamos atención a ista faciana do problema por que é, ao meu xuicio, decisiva.

A capacidade de tomar distancia, xa sexa do outro, xa sexa de un mesmo, a capacidade de ouxetivar ao máisimo esa relación é, asegún Binswanger, o que caracteriza á persoa, (eu diría á persoalidade). Cando o alonxamento acontece, o que o individuo fai é tomar nas súas máns a situación creada polo desenrollo bi-persoal. Adequírese *distancia*, marxen pra o manexo do outro. É a *aitude persoal* frente ao mundo propio e ao mundo co que ún convive. En troques, no nós, e sempre asegún as formulacións de Binswanger, o encontro recíproco é de índole amistosa, amorosa e, en consecuencia, ren ouxetivante³¹.

³⁰ Mechanic, (D.): *Response factors in illness: The study of illness behavior*. In: "Sozialpsychiatrie". Band, 1-1. Berlin. Heidelberg, New York, (1966).

³¹ Binswanger, (L.): *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*. Zürich, (1942).

Pois ben, o que está acontecendo coas novas xeneracións —e falo decote dende a perspeitiva do desenrollo da persoalidade— é que teñen ouxetivado ao máisimo a súa relación cos maiores e coa estrutura da Sociedade que istos representan. Tomaron distancia, porque as dinamicidades e o sistema moral comunitarios —co intenso aso-balloon da téinica, suprema despersoalizadora— non lles ofrece ningún punto de apoio pra a trabazón afeitiva, pra o nacemento do interpersoal como un nós carregado de vivencias e valores amorosos, desinteresados, ideáis. A relación deshumanizada do progreso téinico oponen eles, os mozos —cando o son de verdade e non cando asumen aititudes falsas— o alonxamento e a ouxetivación. Dende a súa perspeitiva, non son os novos os marxinados, sinón a Sociedade.

E cando isto ocorre, pode moi ben darse o tipo psicolóxico oposto —por disgracia ben frecuente. O tipo psicolóxico do individuo que, por pura maniobra, doblega a súa persoalidade en trance de formación e constríñe-a a funcionar de acordo cos preceitos establecidos —sexan ou non morales. Na súa alma sinte outra cousa, pro o éisito, a adaptación competitiva que a Sociedade eisixe, torcen o rumo persoal. A consecuencia, está craro, é unha falsificación, unha persoalidade falsificada: o mozo rebelde que leva no bandullo un grande i escuro reacionario.

Mesmo nisto hai, en vegadas abondo, unha tradición familiar. Como a falsificación é o contrario de vida en plenitude, non tarda en xurdir a neurosis. I eisí se enxendran o que veñen denominándose, con bó acerto, "tradicións neuróticas". Tradicións que se transmiten de pais a fillos e que, por complexos mecanismos que agora non vou espicar, mántense tapadas, cando non grorificadas. Pro que, cando menos se pensa, fan estoupar no clan neurotizado, unha grave, unha chamativa psicosis individual³².

Ista somera mostración descriptiva das interrelacións entre o individuo e a Sociedade, coas súas dúas liñas de forza, os seus dous senso —individuo hacia a comunidade e á inversa— dámos crara conta da elaboración de diversas clasificacións sociolóxicas da persoalidade que soio mencionaréi de pasada porque non é menester entrar, dende un punto de vista xeneral, no seu análisis concreto. Carlota Bühler dá como figuras principais de esta leira da pescuda antropolóxica a Adler, Erich Fromm, Karen Horney e Harry Stack Sullivan. Poderían, craro está, engadirse outras como a do propio Jung, pro ista é unha cuestión de importancia secundaria. O que interesa subliñar unha e outra vegada é a imaxe falsamente optimista e de corte decimonónico que subxace como pouso común nas concepcións distes autores, e asegún a coal podería chegarse á constitución dunha Sociedade e dunhas persoalidades perfeitas nas que a anguria e o medo fosen definitivamente desbotados. A anguria será ou non será un compoñente esencial de todo individuo, de toda persoa en tanto que persoa, mais do que non cabe dúbida é que sin anguria o mundo non avanzaría. A anguria posée forcia creadora. Aínda frente ás inhibicións e os recortes do medio ambiente. Todo gran creador ten sido denantes un grande anguriado. Un forzado dos seus propios temores e das súas propias ousesiós. Schiller decía que non se pode vivir si se non ten algúun medo, algunha anguria, e Hobbes deixó escrito que a úneca pasión da súa vida fora o medo.

³² Lids, (Th.): *Zur Familienumwelt des Schizophrenen*. Psyche, 13, 518 e ss., (1959).

Unha Humanidade san non quer decir unha Humanidade sin problemas e, por tanto, sin angurias. Sempre, e inevitabelmente, todos nos sentimos encadeados polo "sol mouro da malenconía". A Sociedade perfeita e a persoalidade perfeita son inimaxinábeis, pois o home non soio é razón sinon que é, endemais de razón, pasión, emoción, amor, entrega e loita co outro. Apropiación e realización. Isto é, integración e donación. Cando istes dous factores se dan no suxeto podemos decir, sin temor a trabucarnos no diagnóstico, que estamos frente a unha verdadeira *persoalidade*. Que estamos cara o desenrollo máis amplio e máis aberto posíbel disa persoalidade. E isto é o que debe definir a nosa idea do que é *normal*. Do que é *a normalidade da persoalidade, da persoa en aito*.

Pouco denantes de morrer, ao chegar Freud a Londres, un xornalista pidiulle que definise en qué consistía a saúde, o normal do home. O creador do Psicoanálisis respostóu, súpeto, con estas tres palabras: "Lieben und arbeiten", "amar e traballar". Veleiquí unha formulación esquemática e real que encerra no seu laconismo o verdadeiro contido da persoalidade da criatura humá cando ista atina a se insertar armoniosamente no mundo que a arrodea, ou a cambealo en conforme co seu pensar e o seu sentir auténticos.

O estudo da persoalidade nas súas liñas xenerais trae, pois, consigo unha gran fartura de ensinos. Algúns quedan xa apuntados. Outros máis serían dinos de ulterior esposición. Pro sempre que, con gran concencia crítica, seipamos axustar o noso pensamento ao terreo ben alindado que ela circunscribe e no que ela manda.

DOMINGO GARCÍA-SABELL
Santiago

A RECUPERAÇÃO LITERÁRIA DO GALEGO

Este trabalho do profesor Rodrigues Lapa foi publicado orixinalmente no n.º 13 da revista lisboeta COLÓQUIO/LETRAS. Por ser desexo do autor que o artigo se difunda e se discuta nos medios culturais galegos, complacémonos en reproducilo nas páxinas de GRIAL.

Um dos grandes méritos desta revista é o de, por mão hábil dos seus directores (honra lhes seja), abrancar num mesmo complexo os três ramos da nossa cultura: o galego, o português e o brasileiro, seguindo a ordem do seu respectivo surgimento. Antes de o fazer na revista, já Prado Coelho tinha demonstrado no *Diccionário das Literaturas Portuguesa, Galega e Brasileira*, que também dirigiu, essa larga e oportuna visão.

Efectivamente, tudo quanto se passa no Brasil ou para além do Minho, em matéria de língua e de cultura, não nos pode, não nos deve ser estranho, são produtos da mesma raiz e atestam a fecundidade do nosso génio criador. Não importa que as fronteiras, que ninguém discute, nos separem através de enormes cursos de água; as mesmas origens culturais e a mesma língua, não falando já nas afinidades gritantes de temperamento, jungem indissoluvelmente este acervo humano, que já conta mais de 120 milhões de indivíduos, e pode ser, tem de ser um dia uma grande voz no mundo. Essa voz, para ser ouvida e compreendida, há-de ser clara, persuasiva e quanto possível unitária, pois a esse mundo que nos espera repugnará certamente o alarde excessivo das matizações. É disso mesmo que nos vamos ocupar.

Publicou o nosso bom amigo e esclarecido ensaísta galego Ramón Piñeiro, no n.º 8 desta revista, na "Carta de Santiago de Compostela", um relatório sugestivo sobre a expansão crescente da língua galega. Por certo, ninguém melhor do que ele o saberia fazer, dado o atento fervor que tem dispensado aos fenómenos da língua e da cultura do seu país. O quadro que nos apresenta da recuperação literária do galego é francamente optimista e apoia-se nas seguintes razões:

1 — A transigêncie da Igreja, que foi desde sempre um grande agente de castelhanização, em verter para o galego o latim da liturgia, e, a título experimental, celebrar algumas missas, bodas e baptizados no idioma vernáculo, o que fez, naturalmente, aumentar o número de fiéis;

2 — Também a Universidade, que se manteve historicamente de costas voltadas para a língua materna, criou não há muito uma cátedra de Linguística e Literatura Galega e um Departamento de Filologia Românica, dirigidos por dois professores de elevada competência, que estão a promover trabalhos de investigação em matéria de literatura e geografia linguística, escritos em galego. Prova ainda desta boa vontade universitária, no tocante à língua nativa, está no patrocínio que deu à elaboração dum método para o aprendizado do galego;

3 — A própria Real Academia Gallega, que adoptava geralmente o castelhano como língua oficial, agora, refrescada com gente moça, utiliza para tal o galego e elaborou já as *Normas Ortográficas e Morfológicas* do idioma;

4 — Enfim, vem-se notando a penetração do vernáculo em certos meios da burguesia urbana, “que tradicionalmente vinha sendo o principal inimigo interior do seu desenvolvimento”.

Já em 1967, por ocasião do seu ingresso na Real Academia Gallega, Ramón Piñeiro proferira um discurso notável sobre *A lingoaxe i as língoas*, de muito maior extensão, que debatia o problema crucial do idioma, em termos de grande clareza e penetração. Nessa palestra académica explicitava e rebatia os três preconceitos que têm obstado à aceitação normal da língua como veículo da cultura: sociológico, linguístico e ideológico. Sem minimizar os obstáculos que se opunham nesse tempo à propagação do galego, a pressão catelhanizante da imprensa, da rádio, da televisão, da escola e da Igreja”, Ramón Piñeiro confiava no triunfo da batalha em prol do galego, como se deduz destas suas palavras: “Non hai, como vemos, razóns de tipo fundamental pra o escepticismo verbo [= a respeito] do futuro idiomático. Pola contra, o panorama que se albisca é realmente espranzador” (p. 31).

Perguntamos daqui ao nosso bom amigo de Santiago de Compostela: o panorama será realmente, neste momento, assim tão esperançador? Entre o seu discurso académico e a sua “Carta” não se teria dado alguma ocorrência (o mundo caminha tão depressa!) que tornasse o quadro menos promissor? É certo que em 6 de Agosto de 1970 foi publicada a Reforma Educativa e que, nos seus artigos 14 e 17, muito vagamente e sem qualquer regulamentação posterior, se autoriza o ensino da língua nativa dos 2 aos 13 anos. Mas o estímulo oficial é tão ténue, que Ramón Piñeiro nem sequer citou em sua “Carta” essa Reforma. Sejamos fracos e sinceros e não nos iludamos: utilizando uma expressão do nosso Eça de Queirós, o Governo *tolera, mas não promove*.

Um jovem escritor galego (galego de vocação, mas não de origem, que é castelhana), Xavier Alcalá, que acaba de fazer

uma excelente estreia (*Voltar*) na língua em prosa da sua pátria adoptiva, esteve ultimamente em Portugal e deu uma entrevista ao *Diário de Lisboa* (12-8-72). Sobre a situação actual do idioma galego, manifestou a seguinte opinião, bem diferente, por certo, da do nosso amigo Ramón Piñeiro: "Apesar do interesse manifestado por certas pessoas, a situação cultural da Galiza é péssima: os meios de comunicação de massas estão todos castelhanizados: a rádio e a televisão fazem-se em castelhano; as Universidades têm programas em castelhano, com a excepção das páginas literárias, lidas por uma minoria. Em 1971 foram publicados cento e tal títulos para uma população de três milhões de habitantes". Aliás, no seu próprio livro de contos acima referido adopta uma atitude energicamente militante, apelando para uma volta às origens, a ensinar e a ajudar o povo mergulhado em letárgica miséria; e remata com estes dizeres de profundo patético: "ese mundo chamado Galicia só ten salvación na esperanza dos poucos que cremos nela" (p. 103). Vai ainda mais longe: num conto final representa-nos a Galiza em transe de finar-se, não esperando pelos salvadores. Veremos a seguir que isto não é pura ficção.

E que, além dos obstáculos que freiam a irradiação da língua, geralmente reconhecidos, há ainda um, gravíssimo, não mencionado mas talvez subentendido pelo jovem escritor, que poderá ter efeitos catastróficos e ameaçar a sobrevivência do galego, se não lhe acudirem rapidamente e com remédios apropriados. Referimo-nos ao caso da emigração maciça, que assume aspectos desoladores em Portugal e no Noroeste espanhol. Em 1967 ainda era talvez cedo para fazer vaticínios; mas recentemente têm-se erguido vozes de alarme que nos deixam perplexos e algo duvidosos sobre as perspectivas abertas à cultura e ao idioma galego. Num artigo do Prof. Valentín Arias López, de Vigo, publicado em 29 de Janeiro do ano passado no jornal *El Progreso*, dizia-se, a respeito do escoamento das populações rurais para o estrangeiro, que as aldeias galegas estavam a ficar vazias, e despovoar-se iam de vez, se continuasse a emigração: "Negar-se a ver tal coisa parecer-nos traição ou suicídio... Ou viramos o roteiro actual, ou a Galiza propriamente dita desaparecerá. Na geração que se segue à nossa? Talvez". Palavras arrepiadoras, em que é preciso meditar muito a sério, tanto mais que procedem dum mestre galego, cuja dedicação ao magistério se pode aferir pelo excelente trabalho publicado na revista *Grial*, n.º 29 (1970): "A lingua galega na escola".

Aliás, não foi só ele que pressentiu o perigo. Também Carlos Durán, desde Londres, onde funciona um "Grupo de Trabalho Galego", publicou esta advertência alarmante no n.º 31 (1971) da mesma revista: "Eu tefio que decir e repetir: que o idioma galego pode morrer nista década que estamos a en-

cetar. É cousa terríbel de pensar, pero posibel, non nos enganemos. Temos que ter os ollos abertos e a razón vixiante pra que non ocurra así. Tamén os intelectuáis europeus seguiron a escreber latín pola Edade Media, mentres o pobo falaba romance. Maxinade aos nosos escritores a escreberen en galego mentres o pobo se pon a falar en castelán, porque llo mete a televisión, ou pior ainda, castrapo, pra acabar a lenda negra da indecisión do galego. Sería unha ignominia pra o galeguismo" (p. 82).

No número seguinte (32) da mesma revista, hoje o portavoz indiscutível e prestigioso da cultura galega, foi publicado pelo mesmo Grupo, subscrito por María Teresa Barro, um trabalho de grande susbtância, lucidez e coragem, intitulado "Plan pedagóxico galego" (pp. 202-210). O testemunho destes Galegos, que vivem na Inglaterra, incorporados a uma cultura superior e na proximidade duma língua minoritária como a do País de Gales, aliás generosamente protegida pelo Governo inglês, dá-lhes particular experiência e autoridade para compreenderem e reagirem ao que se passa na sua pátria. Não obstante o favor oficial de que disfruta largamente, o galés está em retrocesso. Dizem com razão: "Os perigos que corre unha lingua minoritaria ao se ver obrigada a coexistir con unha lingua forte son moi grandes, e é tontería iñorá-los" (p. 202). Insistimos nós: não é apenas na coexistência com o mais forte que está o perigo; numa Europa à procura da unidade, visando uma expressão comum na política e na economia, parecerá aberrante a reivindicación linguística preconizada pelas etnias diferenciadas. Também por isso, além de outras motivações, os falares locais estão em recuo; e cumple primeiro reconhecê-lo, repetimos, se quisermos a tempo salvar o doente.

O problema está exposto, com meridiana clareza, no trabalho que estamos analisando: "Na situación actual, o porvir da lingua galega está na sua incorporación á vida normal das cidades. Pódese afirmar que a lingua galega conqueriú xá o mundo da cultura literaria e filosófica, e que non sería nada difícil expresar nela os conceitos da técnica moderna. O que ten que conquerir agora é o mundo da conversa cotiá, o mundo do comercio, das profesións, da ademanistración e da política. Por eso é urgente que as cidades galegas tomen conciencia do problema e vexan que delas vai depender a vida ou a morte da nosa lingua. Con un mundo rural despoboad o desfeito non é posible xá descansarse nil, consciente ou inconscientemente, como defensor do galego. É a cidade a que ten agora que servir de cruxol [= crisol] pra afirmar a lingua e darlle a confianza e o prestixio que lle permita es-pallarse por toda Galicia, incluindo o campo do futuro" (pp. 205-206).

O programa fica traçado em linhas gerais, como tarefa a reduzido prazo. Dele ressalta claramente a impossibilidade de não mais se poder contar com a população rural para a defesa do vernáculo. Pelo contrário, daqui por diante pode muito bem ser esse mundo rural, pelo esforço de adulteração sistemática a que está submetido e vai progredindo com as circunstâncias, o maior adversário do idioma, que durante séculos defendeu com tanto afínco. É quase uma monstruosidade pensar nisso; mas convém acreditar nos monstros: eles infelizmente existem, para nosso mal.

Há no trecho galego acima transscrito uma opinião que não podemos subscrever inteiramente: é quando diz que a língua galega já conquistou o mundo da cultura literária e filosófica. Há que distinguir entre poesia e prosa, se quisermos aferir da veracidade de tal sentença. Aquele "conquistou" será força de expressão e deverá corrigir-se para "atacou, investiu", aplicado sobretudo à prosa, pois a poesia possui efectivamente uma linguagem muito sua, em que o galego tem ostentado a gala dum vocabulário extraordinariamente sugestivo. O galego, tal como está, só pode exprimir capazmente os fenómenos da vida simples, o encantamento, o *engado* da poesia pura. Se o quisermos introduzir na cidade, teremos de lhe vestir trajo cidadão, alimpá-lo de muita escória que o torna ainda grosseiro para o gosto exigente do homem urbano. Nunca se esqueça que as palavras evocam os ambientes da sociedade; e o vocabulário galego, como está fixado na fala e na literatura é ainda puro transplante duma sociedade agrária envelhecida, ultrapassada, e o que é mais, prestes a extinguir-se.

Até que ponto se revela a incapacidade do escritor galego em exprimir certos ambientes mais requintados deduz-se dum caso curioso que nos foi apontado pelo próprio Ramón Piñeiro, com quem estamos cordialmente a conversar, como se estivéssemos no seu gabinete de Santiago. É um exemplo frisante daquilo que se não deve fazer em matéria de aperfeiçoamento linguístico. O poeta Aquilino Iglesia Alvariño, oriundo da Terra Chá (Lugo), professor de latim, pensou um dia em traduzir para galego os *Carmina* de Horácio. Entregou-se a um extraordinário exercício de linguagem, recheando os seus versos de tradutor de uma enchente de termos e modismos regionais, muitos dos quais nem sequer aparecem nos dicionários correntes. Daí resultou, por vezes, um texto em cifra, que para o leitor comum e sem dúvida para o estrangeiro necessita de outra tradução. Aquele *viridi membra sub arbuto / stratus*, que o Venusino dedicava aos delicados gozadores da vida na paz singela dos campos, é-nos traduzido, aliás sem precisão, neste verso, que arrepiaria o poeta latino, se viesse a este mundo e compreendesse o galego: *ben á unha sombra verde estumballado*. A forma *estumballado*, dotada

certamente de força expressiva, quadrará ao labrego que se deixa cair para baixo do ervedeiro, com a barriga ao léu e a camisa encharcada em suor; mas não traduz, claro está, os modos decentes e a compostura do caçador de ócios.

Iglesia Alvariño, no prólogo da sua tradução, justifica o processo: "non hai outro galego á que acudir, pra facer unha lingua literaria, que o que falan as xentes dos nosos campos e ribeiras. Nos casos en que a lingua oficial barréu a forma orixinaria, tiven que decidirme entre a histórica, morta, ou a viva, de Castela, e preferin a derradeira nos mais dos casos". É mais ou menos o que todos ou quase todos os escritores galegos têm feito, I. Alvariño talvez mais que nenhum; mas, por este processo, não se pode chegar à construção dumha língua literária comum, que é hoje, mercê de circunstâncias diversas, a tarefa urgentíssima do galego. Essa *koiné* tem de surgir acima dos particularismos locais e terá de se apoiar, obviamente, não no castelhano mas sim no português, muito ao contrário do que pensava e fazia Iglesia Alvariño, que aliás conhecia perfeitamente os elos que uniam desde outrora os dois idiomas falados e escritos além e aquém-Minho.

Estamos assistindo actualmente a uma curiosa experiência, que poderia, sendo bem conduzida, precipitar o processo, que julgamos indispensável, dumha razoável integração. Pela editora "Razão Actual", do Porto, foram publicados no ano passado três livros de escritores galegos, dos mais representativos da literatura dos nossos dias, empenhados na poesia de temática social: uma *Autoescolha Poética* de Celso Emilio Ferreiro, com prólogo incisivo de Jesús Alonso Montero; 99 *Poemas de Manuel María*; e ainda deste último um livro de versos de grande originalidade satírica, para ler ao contrário do que se escreve: *Odes num Tempo de Paz e de Alegria*. Os dois primeiros adoptam uma inovação ortográfica: reduzem as formas palatais *ll* e *ñ* às da ortografia portuguesa, *lh* e *nh*; mas ficam-se por aí, podendo ir mais além. No terceiro, caso curioso e imprevisto, já se restauraram as formas castelhanas, mas deu-se um jeito ao título em sentido português: o original do autor, *Odas nun tempo de paz e de ledicia*, aparece agora transvestido em *Odes num Tempo de Paz e de Alegria*. Foi uma substituição, melhor dizendo, uma recriação perfeita, sugerindo os caminhos que devem trilhar os construtores da *koiné* galega. A alteração de *Odas* em *Odes* nenhuma importância tem, pois se trata de uma forma erudita especializada, ainda não fixada nem mesmo referenciada nos principais dicionários. Mas a alteração de *ledicia*, termo arcaico já perdido no português, em *alegria*, forma belíssima, usual em galego e português, revela extraordinário acerto e pode muito bem antecipar e definir o método a seguir para uma futura integração dos dois idiomas, a nível literário. Para isso tam-

bém é indispensável o bom entendimento e a boa vontade dos dicionaristas. Este caso de *ledicia* e *alegria* é um exemplo daquilo que se não deve fazer em matéria lexical. Com efeito, o vocábulo *alegria* não consta do dicionário manual de X. L. Franco Grande e tem vasta representação semântica e morfológica no de Eladio R. González. Um leitor mal informado cuidará que o termo não existe em galego, e existe efectivamente; e tal existência facilita, como se está vendo, opções linguísticas da maior importância. Que nos perdoe o nosso prezado amigo Franco Grande este reparo, cujo alcance saberá compreender, seguramente.

Convém lembrar aqui um facto semelhante ao que acabamos de referir. Um escritor galego está em vias de editar uma novela sua em Portugal, com um prefácio da nossa lavra. Espontaneamente, sentiu que deveria ajustar no possível o vocabulário galego às formas equivalentes portuguesas. Um exemplo apenas: onde estivesse escrito *fiesta* (ou *ventá*), adoptaria a forma galega idêntica à portuguesa, *xanela*. Aliás, é esse o termo empregado por Xavier Alcalá no seu livro de contos, *Voltar*. Objectar-nos-ão: mas isso não é "natural", pois *xanela* pode, por hipótese, não ser a forma usual do autor. Responderemos: uma língua literária é assim que se cria, impondo, a bem do comum, o sacrificio do local e do pessoal. Primeiro, querer e saber usar o que nos é comum; o resto, que ainda é muito, virá depois.

Reconhecemos perfeitamente que estas sugestões dum velho filólogo, preocupado com o destino do idioma galego, a que é tão afeiçoados, hão-de encontrar resistência em certas esferas literárias e não literárias. Há hábitos adquiridos, que vêm de muito longe, e é custoso removê-los de um golpe. Além disso, o Galego tem reputação de muito teimoso; mas essa heróica teimosia com que salvou durante séculos a sua maneira de falar ser-lhe-á fatal agora, se não souber adaptar-se às circunstâncias, fazendo da sua língua rural, embora eminentemente expressiva, um apurado instrumento literário. É este o problema crucial. Já vimos o que sobre a matéria pensava Aquilino Iglesia Alvarini. Vejamos agora a opinião doutro escritor galego da velha guarda, felizmente ainda vivo.

Eduardo Blanco-Amor mostra-se mais generoso do que o poeta da *Terra Chá*, pois também admite e até rocemenda a contribuição do português no amparo a conceder ao galego para efeito da sua promoção literária. Autor duma novela, *A Esmorga*, que, pela força poderosa do estilo e conteúdo, causou vivo impacto nas letras galegas, publicou recentemente uma outra, *Xente ao lonxe*, que titula modestamente de "exercício de linguagem" e a que pôs um prólogo muito significativo. Diz ele, aludindo ao espírito diferenciador dos que pretendem forjar a *koiné* galega: "A teima difrenciadiza, antoxadiza, cando

non política, de non asomellarxe ao castelán, é tanto como sair dun soto pra meterse noutro. O castelán xunto co portugués, deben ser as nosas linguas comprementarias e testemuñais, e temos que procurar no conocimento literario da unha e no uso consanguíneo da outra, en forma de lectura e de fala práctica cando nos sexa posibel, os naturáis elementos evolucionados pra a posta a punto da nova expresividade 'cult'a' da nosa lingua galega, que nos chega con seis séculos de superior desuso" (p. 22).

Se interpretamos bem estes dizeres do ilustre e prezado escritor galego, o tipo de contribuição de uma e outra língua para a constituição dessa *koiné*, tão desejada e agora tão urgente, é um pouco desigual: duma, o castelhano, exige-se o conhecimento literário; doutra, o portugués, parece ir-se um pouco mais longe, pois se advoga o seu "uso consanguíneo em forma de leitura e fala práctica" —e isto seria uma concessão importantíssima, partindo dum escritor que iniciou a sua carreira com obras de ficção em castelhano. Sem nos demorarmos a explicitar os termos exactos desta opção, julgamos que a primeira operação a fazer no idioma é a sua descastelhanização, limpando-o de formas que desnaturam a sua verdadeira fisionomia; e, se assim fizermos, já automaticamente o aproximamo-nos do português. Também urge outra operação, mas já em sentido diferente: aproxima-lo de certas formas do castelhano e portugués, postos a par. Estão neste caso formas cultas, idênticas em portugués e castelhano, e que no galego conservam ainda uma configuração inaceitável e antiliterária: *pra* em vez de *para*; *orgaizar* em vez de *organizar*; *terreo* em vez de *terreno*; *persoalidade* em lugar de *personalidade*; *pirmeiro* em lugar de *primeiro*; *amabamos* em vez de *amábamos*; *a-i-auga* em vez de *a água*, etc.

A preposição *pra*, redução do arcaico *pera* e corrente ainda hoje em portugués e galego, servirá como forma curta aos poetas para as necessidades da sua métrica; mas na prosa tem menos cabimento e é considerada como vulgarismo. O mesmo sucede com a locução *a-i-auga*, correntia, por motivos eufónicos, no linguajar labrego da Galiza e de Entre Douro e Minho. Ninguém vai à mão aos que assim falam; mas a língua literária tem outros gostos e outras leis e coloca-se, às vezes discutivelmente, acima da língua popular. É norma aceite universalmente: não se escreve como se fala, porque a fala é um simples meio de comunicação, menos bem elaborado, ao passo que a língua literária é mais do que isso: é uma obra de arte que se vai polindo através dos tempos, deixando para trás o que parece inadequado, obsoleto e sem beleza.

Há pois que restaurar o galego e obrigá-lo a ser o que já foi: um instrumento artístico, que as devastações do tempo, a maldade e a incúria dos homens foram deteriorando e des-

figurando, até ficar no estado em que o vemos. Totalmente identificado, nos séculos XII e XIII, com o português, separou-se deste por razões conhecidas, mas nem por isso deixou de ser radicalmente a mesma língua. Que fazer para o converter de novo em idioma literário? Insistir, como até aqui, em fazer provisão da enorme e desordenada riqueza que lhe oferecem os falares locais para o restauro da sua forma culta? Já vimos o que isso tem de inoperante e até mesmo de ridículo. Nada mais resta senão admitir, que sendo o português literário actual a forma que teria o galego se o não tivessem desviado do caminho próprio, este aceite uma língua que lhe é brindada em salva de prata. É com este material da velha casa comum, e sem pôr de lado o castelhano para o que for provisoriamente necessário, que se deve forjar progressiva mas aceleradamente a língua de cultura indispensável à Galiza. Nela poderá então o galego exprimir, sem vergonha de ninguém, toda a complexidade do homem e da vida moderna; e desaparecerá talvez para sempre o complexo de inferioridade que tem marcado pungentemente o seu carácter e sensibilidade. Daqui a 25 anos, essa língua renascida para a civilização, incorporada já de pleno direito no idioma de Portugueses e Brasileiros, seria lida por mais de 200 milhões de indivíduos; e num prazo de 50 anos, assim o dizem os futurólogos da Demografia, serão 400 milhões a falar o galego-português. É uma perspectiva risonha, que nos deve encher de júbilo e ufanía!

Isto que dizemos, com pureza de intenções, que nascem do nosso entranhado amor pela Galiza, poderá aos que não conhecem o nosso passado galegófilo parecer uma espécie de incitação a um *Anschluss* cultural e linguístico do galego. É uma injustiça, e é sobretudo um erro: não fomos nós o primeiro a dizê-lo. Ainda há pouco tempo um escritor galego, Basilio Losada, nas colunas desta mesma revista (n.º 9, p. 97), a propósito de um livro em prosa de Alvaro Cunqueiro e dos seus portuguesismos de linguagem, declarava que “o lusismo é o recurso lóxico e desexábel de todo escritor galego”. E um desses escritores, cidadão do mundo, que até nisso é galego-português, Ernesto Guerra Da Cal, já iniciou esse trabalho de integração nas obras que tem composto e prefaciado. Nos seus dois livros de poesia, *Lua de Além-Mar* (1859), prefaciado por Jacinto do Prado Coelho, e *Rio de Sonho e Tempo* (1963), este “mestre da nova Galeguidade”, como lhe chamou justamente Otero Pedrayo, não hesitou em utilizar a ortografia portuguesa para todos os fonemas galegos que por meio dela possam ser representados. Deu para isso duas razões: uma por que o sistema ortográfico vigente para o galego não tinha base histórica nem científica; a segunda e a mais importante:

“é o considerarmos inadiável o restabelecimento dos vencelhos tradacionaes das nosas letras con o âmbito amplo e rico

da cultura luso-brasileira, à cal, tanto pola verba, canto polo espirto pertencemos. Non fazemos nisto senón seguir o conselho venerábel do patriarca Murguía, que xá recomendou a unificación linguística con Portugal, apontando que nela estaba o porvir do noso idioma. E, nefeito, creemos que ise é o caminho mais seguro para sobardar os límites rexionaes e dialeitaes que ainda estreitan a expresión cultural galega. Coidamos pois ineludíbel reentrarmos no perímetro e nas correntes universaes do 'mundo que o portugués criou' aquén i-alén mar. O verdadeiro meridián espiritoal da Galiza pasa por Lisboa e polo Rio, e canto antes reconheçamos esta verdade, antes se abrirán à nosa antiga voz recuperada as posibilidades de ecoar fóra dos restritos confins comarcaes nos que nos estamos pechando, cegos ás vastas perspeitivas que temos diante dos olhos". (*Lua de Além-Mar*, p. 14).

Como se vê, a nossa longa explanação não fez mais do que glosar e concretizar o pensamento dum prestigioso escritor galego, hoje medianeiro autorizado entre a Galiza, Portugal e o Brasil, em cujo porvir cultural acredita religiosamente. Para que essa aliança dê os frutos que dela se esperam nos domínios da cultura, torna-se indispensável que o seu membro mais antigo faça um esforço de adaptação, se quiser vir a ser uma língua de cultura em todo o Noroeste hispânico, irradiando para esse vasto mundo que o Português criou. É uma opção crucial, já agora, a que se não pode fugir, pela força incoercível das circunstâncias. E é quase um milagre ter sido um escritor galego, superiormente apetrechado, o primeiro a dar a esta ideia a forma justa e concreta por que todos esperávamos. Assim seja, pois.

M. RODRIGUES LAPA
A nadia

ARTIGOS DE ANTOLIN FARALDO

II

EL CRISTIANISMO EN SU FORMA SOCIAL

Nosotros, nada hemos creado. Nuestras instituciones han sido establecidas ya por esa vieja sociedad que apresuradamente desmoronamos como un monumento funesto que nos llena de temor y desconfianza. Los adelantos sociales que envaneцен a nuestros contemporáneos son creaciones del siglo XVI que ha hecho esfuerzos gigantescos para hollar lo establecido. Los *predicadores de la liga* arrojaron desde el púlpito terribles invectivas contra la monarquía y han engendrado aquellos furiosos apóstoles del siglo, que llamaban al soberano de la Francia *vere ille antechristus, crudelis hyena*. El dogma que en las catacumbas salvará la verdad religiosa sin proyectos atrevidos y con sola su forma divina, en la boca de los predicadores de la *santa liga* abrazó un principio político y tomó una tendencia reformadora. La Biblia y el Evangelio se unieron para emancipar al pueblo escudándose con ellos talentos que absolvían el regidicio y peleaban contra la soberanía como creación de Satanás. Una revolución política cubierta con un velo religioso se propagó por la Francia y por la Europa; revolución que presagiaba la ruina de la monarquía y de las creencias. Con las palabras de Moisés y las predicaciones de Cristo se sancionaron actos violentos, y un clero sabio y turbulento, sin separar nunca la causa de la humanidad de la causa de Dios, puso en manos de Jacobo Clemente y Ravaillac los puñales que abrieron una huella profunda en el edificio del feudalismo. Si en el siglo XVIII el pueblo corría desde las tribunas a atacar el palacio de Luis Capeto, en el XVI iba desde las iglesias a las plazas a quemar la estatua de sus reyes.

Las revoluciones del siglo de Henrique 4.^º admirán por el pensamiento religioso que en ellas domina y porque en ellas han labrado la dicha de las masas, creyendo sostener el trono de Gregorio 7.^º La libertad penetró en la celda del abad y en la gruta del cenobita y se comunicó al pueblo por entre los confesionarios y desde los púlpitos; si joven e inexperta asesinó en nombre de Dios, si el dogma se manchó con la sangre de un S. Bartolomé, la unidad política y religiosa quedó afianzada y el cristianismo severo e inflexible hasta entonces en su marcha cedió a los instintos de los pueblos. La espada de los príncipes alcanzó para la humanidad sus derechos. Ardientes sacerdotes y genios emprendedores ya con el nombre de Lutero, Calvin o de Stork, se sublevaron contra los reyes y sucesores de Alejandro 6.^º popularizaron la libertad por medio de revolu-

ciones religiosas preparando las terribles oscilaciones sociales del siglo pasado. No deslindándose la teocracia de la religión y confundiendo a Roma con el Cristianismo, nació esa duda que mata acallando el sentimiento y apagando la fe. Afianzados los tronos, roto el feudalismo y desvanecido el prestigio monástico, el siglo XVII embebido en pensamientos sólidos, se lanzó al mundo del cálculo negando hasta las verdades escritas en el corazón de todos los hombres. Alguna voz se oyó para combatir a su siglo, pero fue muy débil.

Fenelón ha dejado diseñada una moral pura, humanitaria y civilizadora; moral que se desenvolvía por el amor y está expresada por la fraternidad. Vislumbró al poder del Romano Pontífice hollado por una generación incrédula, y comprendió que los abusos y la barrera, que con unos principios demasiado excéntricos al hombre ponía la iglesia a la humanidad, ocasionarían la confusión de tantos elementos de ventura como tenía en sí misma; predijo que la tiara de S. Pedro vacilaría sobre las sienes de sus sucesores. Inspirado por lo pasado reconoció la soberanía de la razón, dejó libre al corazón humano sin ahogar los sentimientos y amó al evangelio... Pero después de la *caridad* de Fenelón vino Voltaire y Rousseau: y Chaumette y Chabot presentaron a los representantes de la Francia *una diosa de la razón*. Con furor excéptico el siglo XVIII se reveló contra la fe de sus padres exclamando por boca de Conforcent con brutalidad impía: *marchemos a Roma y quememos el Vaticano*. Proscribió el dogma y las formas más sencillas del culto y aquella filosofía que poco antes se arrastrara al pie de los tronos orgullosa con el triunfo se ensangrentó con lo pasado; cerró el libro sagrado y lo arrojó a la hoguera que ardía en las plazas consumiendo las obras maestras de la antigüedad. Espantosa fue la apostasia: el obispo de París, Gobel, depositó la mitra y el báculo en el seno de la Convención, negando la misión del sacerdocio ¡escándalo terrible!, mas la palabra que en los primeros siglos rompiera las cadenas al esclavo, triunfó otra vez. Levantóse un joven educado en las revoluciones y con un alma creyente cruzó la virgen América; la sublimidad de aquella naturaleza gigante engrandeció su fe, proponiéndose restaurar la verdad religiosa. Visitó la ciudad de los Profetas y el sepulcro de Leónidas, y lleno de confianza en sí mismo emprendió una obra que aún no se ha concluido. Chateaubriand hermanó todo lo que Atenas tiene de más bello y todo lo que Sión tiene de más grande; hizo sonar la lira colgada en el Partenón y la lira del sepulcro del Dante y con el GENIO DEL CRISTIANISMO y LOS MÁRTIRES, habló por la religión antigua y por otra religión del siglo. Encendió la lámpara de la fe, y desnudando a la tradición de ropajes rasgados por el tiempo ha hecho con ello en todos los corazones un lugar para el sentimiento cristiano.

El siglo XIX se ha presentado, como Moisés en el Sinaí al pueblo hebreo, resplandeciente con el rayo de la fe sobre la frente. El apóstol cantor de los Mártires ha hecho cristiana a la Europa y el Evangelio lleno de juventud abandonando su forma política, pasajera y variable con los tiempos se ha fortalecido en su forma social, fija y eterna. Desde que el cristianismo elevado por la filosofía, no tuvo bastardas pretensiones y se hermanó con la libertad, todos se han arrodillado ante la cruz. La palabra del anunciado por los profetas resonó fuertemente en el mundo, y la fraternidad cristiana, base de la sociedad futura, penetró en todos los corazones como principio

eminente social y civilizador. Los grandes filósofos se han consagrado a concluir la obra santa, y esta cruzada de restauradores de la fe sin ceñir la espada de Godofredo de Bouillon, con solo la palabra, han deshecho al ateísmo. Lamennais, Drovineau y Lamatirne, maestros y directores del nuevo movimiento religioso - social han persuadido a las naciones que todas las verdades civilizadoras buscadas hasta aquí fuera de la religión, han nacido y se han agrandado y establecido por el cristianismo.

Comprendido el dogma y unido a los principios sociales como maravillosamente acontece, ¿llegará un tiempo en que se realice para la humanidad la profecía de Jesucristo, que hace veinte siglos ha dicho: "que ellos sean UNO, Padre mío, como vos y yo somos UNO?"

Num. 13 de "El Recreo Compostelano", pág. 201

ESCUELA HISTÓRICA (Artículo último)

Resplandeciente como una antorcha es el genio de nuestros filósofos: y la luz vivísima que ellos arrojan sobre todo cuanto toca con su pensamiento hace brillar a las letras como los témpanos de hielo entre los rayos del sol de mediodía. Estos sabios obreros del edificio del pensamiento que con sus escritos han pretendido manchar la memoria de osadas inteligencias que en las épocas sucesivas de la revolución intelectual resonaban en las universidades y en los concilios con sus discursos en latín y corrían las ciudades con espada en mano y el rosario a la cintura a la cabeza de un pueblo siempre dispuesto a castigar al poder: han pretendido espiritualizar los acontecimientos, divinizando lo material y resucitando una metafísica más fecunda en resultados que la de la edad media, porque es más progresiva y más social. En medio de ella ha aparecido esa nueva escuela de *académicos* que sin tener las virtudes de Platón, cruzan la Europa con su pensamiento histórico que fecundando el entendimiento revuelve el polvo de los monumentos y desenterra los huesos de nuestros padres para buscar el germen de la verdad existente siempre, nunca oscurecido aún en los días de sangre y de desgracia.

Nuestra pluma ha delineado ya el carácter de estos artistas del nuevo templo literario y ahora pretende manifestar un gran bien que han hecho al mundo batiendo la historia sobre el yunque de lo pasado.

La *religión* y la *política*, los dos acontecimientos sociales de más trascendencia, más fecundos en resultados, arrojados siempre delante de las olas de las generaciones pero sobrenadando a las convulsiones de los pueblos, hallaron siempre corazones dispuestos a cambiar y alterar sus consecuencias y aplicaciones. Deslumbrados por su genio y ambiciosos de una corona que pocas veces ciñe las sienes de los innovadores levantaron su voz, —que rara vez fue débil— para interpretar a su modo las verdades morales grabadas en el alma de los hombres por el buril de la naturaleza. Las sectas religiosas, las escuelas filosóficas, los reformadores, los falsos profetas, los que se decían inspirados de la divinidad todos se apoderaron de la virtud y del dogma para presentar a la humanidad el

cuadro de sus leyes y de su nueva doctrina, y desfigurando las verdades sociales y las máximas de la iglesia corrieron los pueblos en todos los siglos removiendo lo existente y combatiéndolo como origen de todos los males. La teosofía y el misticismo y la exaltación y el delirio se unieron estrechamente para imponer su yugo al mundo, y por cierto, que los acontecimientos de hace diez y ocho siglos derivan de las sectas y de las escuelas. Por mucho tiempo les faltó la espada de hierro de Guttemberg que tanto pesa en la balanza de los destinos sociales, y por eso, cuando los reformadores la vibraron el triunfo se puso a sus pies sin muchos combates. Pero antes de este portentoso descubrimiento de las orillas del Rin, los instintos libres y el sueño de las mejoras aseguraba la victoria de los reformadores e insensiblemente cada año con la vuelta de las aves emigradoras se descubría para los pueblos un nuevo principio que aceleraba su marcha deslumbrante. Con el turbante del filósofo de la Meca cubrió su cabeza la mitad del género humano, porque Mahoma rompió los lazos de las pasiones y sancionó los placeres; del mismo modo la voz de innovadores atrevidos halló eco en todos tiempos entre las almas exaltadas y deseosas de una felicidad que les llenaba de entusiasmo en la boca de sus profetas. Las sectas y las herejías son los *mojones miliarios* de la historia humana desde que la palabra cristiana se oyó en las calles de Atenas hasta la escuela del Rin que proyecta la restauración de lo pasado en lo útil y en lo grande.

¿Las herejías y las sectas representando a la historia moral de la humanidad en todas sus fases habrán ejercido un influjo primordial en el problema de las sociedades? Esto lo ha resuelto la escuela histórica: despreciando vanas opiniones de escritores apasionados, no se ha reído de esas grandes concepciones, de esas sectas y herejías miradas como locuras del espíritu humano por hombres de todo punto preocupados. Interesante y variado considera al estudio de las distintas opiniones que han invadido el dogma y las leyes de Roma, admirando sus prodigiosos efectos en el espíritu de cada siglo modificado y alterado por cada nueva secta; verdaderas asociaciones políticas que a la luz del día o en tenebrosas cavernas atacaban el poder real y el romano y hasta los principios del buen sentido y las costumbres más sociables. La filosofía nada ha olvidado por inútil y todo tiene un lugar especial en la historia; y la creación y el genio que se descubren en las herejías y en las sectas y tantos esfuerzos y tantos combates de pensamientos hacen ver realizadas en ellas las revoluciones modernas. Esta lucha incesante tomando por pretexto casi siempre principios religiosos es el espíritu liberal en pugna con poderes exclusivos e inflexibles que sólo alterando sus doctrinas podían minarse. Uno es el pensamiento, una la tendencia de tantos osados revolucionarios desde Sabelio que, contemplando desierta la Sinagoga se levanta desde la Tebaida contra la doctrina de Jesús, hasta San Simón, que realiza la emancipación completa de la mujer.

Todo tiene su colorido, su forma propia, sus maestros, sus prosélitos, sus mártires; también sus horcas y sus hogueras. La forma es variada: el pensamiento que está debajo de ella es uno sólo, porque siempre es la libertad. ¡Ah!, las sectas han sido la revolución.

En la pluma de los grandes talentos contemporáneos el examen de las herejías y de los herejes presenta un interés prodigioso no apreciado en ningún tiempo porque el soplo de la filosofía ni animaba las crónicas y los monumentos. Los personajes y sus aventuras,

la biografía y la crónica, la lucha de rancios hábitos y de sistemas ya extremadamente exagerados, ya ridículamente viejos, tolo lo raro, lo caprichoso, lo pequeño, lo grande, lo despreciable, lo sublime, se estudia, se ve, se palpa en las sectas y en las herejías, porque éstas son el espejo de los sentimientos humanos o extraviados o siguiendo el sendero de la verdad.

Junio, 1 de 1842.

Núm. 14 de "El Recreo Compostelano", pág. 213

UN PENSAMIENTO TRISTE

Como las hojas caen de los árboles en invierno, así las virtudes y los sentimientos se desprenden del corazón. El alma se gasta, se seca, y ninguna creencia ni moral la eleva sobre el cielo de la tierra, porque el rocío que una religión sublime derramaba sobre su cabeza en otro tiempo, cuando corría a la Palestina por besar un sepulcro o venía a Compostela por arrodillarse en la basílica a la primera oración, ya sólo vivifica y llena de vida algunos pueblos sencillos. Un vacío descarnado, triste, y sin consuelo en la desgracia, ocupa el lugar en que ardía la fe resplandeciente de nuestros padres: y la incredulidad y la duda que pulverizan el templo de Dios reinan en medio de una civilización bastarda, mentida y envenenada.

El niño ve la luz entre el delirio de la orgía, aprende a desfigurar sus sentimiento, reniega de la virtud, se nutre con el crimen, se le enseña a ahogar la verdad con rostro sereno, y ese rubor que eclipsaba el semblante del criminal ha desaparecido según hemos adelantado en saber. Marchita y estéril la vida del hombre de la sociedad moderna, sin dirigir una sola mirada al cielo, ni una palabra de consuelo al desgraciado atraviesa el día de la vida lleno de tristura y melancolía como el árabe del desierto que teme al chacal y al *semoun* que le enterrará en sus columnas de arena. Negros pensamientos anublan su frente y jamás sus labios deletrean la verdad. La virtud resuena en sus oídos como un eco, muchas veces reflejado y el interés y el sensualismo dominan esta Europa a la que sus corruptores le dicen que jamás ha sido tan grande.

¿Quién envenena la sociedad pisoteando la virtud y haciendo adorar el crimen? Terrible es el decirlo; pero una verdad triste se escala de nuestro pecho, porque en nuestra alma brilla aún la fe y es que los que deshojan el corazón de los sentimientos son los escritores y los filósofos, que continuando la obra de sus padres que murieron entre los terrores de la desesperación, encadenan el entendimiento con su talento deslumbrante. Triste en verdad es observar al genio corrompiendo el mundo y más triste aún publicar que la inteligencia se enloda en el fango de las pasiones sin más pensamiento que arrancar esa planta que creció en los pueblos en medio de las tempestades. El genio es como la serpiente que fascina al pájaro sencillo para devorarlo, y los hombres giran en su derredor hasta que como la mariposa que agoniza entre la luz que le ha deslumbrado, caen en el abismo de la duda, de la incredulidad, del ateísmo y del crimen. Los escritores a porfía desmoralizan los pueblos y pocas veces se levanta sobre ellos un Fenelón que alza su voz para defender

la conciencia y la moral de los ataques de la barbarie vestida de ciencia y engalanada con los atavíos del numen. Esa filosofía cínica y vacante atraviesa el mundo con la llama de su luz amarillenta y después que pasa un aliento seductor respiran todos los hombres.

¿Si el reinado de la filosofía es el triunfo del crimen sobre la virtud, no proclamaremos a los Atilas y Omares como los primeros amantes de la humanidad? ¡Triste pensamiento por cierto!

Núm. 14 de "El Recreo Compostelano", pág. 220

ESTUDIOS DE GALICIA

A mediados del siglo XV no se dirá que EL ÁFRICA COMIENZA EN LOS PIRINEOS...

Hondas y profundas meditaciones embargan el pensamiento y la imaginación del que inflamado por un destello de virtud que resplandece en su alma, mira a Galicia como su madre y como su patria. El que elevándose en alas del pensamiento a los siglos, mide el espacio que ha corrido este pueblo, donde el sol se duerme blandamente en los brazos del Océano como cantaba la lira del Tiber, radiante de gozo contempla un pasado heroico, rodeado de combates y de batallas, engrandecido con arranques de patriotismo y de virtud; un pasado de cultura y nacionalidad, en que las grandes palabras de patria e independencia se asociaban al nombre gallego. Mas, triste, muy triste, se abate el ánimo observando un presente de desgracias que enluta el alma y que hace caer la melancolía gota a gota sobre la frente, porque en vano se han amontonado acontecimientos sobre acontecimientos y el genio y la filosofía, después de un combate de siglos triunfaron de lo pasado, y levantaron de sus ruinas un presente lleno de juventud y de libertad. Las ideas del siglo XIX no han hallado culto en la tierra donde el sol se pone y los hombres que bajo su cielo respiran atraviesan el día de la vida, sin levantar la vista a lo alto, sin agitarse con los recuerdos de sus padres y sin divisar algo de majestuoso y de grande en ese porvenir que se cierne sobre las cabezas de los que creen y esperan...

El ídolo soberano de la época que se ha elevado siempre sobre las olas de las generaciones, no ha visto a sus pies rendir homenaje, entre las naciones, a la patria de Viriato. Desdeñosa se ha mostrado a la voz del siglo, que resonando fuertemente a las orillas del Sena y al pie de una fortaleza, hizo estremecer al león de S. Marcos y sonreír a la sombra de Kosciusko vagando por el Vístula: sorda a los cantos de triunfo de un pueblo virtuoso que resucitaba de la esclavitud, ha seguido su carrera de siglos sin pensar en sí misma, ni en lo que le rodeaba. Si alguna vez esfuerzos de banderizos le imprimieron un débil movimiento, osciló momentáneamente para volver a seguir el curso antiguo; la abyeción y la miseria clavadas en sus entrañas la devoraron a su placer.

No obstante: el ángel de los pueblos, que enjuga las lágrimas de las naciones desgraciadas y derrama consuelos y esperanzas en las almas abrasadas de fe, infundió rayos de su luz en algunos hom-

bres que se sonrieron al presente y se sosegaron en el porvenir. Una década va corriendo Galicia desde que las semillas de la filosofía se derraman por su suelo y germinan y crecen; que no había de rebelarse por más tiempo contra la ley árbitra del mundo. Acontecimientos que se atropellan y que desmoronan grano a grano el edificio antiguo, vivifican y dan lozana vida a la nueva planta que se eleva en nuestro suelo. Aisladas se han dejado oír palabras grandes, frases encantadoras del siglo, y preparativos y ensayos de concepciones elevadas cruzan ya el horizonte de Galicia. Los pensamientos más sublimes de la civilización han hallado corazones donde abrigarse, y unos hombres de alma sencilla y virtuosa, dóciles a los impulsos del siglo como la flor que se mece en lo alto de las fortalezas, son los primeros paladines de la nueva cruzada, cruzada que si no cubre su pecho una cruz roja, enseña una oliva, símbolo de las nuevas creencias.

La generación que ha visto la luz cuando un hombre fermentido engañaba a todo el pueblo de las Navas y Pavía, forma la escuela reformadora que se esfuerza por borrar la página que en los extranjeros ocupa nuestra patria. Maestros de la verdad que hacen fermentar en medio de las masas, y directores del nuevo movimiento a que dan impulso, los jóvenes gallegos son los predestinados para ornar su cabeza con esa corona de triunfo regada de algunas lágrimas y de alguna sangre. Colocados entre un mundo que expira y un mundo infante aún, que va a lanzar a una vida extensa, sin límites, son los medianeros entre la sociedad inteligente: sin ocultarse entre sepulcros como los reformadores de hace diez y nueve siglos van como ellos a difundir la sublime verdad que en breve se convertirá en un sentimiento general. La juventud gallega, pues, es para su patria la columna de fuego que alumbraba de noche a aquel pueblo virtuoso que buscaba libertad por entre las montañas de la Arabia; así como al pueblo de Dios no le ha faltado luz en su huida de los tiranos de las Pirámides, a Galicia no le faltan jóvenes que, estudiando el libro de la filosofía, han sabido hermanar la regeneración con la humanidad.

Galicia se engrandece en la religión de sus pensamientos; ha principiado a conquistar lo que buscaba fuera de sí y la razón y la inteligencia triunfan de la fuerza y de la soberanía de la espada. Ideas literarias, pensamientos regeneradores, derramándose poco a poco sobre todas las poblaciones, engendran un movimiento de asociación y un espíritu libre que se manifiestan ya de mil maneras, y predicen el extenso y grandioso porvenir que la juventud ha concebido y que se esfuerza en alcanzar. Rica y rebosando en elementos de grandeza y prosperidad, Galicia necesita un impulso general y en todas direcciones que desarrolle cuanto ha prodigado en ella la naturaleza a manos llenas, más avara con otros pueblos que la dejan rezagada en el camino de la civilización. Su brillante posición en la tierra para alcanzar que su espada haga pesar la balanza de los destinos del mundo: sus ricas y extensas costas, sus puertos numerosos, sus elementos para la marina, sus inmensos productos naturales, la variedad prodigiosa de sus terrenos, sus muchos ríos: las costumbres dóciles, sociables y creadoras de los gallegos, sus hábitos, sus sentimientos, sus recuerdos y otros mil y mil elementos de ventura y de pujanza que atesora; he aquí la base sólida sobre la que la juventud construye la obra del porvenir de Galicia. Nosotros,

que pertenecemos a aquélla, intentamos contribuir con nuestros esfuerzos a la *grande obra* de estos nuevos y generosos artífices, estudiando los elementos que tiene Galicia, y haciendo siempre aplicaciones a la *idea primordial* con la cual armonizaremos todos los elementos sociales, políticos, literarios, comerciales, industriales e *instintivos* de las cuatro provincias unidas que forman **EL ANTIGUO REINO DE GALICIA.**

Setiembre, 2 de 1842.

Núm. 18 de "El Recreo Compostelano", pág. 275

ESTUDIOS DE GALICIA, 2.^º

VERDADES amargas murmuran nuestros labios sobre la situación y porvenir de Galicia, y un grito de dolor escala nuestro pecho, en que hierve el amor patrio, porque nuestro encanto es la desgraciada Galicia, a cuya felicidad hemos consagrado nuestros pobres talentos. Abatidos como el esclavo que arrastra la cadena, tristemente delineó nuestra pluma, lo que concebimos de grande y reformador para el heroico pueblo que algún día acarició a Numancia en su seno, donde supo morir antes que borrar el sublime pensamiento de la emancipación grabado en su pecho. Y porque mil obstáculos se levantan en medio de nuestra carrera, por eso valiente y fuerte haremos que suene nuestra voz, aunque condenada a perderse entre esa multitud inocente que nada la commueve y que tampoco no escuchará. Engrandecidos con convicciones profundas, ningún temor atajará nuestro intento, y el porvenir ansiado será la estrella que despejará la senda a la que nos arrojamos llenos de confianza. Sí, ese rayo de luz que nosotros lanzamos en medio de la noche universal que reina en las poblaciones gallegas no despedirá ligeros resplandores, porque escrito está que las semillas engendradas por el talento, fructificarán, y llevadas por Guttemberg a las regiones del pensamiento, se derramarán como provechoso rocío sobre los hombres que crean; y entonces seguro es que el pueblo mismo levantará sobre su cabeza la verdad depositada en su seno. ¡Oh! y nuestra fe arde vivamente alimentándose de consoladoras esperanzas; y nos mecenmos en el porvenir, como rodeados de encantos y de sublimes creaciones.

Las ideas y los sentimientos de nuestros compatriotas forman la base moral de la GRANDE OBRA. Inmenso elemento de fuerza que encierra la vida de las naciones más envejecidas, es el *instinto religioso* eminentemente desenvuelto entre los hombres del suelo gallego desde su primitiva existencia. Cuando los druidas eran sus magistrados y sus sacerdotes, se arrodillaban al pie de templos sencillos, formados sin adornos del arte; en la segunda época de la nación gallega, cuando la mano del arte; en la segunda época de la nación gallega, cuando la mano del progreso levantó ciudades, se reunió en los templos; ahora, lleno de religiosidad y de fe, visita su querida basílica y sus santuarios y sus romerías. El pueblo gallego se ha sentado siempre en el banquete de la religión y su frenete se ha ungido con el óleo santo; el sentimiento religioso arde

ferviente en su corazón, sentimiento que por sí sólo es capaz de crear la unidad y la fuerza que tan al vivo representan esas Pirámides de cuarenta siglos, blasón eterno del poder teocrático.

El instinto religioso, que se pinta y se refleja en todas las acciones, tiene profundas raíces en la sociedad gallega, y modificado y dirigido por la filosofía, gran poderío encierra y sublime porvenir prepara. Mas, fuera del plan reformador los sistemas impíos y disolventes de la escuela enciclopédica y de la Convención; armónicas sociales y religiosas, creencias sublimadas por el progreso intelectual, sencillas tradiciones sin fanatismo, doctrinas en fin de la escuela cristiana son sólo capaces de dirigir los sentimientos religiosos de los gallegos, al gran pensamiento de la regeneración en su orden moral y político. La revolución horrorizada de sí misma arrojó ya lejos de sí al ateísmo, y fuera de la tendencia del siglo se halla quien para regenerar, pretende destruir esas existencias y esos monumentos que edificaron las manos de nuestros abuelos, engrandecieron nuestros padres y debajo de cuyas bóvedas crecieron y oraron todos nuestros antepasados; compañeros de su infancia, de su virilidad y de su muerte, odio profundo les inspiraría, quien derribase esos templos y esos monumentos, expresión de la religiosidad gallega. Hermanar las ideas religiosas y elevarlas a la grande altura a que debieran hallarse esas creencias y esos instintos, cumple sólo a los reformadores y es el círculo de sus trabajos. La unidad religiosa hará nacer esa gran unidad política que anhelamos, y la fuerza política y moral del pueblo gallego, sólida base hallará en sus instintos y en sus creencias. Los pensamientos religiosos dilatan el alma, la elevan y engrandecen; la inmensa idea de un ser fuerte hace sonar armónicamente las sublimes palabras de una patria y una nacionalidad esclarecida y pujante. El ramo de oliva que recoge el pueblo en los combates, corre a depositarlo en los altares nacionales, y se despoja de sus coronas para ofrecerlas a Dios.

Un pensamiento más que político, religioso, más que nacional, cristiano, hizo dar el grito de revolución a todo el pueblo gallego a principios de este siglo; arranques de civismo y heroicidades sin cuento han hecho brillar este santo movimiento popular, que hacía balbucear a los infantes los nombres de libertad y patria, y blandir el acero a ancianos moribundos. El pueblo venció; mas fue porque su espada la había bendito un sacerdote. Cultivar, pues, el sentimiento religioso, engrandecerlo, ilustrarlo y conducirlo por el camino del progreso, es afianzar con solidez uno de los elementos de granito que han de formar la organización de Galicia.

Rara y extraordinaria es, en verdad, la situación de las poblaciones en nuestra patria, pocos habrán observado que el aislamiento y la separación, la excentricidad y los privilegios forman uno de los tipos de la existencia social de los gallegos; y acaso entre todas las provincias de España sea ella sola, la que presente el ejemplo más vivo de la extremada división de las poblaciones, lo que será el rumbo de otro artículo. La gran unidad de fuerza que crean las ideas religiosas de un pueblo, no puede constituirse con un sistema político semejante; aquellas fiestas nacionales de Grecia y Roma, los espectáculos públicos que reunían numerosa gente en pequeños recintos, dando un grande impulso a la fraternidad, era únicamente lo que producía los hombres de Salamina y de

Cartago, y lo que ha hecho después, que los hijos del desierto volasen en sus corceles hasta el Pirineo. Así nosotros proclamamos para el porvenir de nuestra patria el dogma de la unidad religiosa; y lo proclamamos con tanta más convicción, cuanto el aislamiento entre las poblaciones y la falta de un cambio recíproco de ideas y de intereses, difíciles de apreciar en este momento, han sido la causa de la postración y nulidad de Galicia que nosotros lloramos.

Suene, pues, la voz de la religión pura, de ese cristianismo del siglo XIX, de Bonald y Lacordaire, mas antes apaguemos la hoguera del fanatismo humeante aún, y rompamos ese círculo de hierro que hasta aquí separó al sacerdote del pueblo. Aliméntese con ardor esa llama creyente que arde en todos los corazones, y agrupando unos hombres a otros hombres, unos pueblos a otros pueblos, realízase la *gran unidad gallega*, no sacerdotal, sino cristiana, no teocrática, sino nacional; que hará que recobremos el cetro de los mares y que nuestro nombre sea un título de orgullo, de caballería, de nacionalidad y de cultura y entonces sí que nos llenaríamos de dolor al tener que exclamar imitando al filósofo de Ginebra: EN GALICIA NO HAY PATRIA PORQUE TAMPOCO HAY CIUDADANOS...

Núm. 19 de "El Recreo Compostelano", pág. 292

HISTORIA DEL CRISTIANISMO EN GALICIA. (Necesidad de ésta)

El siglo XIX se ha presentado, como Moisés en el Sinaí al pueblo hebreo, resplandeciendo con el rayo de la fe sobre su frente, hemos dicho no ha mucho. Epoca religiosa, que atormentada por los recuerdos del 93, se abrazó a lo pasado que corregirá sus extravíos; desde los claustros, donde admira al genio derramando la ciencia y la riqueza entre los pueblos, y labrando con ello su dicha, va a sentarse lleno de contento en los concilios, sin irritarse al oír furiosos anatemas contra Wiclef y el famoso fraile agustino, que recibió la chispa de su genio en el lecho de muerte de aquel artista gigante, que murió en Maguncia despidiendo una luz vivísima en la aurora de la Europa moderna. Firme en su fe, escucha los ayes doloridos de aquellos prelados que temen el porvenir de la Iglesia, cuyo sol llegó alguna vez a eclipsarse delante de las espadas castellanas dirigidas por un paladín francés, compañero de armas del caballero *sin tacha y sin miedo*. Se complace cuando ve quitar la tiara de la cabeza de sacerdotes obcecados y se arrebata de gozo, si la religión deteniendo el brazo de los reyes y haciéndolos servir de escuderos al prelado de Roma, cubre con el manto del sacerdocio a los desgraciados y a los esclavos. Y por fin, cuando ve a la iglesia armada del rayo del Vaticano luchando sin descanso, con la espada de los príncipes, que robaron a sus pueblos; entonces en su corazón arde una veneración religiosa hacia los hombres grandes que formaban aquellas asambleas cristianas, que de siglo en siglo se han trasmisido el depósito de la civilización y el porvenir de la humanidad; y venerando profundamente a lo pasado, asiste gustoso a la representación del brillante drama, que principió en las catacumbas, y terminó en la ciudad de Trento.

Los estudios históricos de las instituciones religiosas y de la iglesia, de los concilios y de los papas, se han elevado a la altura

de la crónica filosófica; y el poder religioso descubriendose en cada acontecimiento, que se sucede desde Jesucristo hasta Mirabeau, así como su espíritu y su tendencia; los desenvuelve nuestro siglo, animándolos con su soplo filosófico y poniendo en manos de sus hijos más esclarecidos, el pincel que les da su colorido y su vida propia.

No había aún treinta años que dejara oírse en la tierra la palabra cristiana, cuando ya el apóstol de la tolerancia decía al nuevo pueblo: "el evangelio se extiende por todo el mundo, y fructifica y crece..." Y era verdad, que los predicadores de las nuevas ideas y de los nuevos sentimientos, que habían recibido de boca del sucesor de Moisés y que predecía a Mahoma, formaban ya en torno suyo una nueva sociedad y un nuevo pueblo, que se extendía prodigiosamente por la tierra, y hacía sonar acordes los corazones de muchos hombres, que despojándose de cuanto habían recibido de sus padres, apagaban todos sus sentimientos para asegurar el principio religioso de que eran fieles depositarios. El movimiento reformador iba creciendo; y trasmitiéndose de pueblo a pueblo llegó hasta tocar con las aguas del Océano, en donde mucho más tarde un hombre atrevido recogería la idea religiosa, para llevarla a otros pueblos más allá de los mares. Aquí, donde la virgen de los bosques cubierta de blanco e iluminando su rostro por la pálida luz de la luna, enseñara el sagrado muérdayo y donde el sacerdote en sus misterios religiosos invocaba a Hércules y al Sol, pusieron su planta los hombres, que oyeron al gran reformador la sublime doctrina, que arrastraba tras de sí la multitud, sensible a los acentos de consuelo y de esperanza que exhalaban al morir los mártires de la humanidad, por entre los gritos de feroz alegría de un pueblo fanático; que besaba los pies de sus tiranos y sólo tenía osadía para escarnecer las víctimas en el anfiteatro.

Muy poco tiempo corrió desde que Jesucristo proclamó la completa disolución de lo pasado, y en Galicia se levantaron altares a Dios. El cristianismo penetró por medio de sus pueblos, y sus principios de paz, de amor y de fraternidad social enamoraron los pechos virtuosos, postrándose ante la sublimidad del nuevo sol de oriente que arrojaba torrentes de luz en el mundo todo; y aquella Roma que le diera cadenas por leyes y servidumbre por nacionalidad, fue vencida en su culto como lo había de ser luego en su política, cuando el águila huyese ante la cruz. A la voz de apóstoles atrevidos el pueblo gallego rompió sus ídolos, y rasgó el manto idólatrico de sus sacerdotes. Avergonzados los oráculos corrieron a ocultarse hasta la edad media, que se sentarían otra vez en su trono con el ropaje de la magia y de las ciencias ocultas, y Júpiter con todos sus dioses se sepultaron para siempre en el Olimpo. Las doctrinas religiosas del amor, que atesoraban el sistema político que las generaciones no han descubierto aún, explicadas por labios puros, y cuyas manos no se mancharan en la sangre de los sacrificios, hirieron las fibras de los corazones, elevaron su entendimiento y agitaron su imaginación; y cuando se hallaron dispuestos a hacer pedazos los dioses de sus padres, también se encontraron fuer tes para romper el cetro de sus señores. La religión cristiana se asentó firmemente en Galicia, convirtiéndose en un culto nacional y presentando todas las faces de los anales del cristianismo de las provincias septentrionales de España, variando alguna vez su fi-

sonomía por acontecimientos excepcionales, que también marcan su tipo y constituye la verdadera historia de nuestra patria. Cristiana, cual saliera de los sepulcros de Roma, arriana, semi-árabe, monástica e ilustrada, Galicia presenta cinco épocas en su historia religiosa muy fecunda en acontecimientos; en que lo especial y lo grande, la biografía y la crónica, la novela y la epopeya se reproducen con notable rapidez, influyendo extraordinariamente en todos los acontecimientos.

La religión, muchas veces apoyó al principio, pero otras alargó su mano al esclavo, y le inspiró pensamientos revolucionarios; dando ella misma el primer grito y empuñando la tea incendiaria, para destruir el alcázar de la tiranía. Abrasada en patriotismo juró conservar la independencia de Galicia y supo morir por ella; muchas veces también armó buques y los lanzó a las aguas del océano a humillar extranjeros, que intentaban ponernos cadenas; ¡oh! nuestras costas son un padrón de gloria para la teocracia gallega. Mas el fanatismo no fue derribado, aunque algún día el mismo pueblo llegó a poner sus manos en el templo.

Enlazada la historia religiosa de Galicia con la política y la social, explicándose una por otra, y produciendo el influjo religioso costumbres y aún instituciones; y las costumbres y las instituciones modificando y cambiando a su vez el espíritu religioso, gran interés presenta y es de suma trascendencia la *historia del cristianismo en Galicia*; y mucha gloria alcanzaría quien emprendiera esta obra, difícil y espinosa, por cierto. Nosotros creemos que la historia de Galicia debe comenzar por la de su religión y de su iglesia, y que la historia social y literaria sólo puede presentar el encadenamiento filosófico de los hechos, que forma un libro histórico y su verdadera unidad, después de escrita la primera. Todas las sociedades han visto amanecer su culto, antes que sus instituciones: el sacerdote llegó primero que el magistrado, y cuando apareció éste aquél tenía construido su altar...

En Galicia, la religión ha sido soberana y árbitra de sus destinos; siempre el sacerdote ha estado más alto que el rey. El fervor monástico, elevándose a una altura prodigiosa y amontonando la propiedad en manos de los ministros del culto, grandes obstáculos ha puesto al desenvolvimiento de las ideas civilizadoras, por la barrera que separó al pueblo de sus sacerdotes y de sus señores. Cuando en 1835 se acabó el poder monástico, cerca de cien casas de religiosos y más de cinco mil templos se levantaron en Galicia. Esto sólo revela su gran poder y la necesidad que hay, para organizar a nuestra patria según las ideas de la época, de estudiar el origen del cristianismo en Galicia, su desarrollo, sus progresos, el movimiento monástico de algunos siglos, y el influjo y poder religioso de los sacerdotes: la necesidad, en fin, de formar una historia religiosa escrita con la filosofía, que brilla en las concepciones de nuestro siglo.

Núm. 20 de "El Recreo Compostelano", pág. 307

Y O

Un ídolo se ha elevado sobre la humanidad desde que ésta pisó la tierra; inmóvil y fuerte como esas montañas sobre las que pasan en vano las oleadas de los pueblos, todas las naciones han danzado

y cantado en torno suyo, y ni en las horas de su gloria, ni de su desesperación osaron levantar la mano para arrojarle de su trono. Alto, muy alto han podido verle todos los hombres para correr a apiñarse a sus pies y disputarse el paso con el acero; lleno de resplandor han divisado a este mágico fantasma para rociar sus pies con sangre: ¡sangre!, sangre del hombre ha vertido otro hombre para alcanzar una mirada del tirano, que ríe, cuando todos lloran; y los siglos se deslizaron uno tras otro sin oír más que el ruido de las espadas y los ayes de las víctimas.

En tanto, nosotros preguntamos: ¿quién ha hecho a la humanidad sanguinaria y feroz consigo misma? ¿Quién envenenó su pensamiento y le ha desnudado uno a uno de sus sentimientos? La conservación del yo.

El individualismo ha derramado en la tierra todos los males que la enlután; su pie ha removido todo lo pasado y su mano ha escrito con sangre una cruz de maldición en la frente del hombre. Ha buscado la vida para sí y la muerte para sus hermanos. Inventó guerras y destrucciones porque en ellas podía alcanzar oro, poder; y el oro y el poder se han visto halagados con el cetro del mundo. *Guerra perpetua a muerte*, estableció como su pacto social, y quien buscó fraternidad, hallaría la el día del combate, cuando las espadas se chocan y la sangre se mezcla. El verdugo ha mostrado su cuchillo sobre todas las cabezas, porque los hombres le han sostenido sobre sus hombros: ¿cómo pudiera cada uno disfrutar en paz su presa, si él no vigilase por todos, fuerte, dentro de su círculo de sangre? Pueblos y reyes, sacerdotes y esclavos han girado en torno del individualismo siempre, siempre, como una rueda de condenados; si alguno se separaba a un lado o a otro, se arrojaban todos sobre él y bebián su sangre y reían con sus gemidos. El yo ha hecho desgraciado al mundo; palabra fatal que apenas fue pronunciada por la boca del *segundo hombre*, resonó en todos los siglos como una carcajada de Satanás.

Núm. 20 de "El Recreo Compostelano", pág. 317

HISTORIA DE GALICIA. (Estudios sobre la Monarquía sueva)

Los acontecimientos que se atropellaron desde que furiosos demagogos clavarán el puñal en el corazón de César, habían abierto huellas profundas en el edificio romano, el que al amanecer el siglo V, aún se levantaba orgulloso y gigantesco, cargado con las glorias y los trofeos de cien reyes y naciones, que se desnudaran de sus galas, para qué el pueblo-rey se mirase envanecido en las aguas del Tíber. Estos adornos del arte, hijos de los hombres, hacían estremecer al gran monumento para cuya construcción dieran su piedra todos los pueblos, cuyos fundamentos colocarán las manos de Rómulo, edificando Augusto su cúpula; y que para que todos los destinos sociales se cumpliesen, lo vería destruir él que heredara el nombre y la púrpura del matador de la hermosa reina del Nilo. El pueblo romano se había engalanado con las joyas de todos los pueblos, era forzoso que todos lo despojasen: hombres de combate que no olvidarán el camino enseñado por Breno y que ya no contemplaban a ningún virtuoso patrício sentarse en el templo de la justicia, para que pudiesen temer al civismo de los hijos de los Brutos y Camilos, no veían en Roma sino una prostituta envuelta

en púrpura, que apuraba el deleite en su agonía y a la que era preciso arrojar de su lecho de oro. Los hijos de la noche mirando a sus espadas con confianza, se apresuraron a ahogar al coloso adormecido voluptuosamente.

De improviso salieron de entre los hielos multitud de hombres robustos, llenos de juventud y que sedientos de conquistas se arrojaron sobre el mediodía de la Europa, para rejuvenecer al mundo en verdad, la segunda época de la sociedad europea brotó del triunfo de los soldados de Orin. Galicia, entonces, habiendo perdido su corona de laurel y su espada de soldado, sufrió la esclavitud en silencio atada al carro imperial, esperando que el dedo de la providencia le señalase su día. Sin patria, sin libertad bendijo la hora en que los pueblos del norte aplicando el hacha al edificio de siglos, comenzaron a deshojar al imperio de sus laureles. Y cuando Alarico, dando al aire su bandera en medio de la que fuera capital del mundo, vio Galicia derribar a la orgullosa águila del capitolio y romper en mil pedazos el cetro de Augusto, se sonrió con la esperanza de un porvenir perdido en los combates y esperó... No fue en vano.

Estrecho parece el mundo a los vencedores: los despojos del coloso hollado por sus pies no bastan a satisfacer su sed de riquezas, y no hay soldado que no piense fundar un imperio sobre las ruinas del que desmorona su pica; deseo providencial que tendría formas colosales, mucho más tarde, en el corazón de Carlo-Magno. Invádenle todo, sin tregua, sin descanso y quisieran que los soldados de la república se levantasen de la huesa para gozarse en el espectáculo de verlos humillados a sus pies. Estas razas guerreras llevando la victoria en la punta de sus lanzas, levantan sus tiendas de campaña en las fértiles provincias de Italia, Francia y España, en la que extienden sus conquistas prodigiosamente. Las dulzuras de la bella Galicia también atraen a los destructores del imperio romano, quienes se mezclan con nuestros padres, por los que son mirados como libertadores.

Deshecho el poder romano en España a principios del siglo V ¿cuáles fueron los pueblos del norte que se establecieron en Galicia? Si leemos nuestra historia, más llena de glorias de lo que cree la vulgaridad que desprecia lo que no comprende, admiramos a los Suevos, dirigidos por el prepotente brazo de Ermenerico, y a los Vándalos, capitaneados por Gunderico, organizando una conquista y creando una monarquía en Galicia: los primeros, afianzando principalmente su poder en las costas oceánicas, consolidando los segundos su dominación en el centro. Veamos la marcha de estos conquistadores, que mezclándose y confundiéndose con los antiguos gallegos, dan origen a una nueva sociedad, a un nuevo pueblo, que crea otras leyes y otras instituciones, que adquiere otros instintos y otras necesidades; un pueblo, en fin, que se gobierna por sí mismo, lo que fue un *inmenso progreso* por cierto. Caminemos al lado de sus hechos, de sus guerras, de sus revoluciones, del espíritu nacional que alcanza con sus adelantos, de su decadencia, de su disolución; de la disolución sí, de la monarquía gallega llevada a cabo por un rey castellano. Nada de esto perdamos de vista, porque los estudios sobre la índole y las costumbres de la actual sociedad gala llega revelan aún ese tipo providencial, distintivo de nuestros compatriotas e impreso por los hábitos e instituciones suevas, que aún no han borrado los siglos.

Campo dilatado a nuestras observaciones históricas iluminadas por una filosofía avanzada, sobre esta época, la más importante, fecunda y gloriosa de la historia de Galicia, ofrecen los escritos de nuestro compatriota el obispo Idacio, de Paulo Orosio, de Casiodoro, de S. Próspero, de Salviano, quienes contemplaron la ruina del Capitolio y los hechos esclarecidos de los vencedores de Roma. Si pluma nos pinta aquel acontecimiento grandioso que lo ha cambiado todo y en especial el obispo Idacio.

Galicia en el tiempo en que la estudiamos se extendía más allá de lo que hoy forman sus lindes naturales, como hemos dicho ya; y tres gobiernos por decirlo así se distingúian a un tiempo en nuestro suelo, el trono vándalo, el suevo, y los gallegos que conservaban su independencia y libertad. Muy luego los dos pueblos del Norte rompieron los lazos fraternales que los ligaban, y Galicia vio cruzarse las espadas de estos valientes, alcanzando Gunderico el triunfo sobre sus compañeros de glorias. Pero los suevos no se humillan ante el infortunio, concentran su poder en posiciones inexpugnables y no dejan otro laurel a Gunderico que ir plantar el pendón vándalo en su capital Braga. Envanecido con el triunfo, ve un mundo de conquistas y se arroja sobre los pueblos que reconocen el poder romano: infatigable en su empresa, corre las ciudades mediterráneas, proclamando en todas partes la destrucción de Roma. El genio suevo se hace más grande en medio de la desgracia, medita el momento de recobrar la corona perdida en los campos de batalla y de improviso sube las murallas de Braga y reconquista su poder.

He aquí el principio de una época disinguida. En 425, asegurando los suevos su poder, con el afianzamiento de una capital, cual es Braga, tan necesaria para hacer fuerte el espíritu nacional, ponen los cimientos de la gran monarquía de su nombre, que sólo un monarca criminal alcanzó derribar. Redondeada su conquista con la fusión de gallegos independientes y suevos vencedores, amanece para Galicia una era radiante de gloria, de consoladores recuerdos y fundadas esperanzas, para nosotros los hombres de una época escéptica, sin amor y sin fe.

Grandes obstáculos se opusieron a la formación del nuevo pueblo en que dominaban de suyo elementos tan opuestos y sólo el cristianismo que ya cortara las cadenas al esclavo, pudo encender en el corazón de guerreros indómitos los sentimientos de amor y fraternidad. Honor del sacerdocio cristiano es haber producido en Galicia, como en los demás pueblos de Europa, la fusión de vencedores y vencidos; consolando a éstos y suavizando a aquéllos, ha sido como alcanzó el esclarecido triunfo, de inspirar a los suevos las ideas y los sentimientos de los gallegos y hacer tomar a éstos las costumbres de los vencedores; lo que fue la base primordial de la unidad que se formaba por entonces en Galicia.

La unidad nacional que engendra esta monarquía toda joven, toda guerrera, toda religiosa, produce elementos creadores que llevan nuestros padres a los sacrificios esclarecidos y a los hechos gloriosos. En torno del trono se reunen tantos elementos de fuerza como hacen improvisamente por decirlo así, y la vida moral y política de la sociedad gallega se manifiesta de mil maneras, siendo el monarca el ejecutor de sus pensamientos; pensamientos que iremos estudiando sucesivamente.

NUESTRAS CONVICCIONES

*¿Qué le queda a la inspiración?
El suicidio del genio —el silencio,
el suicidio del hombre—, la muerte.*
A. NEIRA.

Sálvense los principios, perezcan las colonias, clamaba en medio de la Europa conmovida el rayo de la revolución; pensamiento lleno de vida, elevado a doctrina de una escuela, de una generación, de una época; fisonomía de una idea política que nosotros queremos dar a otra literaria, que de la tribuna la llevamos nosotros a la cátedra, del orador al libro, de la religión de la política, al mundo literario.

Conservemos los principios, las verdades, núcleo de las ideas, de los escritos, de los libros, rodeémoslos de religión, de santidad, mas perezcan las formas, córtese el lazo de las reglas, la cadena de los preceptos, sacúdase el peso de lo establecido. El ornato de las ideas, las galas del pensamiento, dispensad al autor la facultad de creerlas; que fabrique su molde, que también cada abeja construye el suyo: dejad al impresor la edición de la obra. Respetad, en buen hora, lo creado, lo formulado, lo escrito, pero no forcéis al genio que nace, ese ángel que sacude las alas del lodo que salpica la carroza de orgullosas capacidades intelectuales, que se arrojan como el buitre sobre toda alma que es iluminada por la inspiración: no le arrastréis al altar donde tantos se arrodillaron que, al verse detenido en su primer vuelo, caerá para no aletear nunca. Atended a la lectura de su manuscrito, y no le habléis ni de modelos, ni de preceptos, que él edificará un mundo para sí.

Y es cierto, que cuando la sociedad ha caminado, rota la cadena de la tradición, escarnecida su conciencia, sin esperanza, sin fe, porque su brazo deshizo autoridad y creencias, marchaba por la senda más espléndida de gloria, más fecunda en poder, en creación, en vida. Pues bien, el entendimiento, la imaginación, el autor, el libro, llevan tras de sí todo lo gigantesco, cuando piensa, cuando crea, cuando escribe, sin guía, sin dirección, sin brújula: cuando no detiene el torrente de pensamiento la valla de la tradición, de la autoridad, de las formas, de las reglas en fin.

Libertad, emancipación desea el genio para sus obras, y la pide con justicia y con razón en nombre de esa misma libertad, de esa misma emancipación que los hombres han escrito en el libro de sus derechos. Conservaré los principios, la verdad, el pensamiento civilizador que jamás muere, que circula por todas las páginas del libro, el pensamiento intuitivo que se anida en el corazón moderno, pero rasgaré los preceptos y las leyes de los hombres que el mundo llevó ya al panteón; dice el genio. Si nada queréis de un pasado que escarnecesteis, cuando cortásteis la cabeza a un rey e hicisteis polvo los templos, no nos obligueís a nosotros, flores de una hora, soles de un día, a besar la losa de nuestros padres.

Esos preceptos carcomidos pesan como plomo sobre el genio, apagan la inspiración, matan al numen. Si no nos queréis dar aire, libertad, no nos entregueís ese libro que os devolveremos en blanco. No nos pidáis que demos vida a vuestras proezas en ese lienzo, con tintas ajenas. Dejadnos libres, que las reglas como espesas nu-

bes absorben la luz que arroja nuestra imaginación, porque enflaquece la esclavitud nuestro pensamiento.

Así clama la juventud, esa juventud, que así formula una revolución de 30, como se apiña bajo las rejas de Santa Pelagia: tal es el grito de esta generación que ni sintió las oleadas del pueblo vencedor de trece siglos, ni vio al tirano de Saint-Cloud en su caballo de batalla, pero que oyó los arrebatos de gozo de un pueblo que cubría los cementerios de coronas de rosas. Es la juventud contemporánea, la juventud de los liceos y de las barricadas que con un pensamiento en el alma y con deber en el corazón maldice al siglo que abrió el santuario de la ley a masas ignorantes, y no alcanzó sacudir las cadenas del pensamiento, romper los lazos del talento, representados en las reglas y en las formas, proclamar, en fin, para la literatura la emancipación que proclamó en política y en religión. La mitad de la obra social se ha concluido, para la otra mitad se amontonan materiales y escasean artífices. Vedla desertar de las áulas, despreciar a sus maestros, reunirse por sí sola llena de confianza en sí misma y en la extensión de su pensamiento; busca la libertad antes de coger la pluma, y su mayor placer es rasgar las páginas de los que pasaron.

Y fuerza es ya sancionar estos principios, admitir estas quejas que entristecen los triunfos; y si en su odio a lo pasado se descarrían de lo bueno por huir de lo peor, preciso es absolverlos, disculparlos, olvidar sus extravíos, su exageración, su entusiasmo: porque entusiasmo hiere en sus venas y se agolpa en su cabeza. Confiamos en ella, que atraviesa el mundo guiada por una estrella del cielo, cuyos rayos no se oscurecen, sin odios, sin venganzas, contenta con su esperanza: una rosa para su corona, un recuerdo en el porvenir.

Sálvense los principios, perezcan las reglas, decimos nosotros con ella, sin proclamar el trastorno y la anarquía literaria, esa nueva Babel que producirá sin remedio la obstinación de los doctrinarios. Hollemos la autoridad, ahuyentemos los hombres de la fórmulas, inflexibles matemáticos de un frío cálculo, de un combinado interés que hiela el pensamiento, que anubla las más bellas inteligencias, y que disipa las esperanzas de tanto entendimiento, de tanto talento, de tanto pensador atado a la rueda de los preceptos y de los maestros. Hora es ya de levantar su brazo esa juventud, que se atasca sin caminar a ningún lado a la entrada del panteón, anhelosa por dispersar las cenizas de fríos doctrinarios, que han ejercido la oligarquía en medio de una sociedad inteligente. Abramos el camino, demos libertad a tanto genio, si no nos complacemos en ver al mundo literario salir del centro de sus movimientos. Nadie se salvará de la tormenta, ni volverá a mirar el orden y la armonía de esta sociedad que se convuelve, se lamenta, de la que sale ahora una amarga queja que es el eco de todos los corazones. Y el combate habrá de suceder, porque de lo contrario perecerá la juventud...

Núm. 23 de "El Recreo Compostelano", pág. 355

ÚLTIMAS CONSIDERACIONES SOBRE GALICIA

A la luz que desprende la crónica y la tradición, hemos podido leer el pasado de Galicia, y por el prisma de los siglos admiramos

los cuadros más brillantes de la vida política y moral de la sociedad gallega, sin descarriarnos por las tortuosidades intelectuales a que nos arrastran las ideas de nuestros padres, sin extraviarse nuestro pensamiento en las visiones poéticas que crea el amor patrio. Acompañados de la filosofía histórica, y guiando el genio de la verdad nuestros estudios, hemos procurado desenvolver ese hilo de Ariadna que forma nuestra historia, y nuestro pasado. Vivamente conmovidos por un vago instinto de mejora para nuestra patria, que anima nuestro pecho de joven, aventuramos algunos pensamientos a los que nuestra imaginación intentó dar vida, no sin haber atormentado antes nuestras ideas, para comprender ese jeroglífico que el mundo apellida pasado.

No hemos ido descaminados en nuestra obra, y para anunciar lo que podemos ser, hemos intentado decir lo que hemos sido. Nosotros al porvenir lo hemos hecho nacer de lo pasado, porque esa cadena invisible cuyos extremos se anudan en la mano de la providencia, no está cortada para nosotros que creemos que después de ocultarse hoy el sol, aparecerá mañana más brillante en el horizonte de oriente. Al correr Galicia todas las faces sociales en busca de esa felicidad, cuyo vago anhelo se anida en todos los corazones, se ha estrellado siempre contra la misma organización social de la que brotan todos sus males, males que devoran su existencia moral consumiendo lentamente su actividad política. *El aislamiento de las poblaciones*, he aquí la causa de todos los males de Galicia, y el obstáculo invencible a todo progreso que se intente, a toda mejora que se formule. Este secreto que no ha sido enunciado, y que menos que un enigma será para algunos una utopía, sin base que estribe en la observación y en el estudio de los pueblos, es para nosotros el nudo gordiano del porvenir de nuestra patria; y la espada que la corte dará a la pobre Galicia, inteligencia, riqueza, prepotencia, y nacionalidad también. Cuestión radical, de inmensa trascendencia, que alguno después de nosotros la hará ver tan clara como la luz, atesora su resolución la suerte de nuestra patria, y la vida política o la muerte social de LAS CUATRO PROVINCIAS UNIDAS que forman el antiguo reino de Galicia.

Las más portentosas creaciones de los pueblos y de las naciones, cuyo carro de triunfo ha dado vuelta al mundo, reconocen su origen en los elementos de relación y actividad humana, que han inventado su origen en los elementos de relación y actividad humana, que ha inventado el espíritu de los artistas y de los filósofos. Cadmo y Guttemberg aparecen, sin duda alguna, como los dos colosos que ha producido la humanidad en su mayor esfuerzo, pues ambos dieron otra vida a los hombres y otro mundo a la sociedad. Descubrieron un océano de riquezas que no agotarán los siglos, mostrando a los pueblos los medios más fecundos de dilatar su capacidad intelectual, y de hacer un cambio reciproco de ideas y de intereses, cambio de en medio del que se levanta la civilización con todos sus encantos. La brújula y el vapor se aunaron enseguida para destruir el aislamiento social, el espíritu de tribu, nacido en el siglo V, y Cadmo y Guttemberg, Garay y Goya, cambiaron el mundo después de algunos sacudimientos sociales. En los pueblos donde ellos ejercieron sus caminos y canales, la navegación y el saber aceleraron el movimiento social más allá de lo creíble, y las grandes poblaciones hicieron fuerte el espíritu nacional. De ahí países como la

Alemania, la Francia, la Inglaterra: de ahí poblaciones, como Londres, París y Viena.

La nulidad y la desgracia pesarán eternamente sobre Galicia, mientras no desaparezca ese aislamiento asombroso, que nada significa para la vulgaridad, ese espíritu de tribu que se oculta a las miradas de la mayor parte, esa falta, en fin, de relaciones y de actividad social tan remarcable en nuestra provincia. Y en verdad, la parte oriental de Galicia es la que revela más grandemente esta postración social que la devora, no conociendo apenas ningún comercio ni de ideas, ni de intereses con la occidental, algo más ilustrada y en mejor estado para las reformas que formule el genio. Las cuatro provincias de Galicia presentan una población que se extiende más allá de millón y medio de hombres, que habitan, en su mayor parte, países productivos y deliciosos, eminentemente favorables a la cultura del espíritu humano, pues la providencia amontonó riquezas en el suelo gallego, capaces de colocar nuestra patria en el primer lugar entre los pueblos que disponen de los destinos del mundo.

No obstante, Galicia, con sus cien leguas de costas, con sus numerosos puertos, con sus grandes recuerdos de independencia y nacionalidad, con su admirable situación para el comercio de occidente y con sus trescientos mil vecinos, ¡hecho prodigioso! no ve levantarse en su suelo una ciudad que llegue a tener treinta mil habitantes, siendo además muy limitado el número de sus poblaciones grandes, comparado con el total de sus vecinos. Una gran necesidad que anubla el más bello porvenir que puede idear nuestra imaginación, pesa sobre nuestra patria, teniendo su origen en lo desparramado de la población en general, y es la falta de una verdadera capital que sea el núcleo de la unidad política. La mayor ciudad de Galicia, La Coruña, no cuenta más allá de veinte y nueve mil habitantes; ¡y el total de su población se acerca a dos millones! Esparcidos prodigiosamente sin medios de comunicación, por la falta de caminos y canales, sin industria, sin acción literaria, elementos todos que llevan la actividad y la vida a los lugares más distantes, esas pequeñas poblaciones rurales que cubren el suelo gallego parecen estar fuera del influjo de la civilización, apesar de formar la gran masa de la sociedad gallega, por lo que llevamos manifestado. Pobres y humillados atraviesan los años sin extender su capacidad intelectual, sin anudar sus intereses populares, a merced de cualquier gobierno bueno o malo, pues falta la unión, la centralización, el espíritu nacional que pudiera oponerse para alcanzar el triunfo.

Sin movimiento alguno ni industrial, ni comercial, ni político, ni literario, fruto de lo extraordinario y excepcional de la situación estadística, Galicia sólo puede esperar su resurrección moral y política de la destrucción de su aislamiento social, y creando una capital cuya población pudiera alcanzar a cien mil almas, que fuese la segunda Lisboa, o la Barcelona del océano: ella sería la base más firme de la unidad nacional, y el centro del movimiento universal de la gran familia gallega.

¡Oh!, cuanto más estudiamos nuestra situación, más vivamente reconocemos la división, la excentralización, el aislamiento de Galicia: siempre ciudad, nunca patria, jamás nación. Y triste es ciertamente anunciar, que el único medio de felicidad para nuestra patria, es borrar la verdad que hemos formulado con toda sencillez,

aunque sin haberla desenvuelto como quisiéramos. Nosotros la hemos bosquejado, tal vez con los rasgos del jeroglífico: algún día vendrá quien reuniendo todas las letras de nuestra fórmula, presentará muy claro lo que nosotros no hemos podido hacer. Entonces acaso llegará a ser un sentimiento general el que Galicia, que ve al oriente, montañas, al sur, ríos y montañas, al occidente y al norte, mar, inmensa, y con lo que abriga en sí misma, bien puede alcanzar lo que fue, lo que no es, lo que habrá de ser...

Diciembre, 22.

A. FARALDO

Núm. 24 de "El Recreo Compostelano", pág. 371

DIMENSÃO COMENTÁRIO SOBRE O POETA

"Le donneur de liberté n'est libre que dans les autres. Le poète ne jouit que de la liberté des autres".

RENÉ CHAIR

—Prefácio (1956) às “Obras de Rimbaud”, in: “Poesie-Gallimard”

O poeta é um homem que possui ouvidos mais atentos, dolorosa e alegremente, ao macro e ao microcosmos, dedos mais sensíveis, garganta mais vibrátil, coração mais aberto e amante do que a generalidade dos seus semelhantes.

Privilegiado únicamente por esta riqueza, deve a todos os homens transmitir o tesouro invendável da sua fascinante aventura, de todos os modos possíveis, em qualquer tempo e em qualquer lugar. É para isto, para anunciar aos homens uma corajosa crença no amor e na vida, que o poeta fala, escreve, simplesmente existe.

O objectivo da poesia não reside essencialmente na criação literária, no poema escrito, na obra. As suas intenções ultrapassam as formas, ultrapassam-no a ele próprio, pois dirigem-se à conquista de um espaço e de um tempo à medida do homem, que nada tem a ver com uma posteridade literária. O seu caminho abre para uma zona onde Homem e Poeta signifiquem uma única coisa.

Neste percurso de integração, nesta dialéctica vital constantemente renovada e proposta, continuamente enriquecida pelos acontecimentos da vida exterior, intervêm o artista, tal como o homem de ciência, e quem caminha é o homem sem adjetivos nem complementos circunstânciais.

Onde este se angustia, onde se encontra, onde se exige e constrói, onde se purifica, aí reside o seu ponto fixo imutável,

razão da sua actividade e da sua evolução. Mas onde se transforma, naquilo que renova, como um dador de sangue universal, no que resulta do seu quotidiano encontro com a realidade múltipla e multifacetada, aí está a sua parte no risco comum, o seu desequilíbrio, a sua luta sem tréguas, a sua aventura.

E a aventura do poeta não poderá nunca ser aferida por um estilo. Pois escrever um poema é nascer de novo, descobrir o mundo numa parte dele, por mais infima e fugitiva que pareça. É experimentar o real e torná-lo humano.

O pensamento recebe das formas externas do chamado mundo das realidades uma visão sempre parcial, sempre comprometida a um costume, uma praxe, de ordem filosófica ou de ordem social. Trata-se de organizar o catálogo para a ordenação do dia a dia, da sobrevivência e do bem-estar.

Os factos que apreciamos, as leis que regem esses factos, as suas consequências imediatas sobre o indivíduo e sobre o mundo em que vive, ordenam-se assim num edifício de fichas, numa tomada de vistas do real, que para nós o é na medida em que nos interessa, na medida em que o vivemos e da forma específica com que o vivemos.

A memória é um guia para o futuro, asseguram-nos os progenitores, entre fé e ciência, esquecendo outras tomadas de vista: Torquemada e os seus centos de milhares de archotes humanos contemplando as ruínas de Nagasaki.

Mas fé e ciência têm inmensos corredores vazios, imperceptíveis armadilhas, surpresas a cada passo do nosso caminho pela estrada alucinante da vida.

Por vezes os ventos sopram com violência, os edifícios da razão vacilam, não estão completamente seguros de serem eternos, são afinal coisas que construímos, espelhos para a realidade, vontade de a termos e de nela permanecermos.

Esses ventos cruzam-se com os da História, e são a tomada de fôlego do universo para mais uma inspiração —uma idade de clareza — ou mais uma expiração — que será o tempo da crise: quando tudo parece fugir pelos desfiladeiros

do absurdo, onde nada parece ter sentido, e onde viver não vale a pena.

Outra vez o universo respira e regressamos à claridade. Tudo é novo. Temos outros olhos, a nossa sensibilidade curou-se da longa doença, a inteligência recomeça a abrir um túnel na carne da treva e do ignorado.

Conquistar esse mundo de novidade completa, do acordo entre ser e existir, é o desejo central do pensamento, o desejo que dá ao homem, sísifo que não desfalece, o seu verdadeiro rosto, a sua verdadeira dignidade, a sua única grandeza.

Mas longa é a caminhada. Tantas vezes temos de retroceder, tantas vezes somos obrigados a confessar erro quando ontem ainda tudo parecia verdade.

Seria então, mesmo com a sua dignidade, completamente inútil este percurso humano, falazes as ideias e os sentimentos, falaz a consciência e o acto, mero jogo sem trunfos, em que nada há para ganhar ou perder?

Dilema maior ainda: os instrumentos da nossa razão são auto-limitados — nós próprios nos impedimos de ver para além do que nos desespera.

Permanece porém a vontade de ultrapassar a secura destes desertos. E por vezes a água da alegria brota inesperadamente — como uma miragem, entre o sonho e a vida indesmembrável.

Mas o homem faz do nada do seu corpo e da sua alma todo o universo. Ao iluminar-se ilumina o mundo, isso a que chama realidade e que lhe é indiferente, e tantas vezes hostil: E a sua tentação chama-se esquecimento.

Vida e morte coexistem, coabitam conosco a cada instante. Mas vivemo-las num estado de indiferença, ou orgulhosamente pensamos tudo saber. Controlamo-nos.

A máscara assumida, seguem-se as atitudes, e esquece-se que cada momento é feito de uma parcela de vida e de morte, que a morte e a vida são irmãs siamesas, que uma voz intemporal nos reclama a sua separação.

Este desejo profundo de vencer a condição humana, esta paixão pela liberdade total, incontrolável, conduz aos mais estranhos resultados, aos mais imprevistos fins, onde o humano muitas vezes se perde definitivamente.

O homem precipita-se no sobrenatural. Rouba nessa viagem subterrânea, uma vez mais, o fogo dos deuses. Sobe à custa do seu sangue e da sua carne o mais íngreme dos caminhos, e a sua voz que regressa da noite acorda os homens esquecidos e abandonados.

Este é o poeta. Nas suas mãos a maior dádiva e a maior esperança. Este é o homem que precisa da solidão exactamente para dizer aos outros homens que o destino comum é vencê-la, que o destino comum é a lei do amor universal.

Perguntas inadiáveis mantêm aberta no ser uma fenda essencial. Ao fim de cada século de esforços pela conquista do território do amor e da verdade, ao fim de cada tentativa para sabermos exactamente quem somos e para que somos, qual o meio de unir a voz do homem, o seu verbo, à muda resposta do universo?

A palavra do poeta é gratuita porque não tem preço.

A palavra do poeta reunifica, ultrapassa as fronteiras e as teorias, reconstrói no coração do homem a confiança nos seus poderes.

O poeta não necessita de afinar o seu verbo pelo de nenhuma modernidade — o poeta é sempre moderno porque dá um novo sentido à vida.

Acusado tantas vezes de subjectivismo, o poeta tem dado sempre aos outros homens o que de melhor abriga o ser humano — a vontade de instaurar o regime do amor e do conhecimento na sociedade humana.

O poeta não veio para fundar as escolas em que artesãos do sistemático o encerram. Nem para ser chefe de fila político ou social. O poeta veio, antes de tudo, para ser desesperadamente um homem, e ousar dizê-lo.

A poesia é uma luta pela Vida — a que existe para além da estratificação do quotidiano. A poesia é inimiga de todas as burocracias.

Se a crítica e a filosofia não encontram para o fenómeno poético uma explicação racional unívoca, limitando-se a aproxima-la de uma aberração, é porque a poesia não é apenas manifestação, mas essência.

E a essência da poesia é o regresso à unidade genésica na diversidade das suas manifestações. A existência trágica do poeta é determinada pelos ecos que encontra no coração seco dos homens, nos hábitos de escravatura mental e moral — o egoísmo, a tentação da banalidade, a pequena sensualidade envergonhada, o tecnicismo rebarbativo. A poesia é então uma *reação*, livre e desinteressada do jogo doentio em que o homem compromete o seu destino, contra o uniformismo, contra a vulgaridade, contra o exercício das forças humanas em proveito de interesses que lhe são alheios e absurdos.

A poesia reage contra a esterilização das potências espirituais e biofísicas do homem, contra a paralização do espírito inventivo, contra a homogeneidade, contra o anonimato que tudo tenta reduzir a um jogo de causas e conceitos, de juízos e prejuízos.

Assumindo a consciência do *acto*, e sabendo por dentro das coisas, o poeta toma o compromisso de manter o coração desperto e atento ao movimento da vida.

Mas o poeta não terá obrigações imediatas, urgentes, para com seu tempo, para com a sua nação, para com esses mesmos homens a quem fala do amor, a quem revela as inúmeras faces do ser? O poeta não participará no movimento da História, na justificação da civilização material e da organização social em que vive?

Não hesito em responder que sim, tal como não hesito em afirmar que a sua participação para a evolução do bem, da justiça e do ideal humanos, tem a sua forma própria, que corresponde no poeta a afirmar uma radical fé na dignidade humana, em todas as circunstâncias.

A poesia é, para todo o homem que se quer *maior* (maior igual a mais livre) a sua relação com o ilimitado do possível, uma experiência do real não moldável a conceitos, a especulações ou a costumes éticos ou políticos.

Godot (começamos a sabê-lo) não vem. Estamos ainda imóveis à sua espera. Só a acção amorosa é subversiva.

Vladimir e Estragon, na tragédia de Beckett, estão reduzidos ao estado de raiz apodrecendo, por falta de agua, por falta de amor. E o doloroso discurso do homem abstracto e estereotipado até às últimas consequências — *Lucky* — o homem falsamente *Lucky*, falsamente *feliz*, o servo de si mesmo, do seu esquecimento do sol, diz-nos, por contradição, que a verdade não é coisa de *consumo*, que ela não está no chapéu do raciocínio que se autocensura, nem sai da boca atulhada e sufocada de mnemónicas e de estatísticas sem qualquer relação com as profundas necessidades humanas.

Se a poesia é o sangue da Vida, toda a vida é seu campo de acção. A sua missão de humanidade exige efectivamente

que ela corresponda à essência do real, e assim a sua *realidade* não se mede por cálculos de tabuada, nem se afere por uma ligação com o *natural*, nem pelos melódicos efluvios dos narcisismos estéticos.

O mundo da poesia não é um espaço vazio de onde o poeta extraí *ais, uis, avantes, atrás*. Há tanto de real no poeta, na sua carne e no seu espirito, como no mundo que não ignora, porque nele se encontra e nele, bem ou mal, terá de *realizar-se*.

O real poético não é únicamente o mito nem únicamente o facto histórico concreto (?); não é exclusivamente *um* quotidiano, nem *O* absoluto.

O real poético é o proprio poeta, homem de carne e osso, de sangue e de ar. O real poético não é uma lagrima, não é un ceu, não é uma bandeira, não é o silencio de uma pedra. O real poetico é a relação sagrada entre o homem e o homem, entre o homem e a pedra, entre o céu e a lágrima.

O poeta é o emissário do humano, que tem de correr todos os riscos para atravessar as trincheiras do entorpecimento e da escolaridade, inimigos constantes do homem em todas as etapas da Historia.

Por isso o poeta precisa de ser constantemente livre e constantemente dinâmico, ou ver-se-à transformado num assalariado das ideias gerais, a servir o conformismo dos detentores de verdades.

Se deixar de o ser, se o não deixarem ser, o poeta irá trair-se a si e nos outros, traindo ao mesmo tempo a missão que é razão essencial da sua existência e da sua *obra*.

JOSÉ CARLOS GONZALEZ
Lisboa-París

COMEZANDO POR UN MORTO

Virono eles ao lonxe, antes de que se acercase, e trataron de matalo; e decianse os uns aos outros:

—Aquí ven o soñador! Matémolo e botémolo nun pozo abandonado, e dílgamos que o coméu unha fera. Veráse entón de que lle serviron os seus soños.

XENESIS, 37, xviii-xx

ESTA HISTORIA DEBÍA comezar, como as vellas crónicas, co relato da creación do mundo. Pro comeza coa morte dun home.

—Un estranxeiro, cáseque seguro.

—Eses calzóns roxos lévanse en Levante, dixo o cabo, que foi quien disparou primeiro.

—Tamén no teatro, comentóu un garda, o máis novo, alourado, que sempre estaba alisando na barba redonda. Foi na festa de fai dous veráns. Salía de detrás dunha cortina un que pasaba por cego, pero nón era, e poñíase a berrar en verso si non habería en toda a vila unha moza que o levese polos camiños. Era mui alto, e tentaba o áer ata dar cunhas froles que había derriba dunha mesa, ás que tomaba por testigos indiferentes da súa desgracia. Dixo que se clavaba espiñas daquelas rosas, e pidíu a uns santos antergos que nomeóu que as xemas dos dedos se lle volveran ollos. As xentes choraban, e unha pupila da Calabresa, aquela longa, flaque, dos ollos azúes, que se facía chamar a Xoia, erguéuse, ofrecéndose. O home deixóu de facerse o cego, e díxolle á Xoia que se sentese, e que sempre había en provincias unha sentimental que lle fodía a apoteosis. De todos xeitos, compadecéuse ao ver a moza de pé no palco, cos brazos abertos, e tiróulle unha rosa denantes de seguir o planto. Pois aquel actor, gastaba pantalóns roxos, cun trelo negro por debaixo dos xoenllos.

—Pro éste non leva trelo negro.

—Porque non é o do teatro.

O home caíra morto un pouco máis alá da figueira, cando se dispuña a saltar a parede baixa, sobre o río. O cabo acer-tóulle nunha perna, pro o garda coñecido polo Veterán, dó-alle no peito, cando o estranxeiro volvéuse cara ónde lle daban o alto. Inclinouse, dobregóuse, cruzou os brazos sober do peito, caéu de xionllos, intentou erguerse e de novo volvér a caer, pro esta vez dando un berro e abrindo os brazos. Que-dou tendido ao longo da parede, o rosto sober do montón de terra da entrada dunha toupeira. O sol poente facía brillar os espellos de mica das pedras da parede. O cabo, coa culata do fusil e co pe derecho, puxo o cadavre panza arriba. Un estranxeiro, seguramente. Cando o rexistrasen, atoparían un papel co seu nome nos grandes petos da bulsa azul, ou nos do pantalón roxo.

—Ao día seguinte, como o que se facía cego tiráballe unha frol á Xoia, que era unha puta mui coñecida, másime que andaba sempre polas alamedas con sombreiros con plumas, a aristocracia non foi ao teatro.

Atoparían un nome que sería difícil de ler, e más de lem-brar. Os estranxeiros, cando pasaban ao país, debían usar un nome cristián, de dúas sílabas. Ben considerado, debía ha-bere un esperanto dos nome propios. As dúas moscas verdes pousábanse no peito do estranxeiro, avanzando ata o sangue que brotara da ferida, e xa callara. Outra mosca, pro ésta meirande, azul escuro, paseaba polo rostro do morto, detiase nos delgados beizos, voaba sober dos ollos escuros sin ousar pousarse neles. O morto estaba afeitado de pouco, e ao cabo solprendíalle que non sorrise. Non se sabe o por qué, pro sol-prendíalle. Sí, naquel rosto faltaba a sorrisa, todo el estaba feito pra sorrir, a boca entreaberta, as finas enrugas que se abrían en abanico dende os ollos á sens. O cabo sorriu por ver si obligaba ao morto a sorrir. Sin resultado. O morto es-taba indiferente a todo. Chegaban máis moscas. Había seis verdes por cada dúas azúes.

—A frol era de trapo, e a Xoia quixo depositála nunha eirexa, e nóna puxo na cabeceira da cama, como lle pedían as compañeiras.

Da súa idade, trinta e cinco anos, más ou menos. De al-tura, un metro ochenta. Peso, setenta kilos. Algo lle relucía na boca: un dente de ouro. O morto podía quedar toda a noi-te ao arrimo da parede. A patrulla iría beira do río deica a ponte. Chegarían á vila á hora da cea, e á mañá seguinte volverían co xuez sustituto, o médico forense, o comisario de forasteiros e os camilleiros voluntarios. Os tiros foron legáis, porque o estranxeiro escondíase detrás da figueira. Saíu correndo cara á parede, iba a saltála apoiando a mán dereita naquela pedra verde. Había que precisar ben todos os deta-

lles: saíu de detrás da figueira e dispúñase a saltar a parede. A pedra verde era a meirande de todas as daquela parte da parede. A man dereita do morto debía de ter deixado unha marca, a marca enteiriña dunha man de home na pedra verde. Deberíase poder lér naquela palma retratada na pedra, seguir a raia da vida nela. Non houbo máis remedio que disparar, porque si chegaba a saltar a parede, esconderíase na xunqueira, pasaría o río, correría deca as tres pedras fitas. Os disparos foron legáis. "Os estranxeiros non poden ir dun lugar a outro senón é polo camiño real. En determinados casos, que se fixan nos artigos 33 e 34 do Reglamento, pódese esixírselles que leven nun pau de vara e media unha bandeira branca, cadrada, de trinta por trinta". Estaba mui ben, ao abriguiño da parede. As moscas non lle facían nada. Agora eran unhas sesenta ou setenta, unhas verdes, outras azúes, outras co ventre alongado, a raias mouras e marelas. Dúas ou tres destas pousáranse nos ollos do morto, e parecían atopar ali un chán pegadizo, do que intentaban saír. Si o morto pechase agora mesmo os ollos, seguro que as cazaba.

—Decía que ela ofreceríase ao cego por súbito amor, encantada pola poesía, e que o cego, pasado o lóstrego do cabreo, así o entendera, e que por eso lle botara a frol. ¡Nóna iba a poñer na cabeceira da cama na que fornicaba cos pañeiro, cos ebanistas o coa milicia!

Si houbese unha lona a man, non estaría mal o cubrílo. Finaba setembro, e polas noites xa xeaba. A xeada axudaría á conservación do morto. Si o morto fose fumador, o cabo e máilo Veterán poderían botar un cigarro, pro non se non atrevía a cachear ao descoñecido, porque estaba o garda louro presente, recomendado dun senador, e que xa aprobara caligrafía de partes e reglamento.

—Ademáis, que hai moita xente besta, e borrachos, e vai un tipo e arrinca a frol, e por bulra pona nas partes. ¡Os más dos que van de putas non saben o gusto que se lle saca á delicadeza coas mulleres!

O apropiado era que un garda quedase de velorio cabo do morto. O Veterán léulle o pensamento ao cabo.

—Si pasa a noite ao raso, mañán dóbrome polos cadrís.

—Podíamos deixar clavado un pau, e na punta a banderola de señais.

—Podíamos darrle dous reás ao Grallo, e que durmisse cabo do pau toda a noite. Os dous reás sísanse da cebada.

O Grallo estaba ali, recostado contra do tronco da figueira, de vez en cando botaba mán dun figo migueliño, pequeno e roxizo, aínda verde. Cando escoitóu que o nomeaban, limpouse a baba coa manga, dólle unha volta á gorra parda sober da enmarañada cabeleira, sorriu e volvéu a babarse. Bo-

taba a man hacia o cabo, sin ousar acaroarse; a man dereita, unha man pequena, moura, enrugada, namentres coa esquerda atraguía deica si unha ponla da figueira, coas grandes follas verdes, e tapábase coela o peito. Era cásque enano, pro con longos brazos, e cando abría a boca amosaba unha fermosa dentadura, uns dentes pequenos, aliñados, dun insólito blancor. Parírao non se sabe cal muller no monte, iría pra trinta ou corenta anos, e recollérono uns pastores que o escotaron chorar. Medróu perdido entre o rebaño, i esquilábanlo por abril, como ás ovellas. Unha tempada arrodeóuno un aura de miragrería: adoeecera, que lle saíran por todo o corpo uns bultos mouros, cheos de podre branca e marela. O Grallo estaba tumbado na herba, núo, delirando balidos coa febre, e foi entón cando os cans dos pastores abandoaron aos seus amos, e foron a facerlle compañía ao apestado. Estaban os sete cans dos sete rebaños da Marca, facendo roda ao Grallo, ladrandoo por turno. E corréuse polo país e chegou a novidade á vila, que os cans iban a unha fonte veciña, que nacía no llindeiro da uceira, —unha fonte de pouca auga, que non chegaba a facer regato, que a bebían os pastizáis—, e volvían cabio do agoniente cun buche de auga cada cal can na boca, e vertíano sober do Grallo e os seus bultos. O Grallo, con aquel saúdo de auga, curóu. Levárono á vila pra que o vise o púbrico, vestírono as señoras da Caridade Suprema, bautizárono co nome de Xohán, e buscáronlle o oficio de ir cada dúas mañáns ao monte a buscar dous garrafóns da auga aquela, salutifera. O protomedicato sostivo que a iauga era coma todas, pro un físico disidente dóu unha academia na que todo o mérito da curación era debido á estadía da auga na boca dos cans, que ao millor comeran unha herba segreda. Un predicador dixo que nada de herbas, senón inocencia e santidad curaran ao Grallo, que na ocasión estaba vestido de mariñeiro, sentado ao pe do púlpito, cun año entre as pernas, e xogando coa gorra. O Grallo comía quente por vez primeira na súa vida, e bebía viño. Todas as propinas as gastaba nas tabernas, e despóis andaba polas rúas, soio na noite, ladrandoo ou balando, asubiando. O viño que mercaba decía que era pra a viuda que o vestía de mariñeiro. Dunha bebedeira saíu así, medio preso do lado esquierdo, babeante. Volvéuse ao monte, a acompañar aos rebaños, a sestear a mediodía cos cans, a dormir no noite coas estrelas.

—¡Dous reás, e non te movas en toda a noite de onda o pau! ¡O pau é do rei!

O Grallo abría os ollos e a boca, e achegaba a man. Chegaran más moscas á cara do morto, ao sangue que saíra da ferida do peito, ás blancas mans. Coa anoitecida, xa non se distinguían as que eran verdes das que eran azúes. O Grallo miraba e remiraba a moeda de dous reás. Meteuna na boca,

ensalivóuna ben, cuspíuna na cunca das mans. Aló quedaba sentado cabo do pau, no que o Veterán atara a bandeirola de señáis, roxa. A patrulla montóu, e baixó polo atallo buscando o bao. O Grallo, denantes de dormirse, quixo esconder a moeda de dous reás. Tíñaa na man, cheiraba nela, chupába. Procuróu unha pedra pra escondela debaixo, pro ningunha lle parecía segura. Quedóuse dormido coa moeda na boca, e soñou que a tragaba, e sabíalle a viño, i estaba ben segura no seu ventre, nunha plaza, no medio e medio, e todo o mundo mirando para a moeda. Xogaba a tragar e cuspir a moeda, e nun destes movimentos que hai ás veces nos soños, tragóuna de verdade.

—¡Paulos!

Chamába por terceira vez. María sostiña coas dúas mans a gran taza de loza decorada con froles verdes, chea de leite acabada de muxir. Paulos dixéralle que si algunha vez tardaba en responder ás súas chamadas, era porque lle gustaba ver a súa voz, ver como a voz ledá e amorosa de María subía polas escadeiras, ás veces brincando un degráu, detínase un intre diante da porte entreaberta, i entraba despóis ata o sillón no que Paulos descansaba. Decía que sentía unha brisa fresca na fronte e nos ollos. Ela perguntaba:

—De qué color é? De qué tela? Qué forma tén?

—Dourada, de pano merino, a forma alargada, coma si a unha verba se lle engadise o seu eco, ou ao corpo a sombra, cando sae o sol.

Outras veces Paulos escondíase, e nóno atopaba na casa. María sabía que estaba alí, mesmo ao carón, pro non chegaba a saber onde. Deixaba a taza derriba da pequena mesa, arredrando libros e papéis. Paulos dixéralle más dunha vez que nóno busquese, que andaría vagabundo polos países outros, más alá dos montes, más acó dos mares. Volvía decindo que tal vila cheiraba a laranxa, outra a nenos de teta, outra era verde. Había países con grandes crimes, e outros nos que se escotaba música en todas as solainas. Nalgúns, todo o que Paulos vira era unha muller amosada nunha fiestra, ou nun xardín, botándolle piñón ás pombas. Noutros países falara con terribles heróis, con misteriosos buscadores de segredos, con escuros fuxitivos. Estivera en mortes a treición i en ledas bodas. Volvía coa voz ronca, ou con febre, e amosáballe a María raros anelos, panos bordados, mariposas de sete colores.

—¡Paulos!

As portas pechábanse na cima das escadeiras, e María sentía que agora daba volta a súa voz, agarrándose ao pasaman pra non caír, porque non estaba el pra recollela, pra envolvella como anelos de pelo dourado nos longos e delgados

dedos. Endexamáis éstivera tan lonxe! As portas pechábanse soias. Quebróu o cristal de unha. A luz parpadeou, lociu un instante intensamente, e logo apagouse. María deixou a taza de leite acabada de muxir no terceiro degráu, e foise, sin ou-
sar rubir ao piso, decíndose consolos, esplicándose a ausencia de Paulos con palabras déste, con palabras dos seus soños, dos soños dos seus viaxes e dos seus asuntos imaxinarios. Coa noite, un vento frío estendíase pola vila. María acendéu unha vela e sentouse no chan, diante dela. Desapareceran todas as casas veciñas, as da plaza e as da rúa dos Tededores, e as que daban á horta do Deán. Un escuro bosque avanzaba ponlas dos seus grandes árbores deica a fiesta. A mirada desconsola-
da de María facíaos retroceder, e abriase entón un gran claro, cun estanque no centro, no que se pousaba a lúa. Pa-
saban os leóns, e a iauga do estanque reflexaba as súas olla-
das roxizas. María escoitou a curuxa, e lonxanos ladridos de cans. Pasaron tres homes de a cabalo, e no silencio que seguía ao golpe dos cascos no empedrado da rúa, escoitouse unha música que se despedía, unha que daba adeuses como facen-
do entrechocar vasos de plata.

—De todos os países, regresase.

—De todos?

—De todos, e tamén dése do que as xentes din que non se volve.

Era a voz de Paulos, que viña co aroma dos membrillos que estaban postos a secar nun tableiro, a carón da fiesta. Pro, Paulos non estaba. Os camiños todos do mundo eran coma fios dos que María podía tirar, cos que facer nós, novelos. Entre todos, un, quente coma os beizos dun neno, sería o que trouguese a Paulos dende os seus lonxes. Paulos, atadas as mans súas co fío, sorríndolle, chamándolle María.

—Perdínme, María, no laberinto, nun que hai á man es-
querda de Siria, vindo polo mare. Gracias a que me atéi o
camiño á cintura, e levéino comigo por todas aquelas voltas
e revoltas, e nas trevas, e que agora a ti se che ocurriu tirar
del. Si non chegas a tirar, tardaría mil anos ou máis na viaxe
de volta. Si é que volvía. Dentro do laberinto hai unha vila,
e no medio e medio da vila, un pozo de tres varas de fondo,
no que canta unha serea. Díceslle á iauga que a cobre que se
vaia, e váise, e a serea fica en seco, trocada en muller de
carne, que cando a cobría a iauga era de ouro. Chámame polo
teu nome e pídeche un galano. Eu tireille unha mazán. Dí-
xome na fala de acolá, na que agardar dícese amar, e vice-
versa, que agardase ás doce. Nesto chegou un mouro cunha
carretiña, e levóuse os ósos de outros namorados, mortos ali.
Entón, ti comezáche a tirar, e o camiño na miña cintura, era
coma o teu brazo derecho cinguíndome, coma cando se me
ocurre ensiñarche a beilar as danzas corteses de Gaula. Res-

piréi cando vin que entre os ósos dos namorados mortos non iban os meus!

—Coñecetíalos?

Non hai ningúén que poida recoñecer os seus ósos. María adormecéu debruzada no aroma dos membrillos, na voz de Paulos, que cáseque eran a mesma cousa. Dende o terceiro degráu, dous ratos chegaban co fuciño á leite, apoiando as patas dianteiras no borde da taza. Sorbián, erguían a cabeza, relambíanse, volvían a pasar as afiadas línguas pola tona da leite. As portas seguían pechándose, unhas tras outras, a porta mil e catro despóis da porta mil e tres, antes da porta mil e cinco. As arañas acodían solícitas coas súas longas e ben tecidas teas, a colgálas nas portas definitivamente pechadas. Moscas azúes e verdes, moscas de alongado ventre a raias mouras e amarelas, agardaban, no áer, a que as teas estivesen tendidas. Desaparecían os bosques, e as casas volvíán aos dous lados das rúas, arredor das plazas. Un bosque deixara unhas follas secas, que iban, co vento, de aquí para acolá. De cando en vez, a luz do faro crarexaba as pedras do alto da torre, enmourecidas polo fume das chimeneas.

—Pro, e os calzóns roxos do parte?, perguntaba o comisario.

O morto amosaba as pernas núas, blanquísimas. A cara tíñaa tapada con follas de figueira.

—Os calzóns roxos poden ser absolutamente necesarios para establecer a identidade do difunto!

O cabo esplicáballe ao xuez sustituto como saíu de detrás da figueira o fuxitivo, e amosáballe a pedra verde onde apoiará a man dereita, dispóndose a saltar.

O Veterán atopara ao Grallo escusado na toxreira. Descobréuno polos calzóns roxos, que os vestira. Solprendéuno facendo de corpo, por ver si lle salía do ventre a moeda de dous reás.

—Abondaba co primeiro tiro, que lle quebróu a perna esquerda. Vivo, houbese pagado as costas. Agora, aínda que nos quedemos co dente de ouro, a qué chega?

—Non leva consigo ningún papel, nin selo. Indocumentado! Unha vez levantamos o cadavre de outro indocumentado na fronteira vella, e levaba tatuado no peito un cartel que decía: “Si me perdo, que me busquen”. Resultóu que era un tratante en queixos, que subía todos os anos a feiras, e degolóuno un marido ciumoso. Era un moreno, cunha mancha de viño na meixela esquerda.

—Pra os seus amores, esa mancha nin quitaba nin poñía, que as mulleres son poéticas, e ven o que queren.

Eso apostillóu o garda louro.

—O do calzóns roxos queda comprobado. Que se quede o Grallo con eles, que seguro que os enchéu de merda.

Ríu o xuez sustituto e riron todos. O xuez sustituto rubía deica o lugar dende onde disparara o Veterán, e facía que apuntaba á pedra verde. Os camilleiros xa baixaban o cadavre ata o camiño real, polo atallo do bosque. Escoitábanse melros. O xuez sustituto, denantes de abandoar o lugar do suceso, botaba o derradeiro vistazo. Rascábase o comisario a cabeza, pergunzándose:

—Qué busca un home que sae da casa cuns calzóns roxos?

O Grallo corría con eles na mán, monte arriba, deica onde pacen de outono os rebaños. Parábase aquí e acolá, e saudaba con eles.

—Únicamente, respondéuse a sí mesmo, que viñese dun país no que os calzóns roxos se levan por moda.

—Ou fose a el, e así pasaría por natural, argúfiu o xuez sustituto.

O comisario asintiu.

—Ben visto, señor xuez!

As moscas fóranse, xa dixemos, agás algunha que buscaba gotas de doce sudor nos figos migueliños. Coa calor do mediodía, daquela terían algo máis de comida que agora, a prima mañán. No val ainda non erguera a brétema, que non deixaba ver os castañares dos outeiros.

Cando o cadavre levado polos camilleiros entróu na vila, as casas afastáronse, arremuiñáronse como follas secas que o vento empuxase. As rúas anchearon, misturáronse, perdéronse unhas en outras, abríronse como prazas. Os camilleiros voluntarios pousaron no medio e medio dunha que non tiñan visto nunca, lousada de mármore, que por unhas escadeiras deixaba baixar ao mar. Era noite, nun repente, e o brazo de luz do faro lambía as augas. Do veleiro ancorado na badía chegaba un home, camiñando polas ondas. Era mui alto, i envolvíase nunha capa negra. Os seus ollos tiñan luz. A onde miraba, viase un pequeno círculo dourado, que iba a onde querían os ollos, ilumiando as cousas que desexaba ver.

—Indocumentado!, espricóulle o xuez sustituto, que falaba dende un balcón que se arredrara dunha casa que viaxaba deica o mar.

O home da capa negra tiróu pola sabán que cobría o cadavre. Descansaba nunha almofada forrada de seda roxa, apoiendo a meixela esquerda na palma da man. Coa man dereita sostíña un libro pechado, no que un puñal con puño adornado de pedras preciosas marcaba o lugar en que iba léndo cando adormecéu. Vestía de blanco e verde. Deixábanlo ver mui ben os faroles da plaza, que se desprendían das súas esquinias e viñan a revoar coma paxaros a seu arredor. Levaba

longo o pelo negro, mui ben cortado en perrera proenzal sober da pálida fronte. Alentaba pausado e tranquílo, anque ás veces a respiración parecía cortarse, i entón cáseque soletaba.

—Cando lle disparamos, levaba vestidos uns calzóns roxos!, berróu o cabo, non se soupo dende onde.

O home da capa negra, coma xogando maxia, estirou de novo a sabán sober do cadavre e volvéu a erguela. Outro home aparecía na camilla. Louro de pelo, soleado de rosto, vestido de azul e ouro, a man dereita levando un caravel roxo ás narices, cheirando o seu perfume denantes de se adormecer. O home da capa negra volvéuse para o púbrico, dixo:

—Faría esto cen veces, e cen aparecía ahí deitado un home diferente.

—Hai esplicación centífica?, perguntou o xuez sustituto dende o seu balcón volador.

—Hai unha esplicación poética, que é de grado superior. Supoñamos, miñas donas, meus señores, que este home mozo pasou polos soños dunha muller, i el mesmo soñando. Unha muller que non sabe que este home está morto, perguntase ónde andará. O que vedes aquí, son as respuestas que a namorada se dá ás súas perguntas.

—Igual nunha destas, sae vivo!, dixo o garda máis novo, que erguía á Xoia, sosténdoa polo van, pra que millor mirase todo o que pasaba.

O home da capa negra erguío agora a sabán outra vez, e un esqueleto xacía ali.

María, acenando un pano, apartaba do esqueleto volvoretas douradas que o revoaban.

—Paulos!

—Si chegase a axuntar nun, nun pronto, todos os soños seus, este home resucitaría. Quizáves esto seña o grande segredo da vida futura i eterna.

O home da capa negra dixo, e foise cara ás escadeiras que no borde da praza deixaban bailar ao mar. Todo volvía ao seu sitio na vila, coma si alguén correse decorados nunha escea. Era mediodía. A xente iba e viña polas rúas aos seus trafegos. Comezaba a chover miudiño. Chovía sober do morto descoñecido que nun patio, na camilla, agardaba, cos ollos abertos, a que chegase o forense pra facerlle a autopsia.

ALVARO CUNQUEIRO
V i g o

CONTOS DE ALMANAQUE HISTORIAS DO SEÑOR KEUNER

Organización

O señor K. dixo un día: "O que sabe pensar non toma unha luz de máis, nin un anaco de pan de máis, nin ten un pensamento de máis".

Favor de amigo

Como exemplo da boa forma de lle facer un favor a un amigo, o señor K., con grande pracer dos que o escuñaban contaba a seguinte historia. Tres mozos chegaron á casa dun vello árabe e dixéronlle: "O noso pai finou. Deixounos dezasete camellos e no seu testamento ordea que o máis vello reciba a mitade, o segundo un tercio e o máis novo un noveno. Non podemos poñérmonos dacordo sobre do reparto. Dí tí o que debemos facer". O árabe reflexionou e dixo: "Non hai dúbida de que pra facer un bó reparto fáltavos un camello, pero está ao voso dispón. Tomádeo, facede o reparto e non me traíades máis que o que quede". Dérolle as gracias por aquel favor, levaron o camello e repartiron os dezaoito animais: o máis vello recibiu a mitade, que eran nove; o segundo un tercio, que eran seis; e o máis novo un noveno, que eran dous. Pra o seu asombro, despóis de levar cada quen os seus camellos quedaba un, que lle devolveron ao seu vello amigo, dándolle outravolta as gracias.

O señor K. decía que este xeito de facer un favor era bó porque non esixía sacrificios de ninguén.

O rapaz indefenso

O señor K. falaba dese mal costume de rumiar silandeiramente ainxusticia sofrida e contaba a historia seguinte. Un rapaz choraba, e un transeúnte preguntóulle a razón da súa mágoa. "Eu tiña na man dúas moedínhas pra ir ao cine, pero un rapaz veu e colléume unha", i esto decindo sinalóu ao rapaz, que se atopaba a certa distancia. "¿E non pediches axuda?" —preguntóu o home—. "Sí" —respostóu o rapaz, e saloucou un algo máis forte—. "¿Ninguén te ouvíu?" —preguntóu outravolta o home, acariñando garimosamente ao rapaz—. "Non" —suspiróu o rapaz—. "¿E non podes berrar máis forte? Daquela dáceme a outra moeda". O transeúnte colléulle a outra moeda e seguiu o seu camiño tranquilamente.

O problema de saber si hai un Deus

Alguén preguntáballle ao señor K. si había un Deus. O señor K. dixo: "Aconséllome que te poñas a reflexionar sobre désto: ¿Cambearía o teu comportamento según a resposta á túa pregunta? Si non vai cambeiar, deixemos a pregunta a unha banda. Si vai cambeiar, podo polo menos axudarche decíndoche que xa te tes pronunciado: tes necesidade dun Deus".

Hospitalidade

Cando o señor K. pedía hospitalidade deixaba a súa habitación no estado no que a atopara, pois coidaba despreciábel que as persoas deixaran o seu calco no lugar no que viven. Pola contra, esforciábase por trocar de xeito de ser acordo coa casa; logo os seus proiectos personais non debían alterárese por elo.

Cando o señor K. concedía a súa hospitalidade, cambeaba polo menos unha cadeira ou unha mesa do sitio no que estaba a outro, poñéndose el no lugar do seu hóspede. “É millor que seña eu quén decida o que está acordo con el”.

O señor K. nunha casa allea

Cando entraba nunha casa allea, o señor K., denantes de se ir deitar, reconocía as saídas da casa e más nada. A unha pregunta respostó, amolado: “É un vello e maldito costume. Estou da banda da xusticia; logo entón é bó que a casa onde me aloxo teña máis dunha saída”.

A sabencia do sabio está no seu porte

Un profesor de filosofía expuña a súa sabiduría personal. Ao cabo dun intre o señor K. díxolle: “Tí non estás sentado a gusto, non falas a gusto, non pensas a gusto”. O profesor de filosofía alporizouse e dixo: “Eu non quero saber algo encol de min, sinón sobre do contido do que dixen”. “Esto non ten ningún contido —dixo o señor K.— Eu mírote camiñar zouponamente, e dende o intre no que te miro andar, non tes ningunha oportunidade de acadar o teu fin. Falas escuramente, e dende o momento no que falas non podes crarexar nada. Ollo o teu porte: o teu fin non me interesa”.

Cando o señor K. quería a alguén

“¿Qué fai vostede —preguntáronlle ao señor K.— cando quiere a alguén?”. “Fago un retrato del —dixo o señor K.— e tenciono que se lle asemelle”. “¿O retrato?”. “Non —dixo o señor K.—, o home”.

O señor K. e os gatos

Ao señor K. non lle gostaban os gatos. Semelláballe que non eran amigos do home; el non era, pois, amigo deles. “Si os meus intereses non diferiran dos seus —decía— a súa actitude hostil seríame indiferente”. Pero o señor K. non botaba aos gatos da súa cadeira sinón de mala gana. “Deitarse pra descansar —decía— é un traballo que debe ter un resultado”. E cando os gatos maianban dedicante da súa porta, erguíase, inda en tempo de friaxe, e facíaos entrar. “O seu cálculo é sinxelo —decía—: cando chaman ábreselles. Cando xa non se lles abre, deixan de chamar. Chamar é un progreso”.

A louvanza

Cando o señor K. soupo que os seus antigos alumnos o gababan, dixo: “Muito tempo despóis de que os alumnos esqueceron as fallas do mestre, éste lémbraas áinda”.

O arte de non corromper

O señor K. recomendóu un home a un tendeiro pola súa incorruptibilidade. Dúas semás máis tarde o tendeiro volvér a ver ao señor K. e preguntóulle: “¿Qué entendes tí por incorruptibilidade?”. O señor K. dixo: “Cando eu digo: o home a quen tí empregas é incorruptíbel, entendo por esto que tí non podes corrompelo”.

"Ben —dixo o tendeiro contrubado—; pero eu teño razóns pra creer que o teu home déixase corromper áinda polos meus nemigos". "Eu nada sei deso? —dixo o señor K. sin poñer interés na cousa—. "É que sempre está disposto a abondar na miña opinión —dixo o tendeiro con acedume—; déixase, pois, corromper tamén por min". O señor K. surriu con aire fachendoso. "Por min se non deixa corromper", dixo.

Proposta pra o caso no que a proposta non se toma en consideración

O señor K. recomendaba xuntar, de ser posíbel, unha segunda proposta, a toda proposta conciliadora pra o caso de que ésta non fora tomada en consideración. Por exemplo, tendo dado un día a alguén en apuros o consello de actuar de xeito que conviñera ao meirande número de personas posíbel, sinalou unha alternativa, que anque menos inofensiva, non era áinda radicalmente brután. "Ao que non pode o máis —dixo— non se lle debe dispensar do menos".

O empregado indispensábel

Faciáselle ao señor K. a gabanza dun empregado que contaba abondosos anos de servicio; decíase del que era indispensábel, de tan bo empregado que era. "¿Cómo que indispensábel?" —preguntou o señor K. alporizado—. "O servicio non funciona sin el" —dixerón os que o gababan—. "¿Cómo pode ser un bon empregado si o servicio non funciona sin el?" —retrucou o señor K.— Tivo tempo dabondo pra orgaízar o seu servicio pra que el non seña indispensábel. ¡A qué se adica en realidade? Voulo decir: ¡ao chantaxe!".

Preguntas convincentes

"Teñido observado —dixo o señor K.— que alonxamos da nosa doutrina a moitas xentes intimidadas porque respondamos a todo. ¿Non poderíamos, en interés da propaganda, fazer unha lista das preguntas que nos semellan áinda desprovidas de toda resposta?".

Os males dos millores

"¿En qué traballa vostede?" preguntáronlle ao señor K.—. O señor K. respondéu: "Estou moi inquedo: ando a preparar o meu próximo erro".

Aldaxe inaturábel

Un colaborador do señor K. foi acusado de que tiña pra o propio señor K. unha actitude inamistosa: "Sí, pero somentes ás miñas costas" —dixo pra o defender o señor K.

Dúas cidades

O señor K. prefería á cidade A a cidade B: "Na cidade A —decía— quérenme; pero na cidade B son garimosos comigo. Na cidade A fanme favores, pero na cidade B teñen necesidade de min. Na cidade A convidaseme á mesa; pero na cidade B convidaseme á cociña".

Os encontros

Un home que non vira ao señor K. dende había tempo saudóuno nestes termos: "Vostede non cambeóu en absoluto". "¡Ouh!" —exclamou o señor K., poñéndose moi esluado.

BERTOLT BRECHT
Trad. CONRADO MERA

VIAXE SENTIMENTAL POR GALICIA DO AUTOR DE
“EL VIAJE ENTRETENIDO”

Case todo o que se conoce, que non é moito, encol da vida de Agustín de Rojas Villandrando, está en *El viaje entretenido* (1603), relación entreveirada de troula e simulacros, de pi- cardía e barroquismo, sin outra finalidade confessada que a de divertir ao *vulgacho* e asombrar ao *lector*. Diálogos e lou- vanzas, prosa e verso, enceréllanse no argumento do libro —coloquial, dramático e narrativo—, renarte as máis das ve- ces, enfático ao tratar de asuntos alleos e paseante con pes de chumbo ao referir os propios. Menéndez Pelayo pondera que “no hay, aunque se ha buscado”¹, testemuño algúin que confirme ou negue a relación que da súa vida fixo el mesmo con grande inxenio. Pero Agustín de Rojas, que declarara no texto —prólogo ao *vulgo*— ter nado na vila de Madrid, remata os seus días, ou, ao que semella, parte cumiante da súa existencia, de escribán do rei e notario público de número da Audiencia episcopal de Zamora: “Viéndome perdido— pode lereñse en *El buen repùblico* (1611)—, determiné venirme a Zamora, donde al presente estoy, y a donde siempre he reci- bido particulares mercedes de sus ciudadanos”.

A peripecia resulta chocante —ollaremos por qué, ao ba- ter con certos pasaxes de *El viaje entretenido*—, poisque si presumibelmente se ten escrito que Rojas demoró postrimei- ro “acaso” en Galicia², o seu palpábel conocemento do país galego data da verde mocedade do autor madrileño, anterior, obviamente, á publicación do *Viaje*. Pouco se ten reparado, e menos nos nosos días, no contrapunto galicián do seu reper- torio de brincadeiras e veras (alusíons, paremias, sucedos, in-

¹ En *Diccionario Encyclopédico Hispano-Americanano de Literatura, Ciencias y Artes*, t. XVII, páx. 840 (Montaner y Simón, Editores, Barcelona, 1895). Do artigo redactado por Menéndez Pelayo proceden, na súa maioría, os datos posteriormente recollidos polas principais *Historias da Literatura española*.

² Narciso Alonso Cortés, en *Historia general de las literaturas hispánicas*, t. III, páxs. 184-5: *La literatura dramática del siglo XVI*, por Eduardo Juliá Martínez (Editorial Barna, Barcelona, 1953).

dicacóns topónímicas e topográficas, episodios, e mesmo unha novela completa, *Leonardo y Camila*) que nutre o libro itinerante. Un soneto á Coruña pon o ramo ao edificio de sorpresas:

*Adiós, hercúleos muros, que a los cielos
amenazáis con la soberbia altura.*

*Adiós, tierra dichosa, sepultura
de mis contentos, glorias y consuelos.*

*Adiós, árboles verdes, que mil hieles,
mil blancos pechos, más que nieve pura,
encubrís en quien tiene hermosura
tanto lugar como hay en mi recelos.*

*Adiós, sabrosas fuentes apacibles;
adiós, mar, que hoy os vence el de mis ojos;
quedáos adiós, y adiós también yo mismo.*

*Hoy muero, hoy son mis penas insufribles,
hoy me voy y me quedo, y mis enojos
hallan en mi destierro el propio abismo.*

Decorridos oito anos dende a aparición de *El viaje entretenido*, Rojas dá á imprensa *El buen republicano*, epítome aburguesado e camandulesco que rompe con pasados desvaríos do gremio da farándula e instálao no establishment. A Inquisición, porén, condenó o libro —non ao autor— polas páxinas que contén sobre astroloxía. A partir de *El buen republicano*³, abrese un claro na biografía de Rojas: espíricanos que a descendencia dos seus pais foi galega, de Ribadeo, vasallos do conde daquel lugar, fidalgos e de xente nobre. Os Villandrando fuxiron de Ribadeo “por una muerte que sucedió a uno de mis abuelos por una mujer”, deica asentárense en Tierra de Campos, “mudándose el nombre propio suyo que era Villandrando en Villadiego”. O Rojas de Agustín tócalle por liña materna, da súa nai dona Luisa de Rojas, vizcaína. ¿Eran os Villandrando parentela do conde de Ribadeo? Un Villandrando, don Rodrigo, foi primeiro conde de Ribadeo⁴, raigón dunha familia poderosa e intrigante que ía dar moito xogo, meiado o século XVII, tras da caída do conde-duque de Olivares⁵. Pola súa banda, os Villandrando-Villadiego do crime de Ribadeo, en adiante labregos casteláns de glebas de seu, tra-

³ Noticia circustanciada do libro, en “Introducción, biografía y crítica” de: Agustín de Rojas Villandrando, *El viaje entretenido*. Edición, introducción y notas de Jean-Pierre Ressot (Editorial Castalia, Madrid, 1972). Todas as citas que en adiante se fagan do *Viaje* arrincan de aquí.

⁴ Francisco Lanza Robles, *Ribadeo antiguo*, c. V., pág. 50 (Ediciones del Castro, La Coruña, 1973).

⁵ Emilio González López, *El águila caída. Galicia en los reinados de Felipe IV y Carlos II*, c. XXII, pág. 125 e c. XXV, pág. 137 (Editorial Galaxia, Vigo, 1973).

balladas por mans alleas, non agachan as ínfulas nobiliarias. Nobres, "sus descendientes gozan de las honras, libertades y franquezas que las leyes dan a los tales". (*El buen republico*).

Cando Rojas trai á luz *El viaje entretenido*, libro que se vende no mesmo establecemento no que douis anos máis tarde ha de se vender o *Quijote* —na casa de Francisco de Ribles—, o seu autor cumple a trintena. En sendos prólogos *do vulgo* e *ao lector*, redactados, alternativamente, con desgarro e solemnia, sin saír da tónica ao uso, adianta as memorias da vida vivida. Si á parroquia popular chámalle *tirano vulgo* ("ya te conozco: a perro viejo, no cuz cuz") á clase distinguida cortéxaa ceremoniosamente: "No con poco miedo me he atrevido, discretísimo lector, a sacar a luz esta pequeña obra, siendo como soy en edad tan mozo, en ciencia tan falto y en experiencia tan corto". Os prólogos son o indicio visceral e xestante de moita literatura do XVII, e a miudo gardan, baxo a miscelánea copiosa, as auténticas claves da postulación creadora. Como o prologuista antevé un público de ouvidas, dabondo afeito á murmuración, ao disimulo, á intriga, aos oficios de terceiría e de estafeta, adoita enveredar polo proemio pra locir a réplica. Estes prólogos —inda que non os de Rojas —foron sagazmente postos de releve polo hispanista Joseph L. Laurenti⁶.

Impórtannos os de Rojas pola evidencia decorrente dunha estada de cedo en Galicia, apurada con sospeitosa cobiza, anterior aos anos serondos de Zamora. Reflexada en *El viaje entretenido*, queda, noustante, escluída do miolo argumental, que, como é notorio, sirve de pretexto pra inxerir corenta loas. Tres persoaxes identificados —Ríos, Ramírez e Solano, comediantes— e o propio Rojas, reunidos en Sevilla, parrafean e alternan denantes de se botar, vagamundos, pola espaciosa e asediada España dos Austrias. Antre cidade e cidade (Sevilla..., Málaga..., Granada..., Jaén..., Toledo..., Segovia..., Valladolid..., Palencia..., Burgos...), Rojas oreia aos coloquiantes co sopro da musa. A omisión protagonista de Galicia é natural consecuencia do argumento, concertado arredor dunha *tournée* de cómicos-autores da legua que dura un ano⁷, o de 1601, pra realizar coa compañía de Ríos o famoso viaxe⁸.

⁶ *El prólogo en la novela picaresca española*, en *Estudios sobre la novela picaresca española*, pág. 9 (C.S.I.C. Madrid, 1970): "El prologuista sabe a priori que está enfrente de una vaga pluralidad de "lectores", cuya ignorancia y falta de apreciación estética por parte de éstos al contenido conceptual de la materia narrada en la novela se resuelve en una actitud de cínica indiferencia hacia su creación literaria. Por eso, el prologuista no halla necesidad de mencionar el contenido conceptual o temático de su obra. Ni siquiera se digna aludir a la idea o al propósito moral o didáctico de su novela".

⁷ "Sol. De mí, confieso no he sentido viaje ninguno de todos los que hemos hecho este año". *El viaje entretenido*, lib. IV., pág. 478.

⁸ Ressot, ed. cit., int., pág. 15.

Pero si nun dos prólogos, o dirixido ao *vulgo*, confesa Rojas explicitamente ter demorado en Galicia,

... fuí soldado y alojando por Galicia, hallé un gallego que afirmaba ser yo su hijo, porque era un traslado de la malograda de su mujer y de una hija que en su poder tenía, no poco hermosa. Al fin, que quise, que no quise, me llevó a su casa. Aconsejóme mi capitán que callase y concediese. Hícelo, regalóme, dióme dineros y mi hermana tres camisas... Pasé por su hijo, llamándome el mismo que él me puso.

no outro desdibuxa a circunstancia, vagamente reanudada na loa XXXIII con toques de pincel seguramente autobiográfico (... *me sobrevino, / llegando a vista de tierra / no muy lejos del Ferrol, / una furiosa tormenta...*). Texto adiante, no libro IV, atopamos confirmación do declarado no primeiro prólogo, ao trasladar a nómina de mosteiros bieitos de Galicia —San Martiño, Rivas do Sil, Samos, Poio, Lourenzá, Celanova—, que, coma min, engade entre paréntesis, “anduve alojado por esta tierra puedo decir bien muchas grandezas de ella”.

Rojas, no seu itinerario faranduleiro, ou seña, no que poderíamos chamar área picaresca i enfática da excursión colectiva, somente abandona o aparato de troula e simulacros en ocasión pra nós solemne: cando evoca as memorias lonxanas do país galego, extraídas da verde mocedade aquí vivida con tan aglaiante perspicuidad pra un hóspede de paso. E a pregunta impõse: ¿cómo un soldado de fortuna, vintenario, todo o máis, pudo meter na súa mochila de transeúnte a copia ricaz de vivencias, o puntual dato conseguinte, a exactitude reflesiva? Porque, sorteados os prólogos, sabemos polo propio Rojas que cara os anos de 1598 a 1600, entre os 26 e 28 da súa edade, deféndese en Granada cunha tenda de mercería que lle permite ir tirando, mentras dura a prohibición rexia de representar comedias⁹. Unha loa, a XXV, despacha alleas faladurias

...dicen muchos:

*”¡Cuerpo de tal, Señor! ¡No ha de estar rico ese Rojas que llaman del milagro,
si no come, ni riñe, ni putea,
ni bebe vino, presta ni convida,
ni jamás a mujer le dio una blanca,
ni en su vida ha jugado un real siquiera?”*

ao tempo que corrobora o madrugón literario do vástagos dos Villandrando. Si os seus pasos no teatro sitúanse cara 1595

⁹ *El viaje entretenido*, páxs. 192 e 430, ed. cit.

e o abandono da milicia cara 1593, a célebre xornada en terra galega decorréu dentro dun período de tempo localizábel ante os 14 e os 20 anos de edade. O asunto da loa XXXIII autoriza a conxetura¹⁰.

¡Galicia! A mitade de camiño de *El viaje entretenido*, i en chegando á altura de Toledo, ocorre o acontecemento. Rojas afastase do tono afelpellante e picresco da xira co fin de emprender a narración de Leonardo e Camila, espetada a xeito de *conto* aos seus interlocutores ou de *dulce, apacible y agradable historia*¹¹. A imaxinación lévanos, arrasta ao autor, a Galicia, e no mestor narrativo opérase a trasformación sentimental: unha detida comprobación, sinala Ressot, demostra que o propiamente picresco do *Viaje* “no pasa de unas sesenta o setenta páginas en un libro que cuenta más de setecientas [en la edición príncipe] mientras que, por exemplo, la novela sentimental de *Leonardo y Camila* ocupa un espacio casi doble”. *El viaje entretenido* dos cómicos da legua trasmuta a súa materia preciosa en metal maravilloso; é como asistir —salvas as distancias— ao concerto prerromántico do irlandés Sterne en *A Sentimental Journey*¹².

Os valores literarios intrínsecos desta “novela”, cortados polo patrón do xénero da época, non interesan aquí. O que do seu texto sorprende e particularmente emociona é a aventura dos seus protagonistas. Consiste a sorpresa ademirábel no entusiasmo que pon Rojas frente á paisaxe de Galicia, cando a paisaxe apenas conta na novelística española, e no contrapunto moral —ético-político— das súas reflexións. Certas incursións semellantes soio serviron pra outer a descripción satírica e barroca de aldeáns, que ía destinada a rexouba de aristócratas, intención, según Marcel Bataillon, que entronca co ríspido Góngora das décimas exclamativas consagradas, anos despóis, poucos, “a las montañas de Galicia, a su río, a sus guardidas humanas, a las robustas gallegas y a los descalzos gallegos”¹³.

O pretendido itinerario de Rojas por Galicia é confuso, pero puntual. Hai que o establecer hipotéticamente ao fío da

¹⁰ “...asenté mi plaza / de soldado en Castilleja, / y en martes también salt / a alojar con la bandera. / Martes me embarqué en San Lúcar / en una urca pequeña, / de edad de catorce años, / lleno de una gloria inmensa...”. (Sigue a relación: cruza frente ao Ferrol, toca na Bretaña de Francia, en Nantes, na Rochela, cautividade, libertade, volta a España, comedias...). Páxs. 429-30 ed. cit.

¹¹ *El viaje entretenido*, páxs. 236 e 405, ed. cit.

¹² “Tiene la vaguedad para nosotros admirable de la bruma del Norte, la gracia fina, impalpable, difícil de traducir como la esencia de un poema, de la más característica literatura inglesa”: E. Salazar y Chapela, prólogo, VI, a *Viaje sentimental* (C.I.A.P., S. A., Madrid, s. f.).

¹³ En *Picardos y picarescas*, II, 7, páx. 156 (Editorial Taurus, Madrid, 1969). A estada de Góngora en Galicia é pouco posterior á publicación de *El viaje entretenido*. Vid.: J. Filgueira Valverde, *Góngora y Galicia*, en “Cahiers de Estudios Gallegos”, t. XXIV, fascículos 72-73-74, páxs. 234 e ss. (Madrid, 1969).

novela de Leonardo y Camila, tal como nolo refire Leonardo, “en el lugar de Pontivi”, na Bretaña de Francia:

Has de saber, amigo caro, que desdichas mías, que tengo de ellas harta copia, me llevaron habrá tres años a Galicia, con un cargo mayor que mi merecimiento; y dejando un día las orillas del Sil y sus apacibles y deleitosos valles, poblados de fructíferos castaños y otros mil géneros de árboles, cuajados de suaves frutas, sustento propio de los agrestes montañeses de aquellas partes, en un caballo morcillo, con más priesa de la que mi morosa pasión pedía, empecé a caminar por los espaciosos campos de la tierra de Viana. Y no dándome mis ansiosos suspiros lugar para que del todo me despidiése de aquellas apacibles orillas del anciano Sil, sin que primero contemplase la antigua gloria que en ellas había recibido, deteniendo un poco la floja rienda del cansado caballo, volviendo el rostro a las cristalinas aguas, comencé a decir:

“*Ay, aguas dulces y delicadas...!* [...] Pero volviendo un poco sobre mí, mirando la compañía que me hacían la música sonora de las aves y el silencio de las demás criaturas, sacando una citara de una caja guardecida de zapa en que venía metida, colgada del arzón, hecha de un oloroso enebro... comencé después de una pequeña pieza, mirando las veloces aguas del Sil, a cantar de esta suerte [...]: En este valle ameno / que el Sil con sus veloces aguas baña, / corriendo tan sereno / a los postreros límites de España...

Este, o val do Sil do relato, é o lugar de partida,

Y proseguimos por aquellos espaciosos campos del valle de Viana, en los cuales se ve maravillosamente la abundancia de los rojos trigos y panes que la diosa Ceres fue causa hubiese en la tierra. Y pasando por el pueblezuelo pequeño del Pereiro¹⁴, cabeza de aquel señorío que en sus antiguas ruinas muestra la grandeza y majestad que solía tener, y hallándose de la otra parte de un pequeño río que aquellos valles riega y fertiliza, entramos por los términos anchos, ricos y espaciosos de la noble ciudad de Orense. Los más de los cuales estaban poblados de fértiles viñas llenas de sus copiosos frutos, puestos a trechos vistosos jardines, compuestos de varias y diversas flores por la naturaleza producidas, porque en estas partes poca necesidad hay de tal arte, donde la maravillosa compostura de la naturaleza vence y sobrepuja a cualquier

¹⁴ É río que ten orixe na portilla da Canda, pasa perto de Villavieja, sigue por las inmediaciones de Pereiro donde toma su nombre, y tocando en el ayuntamiento de la Gudiña llega cerca de Tameiron y penetra en Portugal: Madoz, *Diccionario geográfico estadístico-histórico*, t. XII, pág. 811 (Madrid, 1849).

otro artificio. Por las sendas, caminos y encrucijadas había maravillosos encañados donde la madreselva trataba con amorosos lazos al jazmín y rosal, y el suelo, matizado de finísimos junquillos, tomillos y otras olorosas flores, daba y producía olores suavísimos. [...]

que nos traslada a Ourense pra, unha vez rebasada a cidade, acadar.

...los famosos valles y riberas de Lacia¹⁵, río copioso y abundante en pesca, y en cuyas orillas se coge el más dulce, oloroso y suave vino que en otra cualquiera de las del mundo.

Un calculado pulo despraza ao lector a pagos lugueses, terras de Monterroso, de onde é o outro cabaleiro, Montano de Ulloa, que solicita a compañía de Leonardo cando éste abandona as ribeiras do Avia: *Mi camino —explica ao sosias de Rojas— es para Compostela y de allí he de pasar a La Coruña [...] si el vuestro guía a otra parte y vos me dáis licencia para que os acompañe, harélo con las mismas veras y voluntad que vuestro buen término merece. Aceitado o propósito,* prosigue:

Mi nombre es Montano de Ulloa, de la noble casa de este apellido, nacido en tierra de Monterroso, donde está su antiguo solar. Y porque más claro entendáis lo que os digo, ya habrá llegado a vuestra noticia la del río Miño¹⁶, cuyas aguas naciendo en tierra de la antigua ciudad de Lugo, van regando todos aquellos espaciosos llanos y faldas de las fragosas y empinadas cuestas hasta meterse en el Sil. [...] Más abajo de la villa de Puertomarín, comienza luego a regar el valle y tierra que llaman de Monterroso, tierra gruesa y en quien se ven maravillosamente en grande abundancia los raros frutos de la diosa Ceres; es sitio apacible y regalado, en donde el cielo depositó todos los deleites que en una apacible soledad se pueden deseiar, así para el alma como para el cuerpo. En medio, pues, de este valle está un castillo y una fortaleza, fuerte, vistoso, antiguo y de buen edificio, y morada, que es el solar de la antigua y noble casa de los Ulloas, de donde por línea recta desciendo. Y ahora hago mi camino para la real audiencia de La Coruña, en defensa de un pleito del mayorazgo de mi casa.

¹⁵ *Lacia* polo *Avia*. O artesán descuido, tipográfico, erro de lectura, repítese na edición de Jean-Pierre Ressot e anteriores. É o único topónimo galego trabucado.

¹⁶ No libro I do *Viaje*, pág. 112, os interlocutores ocúpanse da sona dos ríos de España. Ramirez, pondera: *También Miño es muy caudaloso...*, edición citada.

Corresponde Leonardo á confidencia, declarando o seu orixe i estado:

Mi nombre es Leonardo de Sotomayor, capitán de infantería española por su Majestad; desciendo por línea recta de esta antiquísima casa, siendo de los deudos más cercanos de su noble mayorazgo, cuya calidad es bien conocida por el mundo, ora traiga su origen de la hercúlea sangre del padre Osiris, cuando, viniendo a librar esta tierra de Galicia de los tres hermanos Geriones (grandes corsarios que la andaban tiranizando) y fundando la torre que llaman de Hércules, junto a La Coruña, dejase en ella un primo hermano suyo que la gobernase; ora, como dicen otros, descienden de aquel lastimado ayo del príncipe gallego que con incauta mano, pensando que la empleaba en una fiera andando a caza, empleó la lanza en el corazón de su discípulo que venía entre unas matas, por lo cual le dio el rey por armas, conocida su inocencia, tres barras negras en campo de plata.

Xa co cargo de capitán, Leonardo ven despachado a Galicia pra se ocupar dunha parte "del reino en que estamos":

Las aves que volaban, las flores y azahares del verano, las frutas del estío, las uvas del otoño, animales sabrosos, bravos y mansos, todo género de cazar era mío, que parecía que brotaban los árboles sus flores y frutos para mí. Sólo se armaba la red y perseguía el perro el cerdoso jabalí para darme gusto; sólo se paraba la perdiz para mí; sólo edificaban los ruiseñores sus nidos y sacaban sus pollitos para mí; sólo en las frágiles aguas del Miño se ponían redes y asechanzas a los golosos e incautos peces para mí. Si aguardaban aguas del cielo para que con ellas creciesen los frutos de la tierra, todo era para servirme con ellas; si se cercaban los montes, si se median los llanos, si se ojeaban los bosques, todo era para mi regalo, y al fin, ellos se desvelaban y aventajaban para servirme, cual nunca a señor sirvieron vasallos.

Do tapiz amatorio tecido polo idilio de Leonardo e Camila, ao xeito da *Diana*, inda que se non trata en rigor de literatura pastoril¹⁷, efunde o trasunto sentimental que fermosea esta pintura da paisaxe galega, rematada, cando Leonardo se despide de Montano, por unha postal da Coruña,

honra de la noble y leal Galicia, donde vi sus fuertes muros, sus gruesas piezas de artillería, los fuertes de San Antón y de Santa Marta, y todas las demás cosas que hay que ver, que son hartas [...]

¹⁷ Ressot, int., pág. 34.

e polo soneto *Adiós, hercúleos muros...* As precisóns do itinerario encaixan naquela pretérita realidade cuíos nomes —a Ulloa, Monterroso, Portomarín, Amandi¹⁸— áinda subsisten enferruxados por azares, ontes e adeuses: a alta Ulloa; Monterroso, feira sonada hoxe; Portomarín dos kilowatios con viñdes e camelias baixo das augas do Miño¹⁹.

El viaje entretenido decorre e publicase reinando en Madrid Felipe III (1578-1621), coetáneo, aproximadamente, de Agustín de Rojas. Finado o monarca, perpetrada polo conde duque de Olivares a súa brután política centralizadora, as grandes casas galegas atopábanse, dende o reinado dos Reis Católicos, en chea groriosa diáspora. Ao descendente dos Villandrando de Ribadeo chégalle un eco de todo elo e incorpora á fábula, adheridos aos topónimos, algúns dos linaxes que os ilustran, ou viceversa, sin excluír o adobío mitolóxico —caso de Leonardo de Soutomaior—. Pero ao mozo soldado aloxado en Galicia non se lle escapan, trasladadas as lembranzas ao papel, inquedantes circunstancias segregadas pola groriosa diáspora. É así, namentres a aristocracia absentista erguía na recén estrenada Corte moradas e pazos,

...se me acaba la paciencia cuando considero la miseria de nuestros tiempos, que haya caballeros de diez, veinte, cuarenta, ochenta, cien mil ducados de renta y mucho más, y que éstos, con veinte o treinta criados que sustentan, andan siempre alcanzados sin tener una blanca ni un maravedí, echando tributos a sus vasallos cada punto²⁰.

A eufórica e contaxiante armonía do país ideal trasparenta outros planos meditabundos do país legal, atrapado nunha rede de miseria sufragánea que non engana a desperta intelixencia do xoven Villandrando. Dunha banda, topónimos e linaxes, paisaxes e blasóns de feliz enumeración cruzan as edades prestixiados pola lenda ou pola crónica que nos remite a Vasco da Ponte, ao licenciado Molina, a frai Felipe de la Gándara²¹; doutra, ao costado mancado e sombrizo, porque —fala Leonardo—

¹⁸ E mención episódica: ...*Crinarda, la gallarda dama del valle de Amandi...*, pág. 385, ed. cit.

¹⁹ Alvaro Cunqueiro, en *La España de cada provincia: Lugo*, páxs. 470, 472, 473. (Publicaciones Espafolas, Madrid 1964).

²⁰ Pág. 419. ed. cit.

²¹ A groriosa diáspora absentista é sobrecolledora tras da lectura de *Armas i Triunjos Hechos Heroicos de los hijos de Galicia...* (Madrid MD CLXII). No c. XXXVII, páxs. 492 e ss., reinado de Felipe III, o P. Gándara relaciona a turbamulta de aristocráticos saídos de solares galegos. Pero cando os portugueses invadiron Galicia, “ni un solo noble gallego, de los que formaban en las filas de la alta nobleza, puso el pie en nuestra tierra para defenderla contra el invasor”. E. González López, ob. cit., e. XLIII, pág. 215).

...todo mi cuidado era de ayudar y amparar al pobre, conservar al rico, limpiar la tierra de alguaciles y soplones, que con nombre de justicia quiebran las leyes y fueros de ella, contentándome con pocos, y éstos honrados cristianos, y hacendados: porque la necesidad en los jueces hace doblar la punta a la espada y torcer la vara de la justicia; ésta es la que da entrada a los soberños, puerta a los agravios, casa a las particularidades y excepciones de personas, perdonando los insultos de los ricos y castigando demasiado las flaquezas de los pobres. Si había entre ellos pleitos y rencillas, procuraba componerlas, interponiendo mi autoridad antes que entrasen enredos de corchetes, trampas de escribanos ni insolencias de alguaciles. Cuántas veces me aconteció, sabiendo la necesidad de pobre honrado, cargado de hijos, enviarle a casa de noche las limosnas secretas, quizás más de las que podía, socorriendo a su necesidad y vergüenza, el cielo lo sabe; si morían hombres honrados y dejaban sus hijos pequeñuelos, criábalos sin encargarlos a tutor que les destruyese la hacienda, doctrinándoles yo mismo y ocupándoles, y enseñándoles ejercicios de letras; amparaba las viudas, miraba por la honra de las casadas, no consentía holgazanes, polilla de la república, y al fin hacia todo aquello que con mis pocos años y el consejo de gente prudente que tenía a mi lado alcanzaba que era necesario para la paz, sosiego y acrecentamiento de mis vasallos.

Pendula así, referido a Galicia, o concerto de simpatías de *El viaje entretenido*, emprendido con traza festiva por un Rojas madrileño²² do que se atravesava na mitade do camiño o antigo Villandrando de Ribadeo. De ambos e dous, fundido, xurde o viaxeiro sentimental, vagamundo, segúن o irlandés Lourenzo Sterne, por necesidade e por vocación. Honrado e acrobático viaxeiro que, ao cabo, entretén e disimula pra poder seguir comendo.

XOSÉ LANDEIRA YRAGO
V i g o

²² Couceiro Freijomil, no *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*, III, páx. 240. (Ed. Bibliófilos gallegos, Santiago, MCMLIV), omite o lugar e data de nacencia.

LERIA CON EDUARDO BLANCO-AMOR

A figura de Eduardo Blanco-Amor, ourensán nacido en 1900, é singular no paronama da literatura galega contemporánea. Membro da xeneración de poetas galegos parella á castelá de 1927 —Manuel Antonio (1900), Amado Carballo (1901), Bouza Brey (1901), Euxenio Montes (1900)— poeta el tamén, nembargantes é a súa obra narrativa a que lle confire esta singularidade.

Como poeta, Blanco-Amor iniciase con *Romances galegos*, libro que recolle poemas escritos entre 1921 e 1928, e que según Francisco Fernández del Riego, ven ser unha rapsodia de Amado Carballo, opinión soio compartida a medias polo interesado, que asegura que algúns romances son anteriores á influencia, por outra parte confessada, do autor de *O galo*. A aparición deste libro foi saludada por Diez Canedo nun traballo sobre o renacemento do romance, feito que o puxo en contacto epistolar con García Lorca. Esta amistade, persoalizada logo en sucesivos viaxes a Madrid, meterá a Blanco-Amor en relación cos membros da xeneración “do 27”, da que en certo xeito pódese decir que formou parte. Dende 1931, data da publicación do seu libro de versos *Poema en catro tempos*, hasta 1956, ano en que aparece *Cancioneiro*, Blanco-Amor é un escritor castelán, por más que seguire empregando o galego circunstancialmente en publicacións periodísticas. A súa obra maior desta época, *La catedral y el niño*, *Chile a la vista*, *Farsas*, *Las buenas maneras*, *Horizonte evadido*, *En soledad amena*, non deixa dudas ao respecto. Pro serodiamente, cumplidos xa os cincuenta anos, cando según el mesmo confesa o castelán semellaba ser o seu definitivo idioma lírico, e cando os seus compañeiros de xeneración ou morreran xa, ou deran cabo á parte sustancial da súa obra poética, escribe e publica *A esmorga*, novela coa que se reincorpora ás nosas letras, abandona o cultivo da poesía e dá comenzo a unha obra narrativa cuia fecundidade non ha tardar en verse.

Sobre todos estes problemas temos falado moitas horas con Eduardo, que é un escelente e ameno conversador. Algunhas das súas opinións iluminan aspectos importantes da súa obra e aportan datos e detalles sobre episodios pouco conocidos ou confusos que polo seu interés convén aclarar. Por eso me decido a publicar aquí a conversa que mantiven coel hai uns meses no Ourense natal, a cidade tantas veces por el retratada, e na que un día se iniciara como escritor da man de Vicente Risco e Primitivo R. Sanjurjo.

—Eu despertéi ao mundo literario con *La Centuria*, a revista neosófica ourensán de Vicente Risco, que publicaba moitas traducións dos poetas simbolistas. Estas traducións continuábanse logo coa lectura de Rimbaud, Mallarmé e outros, no idioma orixinal, labor na que recibín axuda do meu profesor de francés, que según contos era un pró-fugo do exército do seu país, e que me daba clases por doce pesetas



ao mes. Polo tanto, cando me fun, saín xa coese fardo da última li-
rica francesa. Tamén asistín durante catro anos á clase de Historia
que esplicaba Risco. O que adeprendín entón, os libros que me
prestou, el, as largas conversás na súa casa ou no café "Royalty", e á
raxeira do sol polas carreteras, constitúen unha formación básica
tan podente que os catro anos de asistencia á Facultade de Filosofía
e Letras da Universidade de Buenos Aires, con maestros tan ilus-
tres como Ricardo Rojas, Ravignani e Paul Groussac, non foron quen
pra esencialmente modificala. A prosa castelá de Risco dos *Prelu-
ludios a toda estética futura*, forman parte dos primeiros deslumbramen-
tos da miña soterrada vocación literaria, a par de *Les fleurs du
mal*, dos contos de Poe e da prosa francesa de Gautier e Gustave
Flaubert, aconsellados por Primitivo R. Sanjurjo.

—¿De qué esperiencia nacen os teus primeiros versos?

—Cando cheguéi a Buenos Aires esquecín a poesía. Pro un día
do ano 1924 escribín sin destino unha especie de semblanza de Valle
Inclán en verso, no estilo de *La pipa de kif*. Aparte desto, eu levaba
un cuaderno de poesías, que ainda o teño, no que iba anotando as
pèripecias sentimentais como notas vivas e non como creacións lite-
rarias. Todo esto era en castelán. Tiñan tanta autenticidade que
moitos anos despóis ainda sentín, e casi tamén agora de vello, unha
emoción minuciosa, chea de ecos e de matices, que se podería cha-
mar, parafraseando a Proust, "De vie perdue", que de algúns xeito
era "Vie recherchée" na inmovilidade formal de aquelas liñas. Dí-
goche todo esto pra chegar á conclusión de que a poesía foi sempre
pra mi unha cousa confidencial, sin interlocutor, un diálogo que
naciá de mi e voltaba a mi sin morrer. Sobre esta liña escribín
os sete *Romances galegos*, especialmente o titulado "Romance da
saudade" e algúns outro, que son os que se salvan do resto dos ro-
mances de tema ou de programa, pra decilo en linguaxe musical. A
miña máxima expresión de poesía ouxetivada é o *Poema en catro tem-
pos*, feito en forma de sinfonía. Titúlase así e está dedicado "Prós
que morreron no mar". Pro esta ouxetivación expresa unha necesi-
dade e unha solidaridade absolutamente certas, vividas e sentidas.
Por aquel entón fixen a miña primeira esperiencia do mar. Era un
mes de novembro de moi mal tempo e embarquéime no "Norita",
matrícula de Baiona, e alá fun baixo o patronato pesqueiro do tío
Nartallo "O Puto", de setenta anos. "Puto" quere decir no linguaxe
usual de aquela xente, "listo", "asisado", "agudo", deses que son
capaces de albiscar a pesca coma ao tacto. No outro extremo do rol
figuraba Pepiño, rapaz de abordo, que por ahí tería uns trece anos.
Algúns dos compañeiros daquela xeira, moi poucos meses despóis,
embarcados nun pesqueiro de Bouzas, morreron afogados. O poema
é unha especie de estilización moi literaria, mais incapaz de encu-
brir cos seus artificios estéticos o latexar de cariño e de protesta que
collen dende o agoir do que nace pra a morte, anunciada no primei-
ro movemento, que se titula "Comunión", e consumado no cuarto, que
é unha marcha fúnebre que se me ocurriu esactamente no Teatro
Colón de Buenos Aires, vendo o *Enterro de Sigfrido* por unha gran
compañía de Weimar. Entón, ese paralelismo entre autenticidade e
poesía esplica as intermitencias que hai na miña obra poética, porque
eu sei que se pode escribir cando ún escolle —en cuio caso faise o
oficio con retórica—, ou cando ún é o escollido por unha cousa leve

e poderosa que se chama cunha verba anticuada: amor. A culminación desta relación vida-obra, centrada nas angueiras e peripecias amorosas e ainda eróticas da miña vida, colle un acento irremediable, case tráxico, nalgúns poemas de *Cancioneiro*, do que dixo Iglesia Alvariño que aparte os de Rosalía non hai moitos versos galegos que desperten uns ecos de tan radical soedade humá, que dito así parece unha esaxeracións, mais sabendo o que eu sei de min, non é nada esaxerado. Falo da miña vida e non da miña obra.

—Durante uns vintecinco anos non publicas un soio libro en galego, pro en 1959 dás ó prelo *A esmorga*, na que todos están de acordo en eloxiar a riqueza da linguaaxe. ¿Cómo é posible que unha persoa nacida e criada na cidade, emigrada aos dazanove anos, poda chegar a ese dominio das formas e os xiros da fala popular?

—Cando eu me marchéi de aquí, a miña práctica da aldea foran quince días en Grixoa (Viana do Bolo) cunha tía aboa miña, e algúns máis en Velle e Vilar Dastrés. Total, uns vinte días entre os seis e os dazaseís anos. Esa é toda a miña experiencia. En cambio, á miña casa viña moita xente da aldea a falar coa miña nai, que tiña unha tenda de flores artificiales, que entón era o ornamento das iglesias. Por exemplo, viñan as “Fillas de María” a encargarlle uns ramos preciosos que facía. A miña nai, que tiña bo humor e era moi boa conselleira, mantiña contacto coelas: a Xenerosa de Rairo, a Xenoveva... Por eso hai tantas mulleres na miña novela, e seguramente por eso tamén están millor trazadas que os homes. Como eu era un neno débil e non podía ir á escola —eu aprendín a ler soio, polo periódico “El Miño”, preguntando “qué dí aquí”. Son autodidacta puro— asistía como espectador a aquel ir e vir de xente pola nosa casa, que se enchía dese cheiro de paisáns —mel, requesón....— ao que son moi sensible. Polo demais, a miña nai falaba galego cos meus irmaus, pro comigo falaba en castelán. Eu xa non levéi chancas.

—Cómo xurdíu *A esmorga*?

—¡Foi unha cousa tan misteriosa! Non o sei. Cecáis dun lonxano recordo. Sendo eu rapaz de cinco anos, estaba coa miña nai presenciando o “Encuentro” da procesión de Viernes Santo, nun balcón da Plaza Maior de Ourense. O “Encuentro” era esactamente un auto sacramental mudo. Estou vendo a un crego, ao que lle pagaban catro onzas por predicar toda a semá e que facía de coro de traxedia grega, estimulando e guiando ás imáxenes. O ar cheiraba a perrita e sentíase un ruído de zocos pola plaza adiante. De repente, fixose un claro de riña debaixo de nós. A miña nai colléume deseguida e xa non vin máis. Ao “Bocas” abríralle o bandullo, e foise correndo, emparando as tripas que lle saían, hastre o hospital da plaza das Mercedes. De aquela navallada saíu *A esmorga*. Logo xa no plano da creación literaria, eu pensaba que había unha posibilidade de galego popular truncado: Curros, Lamas..., que estaba en contra de aquel galego un pouco pra señoritos que era o galego literario da miña época. Un domingo empecéi a escribir con gran facilidade. Escribina en tres mañás de domingo, porque traballaba en “Emecé” e non tiña tempo. É unha novela casual, sin precedentes, porque eu non lera *La chute de Albert Camus*, de quen algúns quixeron ver influencias. Ocurre o mesmo con *La catedral y el niño*, que nada ten que ver con *La Regenta*, que só lín recentemente. *A esmorga* é unha reconstru-

ción visual de Ourense. O estilo nace do deseo de reflexar o visual. Visualiza algo que en si era máxico, como é o pasado sempre. Tódalas miñas novelas ocurren no pasado. O pasado visto de lonxe trócaxe en atmósfera máxica e eu tópome ben nesta atmósfera porque non ten límites. O que lle presta á miña obra unidade é a súa intemporalidade. É un pouco a pintura naïf. En castelán son más complicado. *La catedral*, xa teñio dito moitas veces, é un "Obradoiro". Esto en parte é porque en castelán teñio por detrás unha tradición cultural, en cambio, en galego parto das formas populares da linguaxe, e polo tanto non é un esforzo que fago.

—*A min Os biosbardos paréceme un libro dunha gran ascesis técnica e expresiva, que me sorprende, sobre todo porque representa esactamente a outra cara dese barroquismo do que falas.*

—Verás. Despós do rapto en que escribín *A esmorga*, sentíñme tentado a facer relatos de tipoloxía distinta, e onde en vez do ritmo crecente e vertiginoso con que está desenrolada esta novela presentase as dificultades de estar interrumpido o relato a cada instante, pra comenzalo de outro xeito que non foran episodios, unidades narrativas en si. O primeiro conto que escribín foi *O noxo*, e cando me deprocatéi xa iba pola páxina corenta, ou sexa, que predominaba ainda o pulo do relato en curva estensa. Entón caín na conta de que efectivamente facíame falta ese exercicio ou dominio da masa narrativa en unidades menores. Reflesionéi antes de meterme ao segundo e fixen algo que nunca fixera denantes: uns esquemas case telegráficos. Por exemplo, *Bartoméu e os biosbardos*, que é o conto más estenso e o que más me gusta, estaba contado nunhas quince liñas. Coestes bocetos, que equivalen aos croquis de album dos pintores, quedou predeterminada a totalidade argumental do libro. Despós a cousa resultaba más fácil, coa condición, que en min é primordial, de verlle a cara e se é posible de inventarle unha voz aos falantes, que ás veces coincidían con vivencias miñas e ás veces non. Por exemplo, a voz do Crisanto no *Encaladro* era a voz do meu irmau Camilo, e a maneira de ollar entre azul e dourado do rapaciño de *Bartoméu* viñan a ser os dun meu amigo, Amadeo Vidal, secretario do axuntamento da Rúa de Petín, que morréu hai pouco, de setenta anos. Este é o meu realismo, nunca documental, nunca de observación intelectual, senón de fragmentos que eles mesmos van acadando o seu equilibrio na disposición e xeral contexto do conto. Coesta precaución nunca tiven que repetir ningún deles, salvo certas matizacions coas que conto sempre ao pasar o material manuscrito a mecanográfico.

—Ademáis da túa obra literaria, hai outra faceta túa, pra min pouco conocida —e supón que pra a maioría dos homes da miña edade—, que me gustaría conocer: as túas actividades no seo da colonia galega de Buenos Aires.

—Perdin a vida neso. No ano vintetantos codirixín con R. Suárez Picallo e Eliseo Pulpeiro, a revista ilustrada *Céltiga*. Este Eliseo Pulpeiro era un parente de Leiras, que se dedicou aos negocios e perdeuse pra as letras. Despós dirixín durante catorce anos, gratis, o periódico da *Federación de Sociedades Galegas*. Fundéi e dirixín con Ramiro Isla Couto, unha revista literaria, *Terra*. Fundéi e dirixín o "Teatro Popular Galego", varias audicións de radio... En fin, a re-

vista Galicia do Centro Galego, que dirixiu Seoane uns quince anos e eu uns sete. Ademáis tratéi uns setenta e cinco temas galegos en conferencias, durante corenta e cinco anos. Pro non escribín en cambio a novela que debín facer, unha novela sobre Buenos Aires que me anda agora na cabeza. Por eso quero volver alá. A miña vida porteña é dicotómica: sociedade popular galega-alta sociedade arxentina. Será a novela dese ambiente. Alí fun amigo de Horacio Quiroga, Leopoldo Lugones, Alfonso Reyes... Non fun amigo de Borges porque Borges non era amigo de ninguén, pro tratéino moito. As dúas coleccións de Borges e Bioy Casares, *El séptimo círculo*, apareceron no tempo da miña asesoría literaria de Emecé. Tamén fun amigo de Alberti, ou millor dito, a nosa amistade intensificouse en Buenos Aires, anque todo esto xa cae un pouco fora da túa pregunta. Fun comensal dos esquisitos platos internacionais de María Teresa, que con todo e ser filla de xeneral e burgalesa, e polo tanto mala cocinheira, era maravillosa na invención de platos non demasiado caros. Fun o cronista da familia. Escribín no *Nacional* de Caracas momentos moi ricos da vida da familia Alberti, e paréceme que escribín o primeiro artículo sobre a poesía de Aitana, que ela leu nun congreso internacional de poetas en Stalingrado, poesía singularísima, nada semellante á do seu pai, e que esta rapaza deixó polo engado da tentación paleolólica, cousa de pouco probable comprobación nos asfaltos de Buenos Aires. Finalmente, fun o secretario do Homenaxe Universal ao poeta, con asistencia por exemplo, de Jhon dos Passos, co motivo do sesenta aniversario, que el chamaba "mi trimilenario", por coincidir co trimilenario da súa Cádiz natal, e ao que se adheriron persoalidades como Jean Paul Sartre. Tiven a honra de ser designado ademáis pra pronunciar o discurso final nun banquete de mil cubiertos. Nunha valoración literaria, pra min, Alberti é o maior grande poeta de fala castelá, ao carón de Neruda, e sin que as súas poesías se subordinen ou interfirán, ainda cando traten temas ideolóxicos comúns. O libro *Retornos de lo vivo lejano* ha quedar como a más importante testemuña de poesía nostálxica que eu conozco de toda a historia lírica castelá. Galega non, porque está Rosalia.

—No ano 1929 volvés da Arxentina, enviado por *La Nación*. En Madrid conóces a Antonio Espina, César Arconada, Benjamín Jarnés e Federico García Lorca. Marchas en marzo do 31 e voltas en maio do 33 pra te quedar hasta o Nadal do 35. Con Lorca asistes ao estreno de Doña Rosita la soltera en Barcelona. E ao remate de 1935, pouco antes do teu regreso a Buenos Aires, García Lorca publica os Seis poemas galegos. ¿Cál foi a túa intervención real neste episodio?

—Os Seis poemas galegos tiveron un primeiro reaxuste entre Federico e Ernesto Guerra Dacal, o máis íntimo amigo de Lorca e que daquela firmaba Ernesto Pérez Güerra ("con güe de diócesis", según decía). Ernesto era un rapaz ledo, belido, loiro, apaixoadío, como ún supón que terían que ser os arcanhos rebeldes cando eran rapaces. Eu tragúia no peto do chaleco unhas pedras preciosas brasileiras: augamarinas, cornalinhas, crisoberilos..., et o Ernesto pedíamás emprestadas pra botar no viño blanco, porque decía que lle daban outro color e prestábanlle un gusto delicado. Ernesto vivía en Madrid dende neno. Supoño que a miña amistade de aqueles anos, que foi moi fermosa, remexéu nel o seu pouso de neno galego perdido en terras alleas. Tiven ademáis a sorte de que un indiano, benia a el,

que me convidóu aos romaxes de Santa Marta de Ortigueira e San Andrés de Teixido, me consintise traguer comigo ao Ernesto. Eso foi tan decisivo pra el, que á volta, mentres ensaiaba o *Lillion* de Frank Molnar, sacaba a armónica, púñase a tocar, e obligábame a que entonase o "San Benitiño do ollo redondo". Este é o Ernesto. El foi quen tivo o primeiro contacto co manuscrito dos *Seis poemas galegos*. Queda sin revelar o primeiro que se publica que é *Madrigal á cibdá de Santiago*, que escribiu nunha excursión da FUE a Compostela. Son tres os viaxes de Federico a Galicia. O primeiro, de rapaz, o segundo éste da FUE, e o terceiro coa "Barraca". Supón que andivo tamén ahí o Martínez Barbeito, que entón era seu bo amigo no ambiente universitario en Madrid. Despois, tal como se conta no prólogo dos poemas publicados pola editorial "Nós", en Santiago, a miña intervención é puramente ortográfica, nalgúns casos métrica, onde un tan riguroso rimador como Federico non podía conocer a condición métrica de algúns diptongos ou sinalefas. Hai unha anécdota bastante emocionante, que nunca contéi, da composición tipográfica dos poemas. Compúxoos o Casal a mau, con letra de caixa, e deume a min a componer o meu poema predilecto, *Danza da lúa en Santiago*, porque eu adeprendera de neno a caixa da imprenta na "Popular" de Ourense.

—¿Qué contacto tiveron os poetas casteláns da xeneración "do 27" coa literatura galega de entón?

—Eles partiron dos cancioneiros casteláns e foron retrocedendo hastra o bilingüismo de Gil Vicente. Algúns deles colllerón contacto coa nova poesía galega: Amado Carballo, Bouza Brey, Manuel Antonio, Cunqueiro e algún outro, e cecáis eu mesmo. No movemento ultraísta houbo dous galegos, Xavier Bóveda e Euxenio Montes, que entón desplegaba un gran entusiasmo comunicativo sobre a nova poesía galega. Estou seguro que *Versos a tres cás o neto circulóu* moito entre os intelectuais casteláns de aquela promoción. No caso concreto de Federico, a revelación de Pondal, que eu lle axudéi a ler esplicando, prodúxolle un verdadeiro enlevoamento. Teñía agora mesmo nos ouvidos a palabra que decía a cada paso coa aquela súa ledicia de entusiasmo intelectual: ¡"Fenomenal! ¡Extraordinario! ¡Qué tío! ¡Dónde estaba este poeta?" Había un rapaz naquela pandilla de galegos, que se chamaba Serafín Ferro. Era amigo íntimo de Cernuda, e tiña por libro de cabeceira —non sei se decir de cabeceira, porque nunca dormía na mesma cama— *Os cantos de Maldoror* e *Follas de erba* de Whitman. Serafín era pequeno, morenijo, unha mirada ferinte e un cabelo ensortixado que Federico chamaba "cartaginés". Este rapaz foi escollido por Malraux pra un papel de bastante releve na súa película. Morréu na miseria nun hospital de México, onde o Ernesto Guerra Dacal lle levaba laranzas, como Curros ao agonizante Añón. Morréu aos trinta e cinco anos. O Serafín aparece moi aludido no libro de Carlos Morla, que é un dos más fideles pra conocer a vida de Federico e de aquela xeneración. Por eses conductos, non bibliográficos, nin literarios, chegaba moita da seiba do renacer galego que se axitaba cheo de promesas naqueles primeiros anos da República.

—Gustariáme seguir falando contigo de outras cousas. Por exemplo da túa relación con Castelao en Buenos Aires, pro non queda tempo e ademáis ainda non dixeches nada sobre Xente ao lonxe.

—Bueno. Despós de dez anos de contacto e traballos comúns con Castelao, vouche resumir nunha corta opinión o que penso del agora. No esencial e ao longo dos cincuenta anos de todo o seu traballo público, Castelao é un artista rexido pola solidaridade, o señalamiento, a prédica e o compromiso. Por eso moitas veces a súa escalofriante tenrura no trato plástico ou glosador con mulleres, vellos, probes, nenos, cegos e eivados, desplazan de sí o duro clamor reprimido dun pobo ferido de séculos que fixo da esperá, as bágoas e a ironía as súas armas segredas dunha profunda seguridade, dun destino entre a razón e a maxia. A súa obra escrita, e moita da dibuxada, constitúe un exemplo de talento artístico, de persoal decoro e dignidade ciudadá postos ao servicio de Galicia. Respecto a *Xente ao lonxe* facía tempo que tiña ganas de recuncar e fixen esta novela tentado por un premio misteriosamente administrado por uns cabaleiros que fixeron desta operación literaria unha sorte de discriminación moral da que *Xente ao lonxe* saíu triunfante, ou sexa, rexeitada por unanimidade. Estos orixens espúreos das gañas de meterme a facer unha novela, non teñen que ver co resultado; metinme a escribila pensando nos cartos, que me facían moita falta, e perdín os cartos, pro gaféi a novela. Os cartos foron parar ás maus amigas de Xohana Torres, e nunca máis merecidos nin millor destinados. Do libro en sí é moi pouco o que che podo falar, porque o prólogo que leva é o producto resumido dunha chea de cabilacións de moitos anos sobre a nosa narrativa en relación directa co noso ser cultural, social e áinda se queres antropolóxico. Pro que de todo esto saíse unha novela limpia, tremente e, por qué non, ferinte como un coitelo, é un deses resultados que o artista debe sempre agardar de sí por encima do pensador que lle é sempre unha migra traicioeiro. A novela é pra a xente de perto. O seu lonxe aníñou no que pra min é o más grande honor da miña carreira e da miña vida: os mozos letrados ou non, porque dos mozos, letrados ou non, é todo porvir digno de chamarse no senso más trascendente futuro. Plantéxame agora un problema de precedencia e de continuidade. O noso tempo ten unha mentalidade de records, que son sempre cuantitativos e non cualitativos. Traballo agora pra coller folgos e variar a longa fazaña rectilínea de *Xente ao lonxe*, en tres novelas dunhas cen páxinas cada unha. Os seus títulos serán, provisionalmente, *Idilio*, *O Barallete* e *Morte do Mipadre*. Non me pregunte o que hai dentro delas porque esto iráno decindo elas mesmas cando se poñan a vivir a súa propia vida.

CARLOS CASARES
Ourense

PANORAMA DE LA MÚSICA POPULAR GALLEGA*

Está por hacer un estudio sistemático de nuestra música popular. Hasta ahora las pocas cosas que sobre ella se han escrito tienen más de literarias que de científicas. Si en un determinado momento queremos saber "cómo es" lo gallego en música, no encontraremos una respuesta concisa, terminante, clara. Y ello se debe a la imprecisión de esos estudios, no a vaguedad alguna por parte de nuestra música. El autor del presente ensayo tuvo la fortuna de poder dedicar varios años a la investigación directa de ese gran tesoro lírico. Las conclusiones generales de ese trabajo van a ser expuestas aquí con la amplitud y sencillez que la índole del asunto permita y exija. No pretenden, desde luego, ser definitivas.

Para definir con rigor la lirica musical gallega, habrá que tener presente en primer lugar la historia de aquella región. Quienes sean los celtas, qué contacto con Europa haya tenido la Galicia medieval, etc., son datos imprescindibles para dilucidar ciertos extremos formales de la melodía gallega. Improvisados estudiosos de nuestra cultura musical, más dotados de romántico amor a ella que de estricto criterio científico, pretendieron ver en los orígenes de nuestro pueblo la explicación total de su lirica folklórica. Todo es celta, según ellos, de un celtismo veteado a veces —según leyendas más que datos rigurosamente históricos— por lo helénico o lo romano. Lo interesante del caso es que muchas veces tienen razón, mas no en el sentido en que sus teorías aparecen sustentadas. Pero no se puede en rigor —a cualquiera se le alcanza— limitar las raíces de nuestra lirica a esas determinadas capas de nuestro subsuelo histórico. Si Galicia es celta, también es otras muchas cosas que las diversas invasiones han podido dejar en ella; es también —y cómo!— Europa medieval, con todo lo que le trajeron las peregrinaciones jacobinas; y es, finalmente, una resonancia del mundo romántico. De todos esos momentos de su desarrollo tenemos testimonios abundantes en su lirica musical, como no podía ser menos en un pueblo que no está fosilizado.

Tengamos en cuenta, además, lo geográfico. Sin caer en un estrecho determinismo, no dejamos de reconocer, empero, una cierta influencia del suelo y del paisaje en los rasgos esenciales de la lirica. El hombre que a diario arranca su sustento a aquella tierra y posa su mirada en el verde y angosto valle o en la inmensidad atlántica, no es posible que cante de igual manera que su congénere el campesino castellano. Y esta hipótesis —o prejuicio— se ve confirmada con abundancia en la realidad, cuando una vez hecha la investigación directa pasamos al dominio del folklore comparado.

* La revista "Galicia" del Centro Gallego de Buenos Aires publicó en el mes de julio de 1940 un número extraordinario con interesantes colaboraciones para conmemorar el "Día de Galicia". Entre ellas figuró este trabajo que, por su significación, reproducimos ahora en GRIAL.

Raza y suelo forman, pues, el marco activo de toda lírica. Por qué la *gaita de fol* no florece en tierras áridas —Castilla o Andalucía— y, en cambio, la encontramos en países húmedos y celtas —como Irlanda y Bretaña— es cosa que sólo a esos agentes podemos atribuir. Por que el resto de los españoles habla siempre de la melancolía de nuestros cantos —un tópico el de nuestra *moriña* que no está, ciertamente, vacío—, nos lo va a explicar la brétema de nuestras montañas y el Atlántico infinito.

La propensión migratoria inherente a toda lírica popular se acentúa en extremo en lo que a sus elementos musicales se refiere. Razón por la cual es necesario un criterio por demás vigilante a la hora de pretender caracterizar el folklore musical de un pueblo.

El de Galicia —¿cómo podría escapar a esa ley?— está formado por elementos tan diversos y de tan vario origen, que al primer intento parece imposible llegar a aislar sus rasgos esenciales. Pero en tales momentos de incertidumbre científica, vuelva sus ojos el investigador al lego en estas cuestiones, al hombre de la calle, y encontrará que éste sabe muy bien —a su manera, desde luego, pero con inquebrantable seguridad— “cómo es” la música gallega. No le pidamos una definición que no sabría dar, pero su certero instinto para reconocer lo gallego será una lección para nosotros de que lo gallego musical existe con rasgos que lo definen frente a la música de los demás pueblos.

Puestos ya en busca de esos ragos característicos, comencemos por ir registrando todos aquellos elementos que en nuestra investigación fueron presentándose con reiteración digna de tenerse en cuenta.

Ya que —según reza el evangelio de algunos musicólogos— “en el principio fue el Ritmo”, comencemos por analizar rítmicamente nuestras melodías. Se agrupan según dos tipos extremos, polares: o de absoluta libertad rítmica o de bien cortada periodicidad. Al primero corresponden las melodías que llamaremos “de aire libre”, como son los *alalás* y los *cantares de arrieiro*, a los que pueden sumarse ciertos *cantos de siega* y de *vendimia*. Como si escenario y ocasión influyesen en ello, el ritmo de esos cantos es amplio e irregular —difícil o imposible de encerrar en notación musical corriente— como el aire mismo, como la emoción indefinible de nuestros caminos y nuestros atardeceres. El elemento irreductible de estos ritmos es una nota prolongada, con calderón diríamos los músicos, pero de duración muy variable. La transcripción de este género es muy difícil, no sólo por la irregularidad rítmica sino también por un cierto carácter improvisatorio que hace que el cantor jamás repita exactamente el mismo canto. Lo que la notación musical puede dar de este tipo de melodía no podrá pasar de la categoría de lo esquemático. Sin embargo, conviene advertir que no se trata de ritmos complicados, atormentados por minuciosos elementos ornamentales —como en Andalucía y en ciertos géneros asturianos—; el ritmo de estas melodías gallegas de aire libre es vago pero sencillo, sus elementos, variables en duración, fluyen como desnudos de toda hojarasca ornamental.

El otro polo de la rítmica gallega consiste en los ritmos periódicos para cuya representación es suficiente la grafía musical en uso. Tanto los *berces* como los *romances*, los *aguinaldos* como los *maios*, las *muñeiras*, como las *pandeiradas*, se sujetan a ritmos perfectamente

definidos y fácilmente representables en el papel pautado. Entre ellos encontraremos toda la gama rítmica de la música popular española: ritmos dactílicos, anapésticos, trocaicos, etc. Pero de entre ellos podemos sacar algunos que parecen caracterizarse como específicamente galaicos. El hombre de la calle antes aludido, señalaría, cuando menos, uno: el anapéstico, denominado fuera de Galicia "ritmo de gaita gallega". Es el que mueve incansable y poderoso nuestras *muñeiras*. Curioso caso el suyo; tan gallego, reconocido así por propios y extraños, y sin embargo, vive en otras regiones europeas y no ciertamente una vida precaria, asociado casi siempre a instrumentos de tipo *gaita*, llámense *bag-pipe*, *biniou*, o *cornamuse*. Otro ritmo que nos atrevemos a calificar de característicamente gallego es el de numerosas *pandeiradas*, *regueifas* y *desafíos*; está compuesto de un compás de 3/4 seguido de uno de 2/4 con un valor metrónómico de 160 para la negra. Por regla general, el 3/4 está representado con sus seis corcheas y el 2/4 con dos negras. Es indescriptible la fuerza elástica, el poder dinámico de este ritmo. Nada tiene que ver con el compás de cinco tiempos del *zortzico* vasco, pues se diferencia de él —y de ahí nace su poder mágico— en que los acentos rítmicos están más apretados: uno en cada primer tiempo de los dos compases que lo forman.

El caso de las *foliadas* merece párrafo aparte. Es, indudablemente un derivado de la *jota* —ese género tan fecundo en enseñanzas cuando queremos estudiar el metabolismo folklórico de las diversas regiones españolas—, pero con un inconfundible sabor gallego. Como su progenitor, pertenece al tipo de baile cantado y en esta dualidad de funciones se fija lo que, a nuestro juicio, le da un aire peculiar. Muchas de sus melodías están en compás de 3/4, de acuerdo con su recta acentuación, mientras que la percusión que las acompaña —pandero, tamboril o conchas— se produce según ritmos de 3/8. La superposición de ambos sistemas rítmicos produce una sensación intensa de vida y movimiento.

Estudiados —aun tan someramente como en estas líneas— los dos polos de la rítmica musical gallega, no queda nada que añadir, puesto que no existen tipos intermedios o híbridos de ambos. La característica rítmica general es la claridad, tanto que se trate de sistemas no periódicos como de los perfectamente representables por los compases en uso. Claridad que puede traducirse por sencillez, pero jamás por monotonía.

La tonalidad de las melodías gallegas se ha prestado a muy varias y encontradas opiniones. Los helenistas ven una cosa, los arabistas otra, los medievalistas otra; y puede que todos y ninguno tengan razón. Más de la mitad de las melodías que hemos podido recoger corresponden, sin duda alguna, al modo mayor moderno. De éstas gran cantidad estrictamente vocales, pero otras derivadas de la gaita, o exclusivas de ella. Por eso la existencia de ese tipo hemos de atribuirla en parte a la propia afinación de la gaita y en parte a la modernidad de origen de muchas de ellas. Pero hay también una respetable porción de melodías que no se sujetan al concepto tonal moderno. Muchas de ellas pertenecen claramente al sistema tonal de la Edad Media —lo griego no creemos que pueda haber tenido marcada influencia—, con sus *finales dominantes* y *cláusulas* características. Uno de los modos que encontramos con más frecuencia es el

frigio o "tercer modo", con su plagal; esto es lo que enlaza nuestra música con la andaluza y lo que ha llevado a algunos a hablar de arabismo en Galicia. Por nuestra parte creemos que ese rasgo de nuestras melodías es un hecho europeo medieval llegado a nosotros por el Camino de Santiago.

Hay que temer a las teorías demasiado fáciles. En el presente caso parece muy natural que si hay rasgos semejantes a los de la música andaluza se los atribuyamos a los árabes con su dominación de siglos. Y, sin embargo, todo puede deberse a superficiales influencias recientes, por una parte, y a comunidad de culturas en fechas muy anteriores a la invasión árabe, por otra.

En todo caso, ya se trate de sistemas tonales antiguos, ya del moderno, las entonaciones del cantor gallego son claras, exentas de los tercios y cuartos de tono que encontramos en los *cantaores* del sur. En este sentido, la transcripción de nuestras melodías no ofrece dificultad alguna. La sola excepción —aunque por su carácter fijo tampoco tiene vaguedades peligrosas— la ofrece la gaita, en cuya escala el si agudo está a medio camino entre el natural y el bemol.

Y ya que hemos tenido que aludir a la gaita, sigamos examinando la organografía popular.

Creemos casi supérflua la descripción de la *gaita de fol*, instrumento bien conocido de todos. Sus orígenes remotísimos —la antigüedad clásica la conoció con el nombre de *tibia utricularis*— y su extensión geográfica la hacen cosmopolita. Sin embargo, en tiempos modernos viene a caracterizar, como antes dijimos, la lírica popular de los pueblos de origen celta. En Galicia se conocen tres tipos de gaita, según su tesitura: *tumbal, redonda* y *grileira*; la primera, más grave, en *si bemol*, la segunda en *do* y la tercera en *re*; la *redonda* es la más usual.

La *zanfona* es un instrumento casi extinguido hoy en Galicia. Habiendo vagado por toda la Península durante la Edad Media, su existencia se redujo en tiempos modernos a nuestra región, tañida exclusivamente por mendigos, con lo que vino a justificar en sus postimerías el nombre que algunos le dieran siglos antes: *lyra mendicorum*. Es lo que en otros idiomas que el gallego se denomina *sinfonia* o *chifonía*, *vielle*, *Drehleyer*, *hurdy-gurdy*, etc., y consiste en un cuerpo de viola, un disco de madera que en lugar de arco roza las cuerdas actuado por una manivela y un sistema de teclas que pisan las cuerdas en vez de hacerlo directamente los dedos. En la alta Edad Media se le llamó *organistrum* y hay quienes reservan este nombre para un tipo de instrumento de gran tamaño que solía tañerse entre dos personas, una haciendo girar la rueda y la otra pulsando las teclas. De su europeísmo dan testimonio las archivoltas de numerosos templos erigidos a lo largo del Camino de Santiago. La psicología y el paisaje gallegos explican que haya arraigado tan tenazmente en nuestra tierra. Su timbre íntimo, apagado, saudoso, con el sonar constante de dos cuerdas pedales o *bordones* encuentra en el aire gallego el elemento más simpático para su cantar.

Los demás instrumentos usados por nuestro pueblo son todos de percusión: pandero, tamboril, conchas de *vieira* (*Ostra Jacobeae*) son los más frecuentes. El pandero o las conchas, tañidos casi siempre por mujeres, pueden acompañar cantares, pero muchas veces su ritmo sólo alimenta el baile de un grupo de campesinos.

Asentado sobre las características rítmicas y tonales, es el "estilo", en fin de cuentas, lo que viene a dar perfil definitivo a la música popular. Por que no podemos confundir un *alalá* con un canto de *vaqueiros* asturiano, teniendo ambos una base tonal común y un ritmo libre, es cosa que se debe única y exclusivamente al estilo. Lo gallego en música, sea ésta vocal o instrumental, es sencillo, sólido, de buena ley; huye de la ornamentación excesiva... apenas unos mor dentes y apoyaturas repartidos con parsimonia...; pero la línea melódica no es seca, recta, sino jugosa y ondulante.

La tesitura de nuestras melodías es por regla general extremadamente aguda. Los *alalás*, los *cantares de siega*, por ejemplo, llegan a agudos asombrosos. Rasgo estilístico de este tipo de música es también el *vibrato* que el cantor imprime a su voz oprimiendo oído y mejilla con la mano. Este hecho es por demás interesante para los orígenes de nuestra lírica, puesto que corresponde a un estilo mediterráneo, cuyos primeros testimonios nos vienen del Imperio Antiguo egipcio. Fenómeno de tal extensión en el tiempo y en el espacio merece nuestra máxima cautela al hablar de influencias demasiado claras y verosímiles.

Es el estilo o manera de cantar lo que hace la asimilación de músicas extranjeras o cultas. Lo hemos visto ya al hablar de la rítmica de la *foliada*, está patente en una *Misa* que canta el pueblo de Viana del Bollo (Orense) —donde el *canto llano* de la Iglesia se fue gallegizando profundamente—, y la propia *muiñeira* es, a nuestro juicio, un ejemplo clarísimo de tal fenómeno.

¿La *muiñeira*? se preguntará alarmado el lector gallego. Parece, en efecto, mentira que el baile más típico de nuestro pueblo sea un producto de asimilación relativamente reciente. Pero hay que creerlo así, dada la carencia absoluta de testimonios escritos acerca de su existencia anteriores al siglo pasado. Y sin embargo, el galleguismo de ese baile es de rara profundidad. Buscando analogías melódicas fuera de nuestro país, encontramos sorprendente parecido entre muchas *muiñeiras* y *contradanzas* de principios del siglo XIX. Parece verosímil que las *country-dances* inglesas, que tan de moda se pusieron en aquella época, hayan llegado a nuestro pueblo y en él se hayan afincado. El por qué no pasaron de moda antes de penetrar en la savia lírica de Galicia se debe, justamente, al ritmo anapéstico que las caracteriza en gran parte, ritmo que desde tiempos medioe vales —y si no anteriores— gobierna characteristicamente el fluir de nuestra música y de nuestra poesía popular. Ese sistema rítmico ha sido el poro por donde la melodía extraña penetró y arraigó en nuestro suelo lírico.

JESÚS BAL Y GAY



Óleo de Rafael Alonso

1961
Rafael Alonso

NA MORTE DE FERMÍN BOUZA BREY

O día 11 de xunio do presente ano falecélle en Compostela Fermín Bouza Brey, e a súa morte supón un duro golpe para o desenrollo e arrequecimiento da cultura galega.

Fermín Bouza foi un dos estudantes da Universidade de Santiago que o 12 de outubro de 1923 fundaron en Castro de Ortoño, solar paterno de Rosalía, o Seminario de Estudos Galegos, cuio cincuentenario celebrámos este ano. Ao inaugurarse a exposición conmemorativa do nacemento daquela exemplar institución, voces amigas evocaron a figura do compañoiro ausente, que con grande autoridade houbera podido aleccionar ás novas xeracións galegas sobre o sentido inaugural e augural dun centro de traballo científico xurdido —con tanta pobreza de medios como riqueza de fins— por iniciativa privada, e de cuias sorprendentes realizacións dá hoxe testemuño a devandita esposición, aberta o 13 de xulio deste ano na sede do Instituto Padre Sarmiento. Ocasión propicia para renovar na lembranza do país a memoria de xornadas e angueiras que agora, aos que sobreviven dos que nelas participaron, se nos aparecen nimbadas coa aureola da lenda.

Como a maior parte dos membros da primeira promoción do Seminario Bouza Brey foi un erudito universal en Humanidades, ao menos en Ciencias Históricas. Se cadra, esta multiplicidade de saberes impidíulle realizar unha obra de volume e trascendencia decisivos nun determinado campo. Solicitada a súa atención desde moi distintos puntos, prefería atender aos múltiples chamados mediante artigos e estudos de pequena ou media estensión. A súa obra de síntese definitiva houbera sido a biografía de Rosalía de Castro. Non certamente unha biografía ensaística, unha interpretación persoal da sinificación vital da escritora ou unha simple novela histórica ou evanxeo apoloxético —nada do cal nos falta, pois de todo eso nos sobra—, senón unha obra científica en que o dado arquivístico, percurrido con paciencia e rigor —tan despreciado polos improvisadores irresponsabéis, os descobridores xeniais de lagoas familiares e os usufructuarios inxenuamente cínicos de conquistas alleas—, ordenaría en sistema coerente os miudos feitos cuio encadeamento constitúi a estructura da historia. Bouza traballaba nesa obra, e haberá que ver ata qué extremo de perfección teñen chegado os esforzos realizados en tal sentido. Como quer que sexa, a colección de estudos adicados á biobi-

bliografía rosaliana polo compaño desparecido, confírelle o primeiro lugar antre os esploradores deses terreos.

Epigrafía, numismática, arqueoloxía en xeral, prehistoria, etnografía, xenealoxía, lesícoloxía... ¿qué ponla da arbre da ciencia, qué eido dos estudos históricos galegos non coñecéu a aportación, sempre importante, deste polígrafo, tan escrupuloso na esculca como entusiasta na adicación? El soupo, non só sumar á corrente da literatura histórica de Galicia a contribución das súas propias monografías, senón suscitar vocacións, promover traballos conxuntos, adoutrinar novas aptitudes e organizar equipos eficaces.

Mais Fermín Bouza Brey era tamén un poeta cuio nome tan só pode ser esquecido pola historia literaria que non pretende ser historia literaria, senón propaganda de intereses de clan. Tempo hai que Bouza Brey se mantíña alonxado da publicidade literaria. Desde o seu libro *Seitura*, somente con motivo da morte ou a homenaxe dun amigo, ou a un amigo, ou cicáis para amenizar unha escavación arqueolóxica, ou unha xuntanza conmemorativa, daba Bouza a coñecer algúns versos, trazados coa mesma celmosa pulcritude, coa mesma serea prestancia que caracterizara aos da súa mocedad. Diríase que comprendía que a súa obra poética estaba feita e xa acollida á historia; e que o turbio momento presente —en que poesía e industria, técnica artística e orientación comercial, simpatía humana e catequese ideolóxica se enguerellan e misturaran para producir bens de consumo moulados sin convicción ou con doente escitación transitoria— non deparaba ouvidos aos seus cantos, nos que a retórica era un maxestoso dominio do verbo; non ofrecía accougo para percibir os primores da súa métrica, na que se daban cita a sabiduría medieval e a moderna preceptiva.

Son sin dúbida moitos os mozos leitores de poesía galega —fora dos que cursaron estudos universitarios da mesma— que non teñen noticia, ou teñen unha noticia vaga, do poeta Bouza Brey. A poesía instrumental, en que o poeta fica asoballado polo profeta, é a que se leva antre os fatos apretados e apresurados que non dispoñen de folgura de espacio nin de tempo para distinguir os distintos planos aos que a literatura trascende. Mais que Bouza non sexa alleo á preocupación cívica, os seus poemas constitúen coerentes estructuras estéticas, nas que a lingua e o estilo non son meros recursos oratorios ao servicio dunha finalidade utilitaria. A súa leitura esixe, pois, unha actitude aberta cara a realización artística. Hai que ler a Bouza como se le aos seus compaños de edade, Manuel Antonio e Amado Carballo. Todos tres, persoalmente ao servizio da súa terra, e en cuios versos non falta o quentor do entusiasmo patriótico, percurreron endebén unha poesía de ele-

vada temperatura artística, de elaborada técnica formal, que hoxe os alonxan de quen na poesía rastrexa só a prédica popular de protesta e se desentende da consumación dun esforzo de creación literaria. Endebén, non cabe dúbida que unha sociedade sana ha contar con poetas do tipo de Bouza, cuia honradez no uso dos materiais de que se compón o poema acredita unha idea sobranceira de disciplina e servicio á colectividade. Hai unha profunda raigaña ética na angueira poética destes homes do 900 que quixeron tecer coas froridas palabras da lingua galega as máis esixentes e perfeitas guirlandas para ofrendalas na ara da cultura do seu país. Eles traballaron como mestres artesáns, cada un dentro da súa estética, coa máxima vocación e a máxima consagración, segundo as normas do seu gremio. Serán un gozo para sempre as obrizas xoias que burilóu Fermín, mestre cantor dos eidos do pasado, o presente e o porvir de Galicia.

Como científico e como artista, Bouza Brey ha permanecer sin interrupción á nosa beira.

R. CARBALLO CALERO
Santiago

OUTRO LIBRO DO DR. BOWLBY

Acábase de publicar o segundo volume da proposta trilogía "Attachment and Loss"¹, do Dr. Bowlby, xa coñecido dos nosos leitores. Este orixinal siquiatra e investigador inglés continúa a esposición da súa teoría sicolóxica, cuyos supostos fondos son diferentes dos de Freud, o que non quer decir que sexa totalmente oposta á déste.

Os fundamentos teóricos tómados Bowlby emprestados da moderna bioloxía e etoloxía, e máis da ingeniería cibernética. É, logo, unha teoría de corte empírico, seguidora de Darwin, mentres que a de Freud, derivada do vitalismo de Lamarck, era evolucionista ao xeito de Helmholtz (o concepto de "forza" deste, era un xeito de "impulso vital" bergsonián, que Freud fixo a "libido"), o que tivo por consecuencia apartar á siconálise das demáis cencias experimentais.

Pero Bowlby xunge os métodos de traballo e artella a investigación feita dacordo coesas pautas de tal xeito que abre un novo modo de ver os fenómenos sicolóxicos e por iso merece considerarse como teoría por dereito propio. Esta teoría poderíase denominar "de achego ansioso ou inseguro" (*anxious or insecure attachment*), o cal consiste na condición de aprensión de qué as figuras de achego (*attachment figures*) sexan inaccesíbeis ou irresponsivas. Inda que outros factores causais poden desempeñar un papel no desenrollo desta condición, aqueles sobre os cales hai más probas hoxe son as esperencias que abalan a confianza dunha persoa en que as súas figuras de achego sexan dispoñíbeis pra ela cando o deseñe.

O achego ansioso é a orixe básica da mór parte dos trastornos sicolóxicos, tanto no neno coma no adulto (pra Freud, en troques, tratábase da libido non usada a percurar unha saída) pois négase que os trastornos de adultos sexan refresco de etapas infantis mentalmente sáns: noutras verbas, non existe o adulto "infantil" (o que equivalería a decir que un rapaz é igual a un adulto sicópata, o que, evidentemente, non é certo) senón o adulto desequilibrado que procede dun rapaz desequilibrado, da mesma maneira que un adulto normal procede dun rapaz normal que desenroló un achego equilibrado no que podía confiar nos anos da maior plasticidade e impresionabilidade da psique (6 meses a 3 anos principalmente).

O paradigma adoptado por Bowlby é o da bioloxía moderna:

a) A conducta ou comportamento (*behaviour*) é resultado da

¹ *Separation: anxiety and anger*, boy John Bowlby, The International Psycho-analytical Library (n.º 95), The Hogarth Press and The Institute of Psycho-analysis, London, 1973, price: £A. 50.

Ademais da bibliografía citada no n.º 28 de Grial, p. 465, saiu en castelán "Cuidado maternal y amor", trad. Margarita Montero, Fondo de Cultura Económica, México, 1972 (o orixinal é "Child Care and the Growth of Love" Pelican Books, London, 1953).

activación ou terminación de sistemas de conducta (behavioural systems) que se desenrolan e esisten no organismo, moi variados na súa complexidade;

b) O comportamento resultante da activación ou terminación de certos tipos de sistemas de comportamento chamouse tradicionalmente instintivo, porque segue unha pauta recoñeciblemente similar en case todos os individuos dunha especie, tén consecuencias que adoitan ser de valor evidente en contribuir á sobrevivencia da especie, e en moitos casos desenrólase cando todas as oportunidades ordinarias de aprendelo son exíguas ou ausentes;

c) Entre os factores causais que activan ou terminan sistemas responsábeis do comportamento instintivo inclúense niveis hormonais, organización e acción autónoma do sistema nervoso central, estímulos ambientais de tipos particulares e estímulos proprioceptores (sensacións cenestésicas e sinestésicas) que xurden do organismo;

d) A función biolóxica dun sistema responsable do comportamento instintivo é consecuencia da súa actividade, que promove a sobrevivencia da especie (ou poboación) da que o organismo é membro, e faino en tal grado que os individuos dotados do sistema deixan atrás de si máis proxenie do que os que non;

e) O medio ambiente de adaptación evolutiva é aquel no que unha especie vive mentres as súas características esistentes (entre elas os sistemas de comportamento) estaban a se desenrolar, i é o único no que pode haber unha seguridade de que a activación dun sistema resultará probabelmente na realización da súa función biolóxica;

f) Os sistemas de comportamento desenrólanse nun individuo pola interacción, durante a ontogenia, de tendencias xenéticamente determinadas e o medio ambiente no que o individuo se cría; tanto máis se distancia o medio ambiente de cría do de adaptación evolutiva tanto más probabel é que os sistemas de comportamento do individuo se desenrolen atípicamente.

A teoría baséase na da epigenese (epigenesis), proposta por C. H. Waddington en 1957, hoxe adoptada polos biólogos do desenrolo, e que se baséa á súa vez no feito de que os procesos que determinan o desenrolo dun organismo, e en particular a estensión á que cada faceta do desenrolo é sensitiva ou insensitiva á variación ambiental, vense como gobernados polo xenoma (genome). Calquera faceta do desenrolo relativamente insensibel a cambios do medio pódese denominar "ambientalmente estabil"; calquera relativamente sensibel, "ambientalmente lúbil" (ver Grial, num. 26).

Un baixo grado de sensibilidade ao cambio ambiental pode asegurar o desenrolo adaptivo en gran variedade de ambientes, pero ao precio dunha total incapacidade de se adaptar o medio cambia alén de certos límites. Pola outra banda un alto grado de sensitividade permite a un organismo variar o seu desenrolo segundo o particular medio no que este ten lugar, cunha boa perspectiva de que o adulto esté mellor adaptado a ese medio do que sería doutro xeito. Tamén asegura unha reserva de adaptabilidade dentro da dotación xenética da especie; de xeito que, se hai grandes fluctuacions no ambiente, sempre é posíbel que haxa algúns membros da poboación capaces de se adaptar e sobreviviren. Pero tal flexibilidade mércase

ao precio de que en certos medios o desenrollo de moitos individuos pode ir moi desviado e as formas resultantes seren seriamente inadaptadas a un ou cecais todos os ambentes. Debido a isto ningunha especie pode permitir aos seus membros máis dun degrau limitado de sensibilidade á fluctuación ambiental durante o seu desenrollo. Todas as especies acadan un equilibrio entre as dúas propiedades (sensitividade e insensitividade). A sensitividade epixenética é maior ao comenzo da vida e logo vai disminuindo até desaparecer case completamente despóis da adolescencia.

Segundo co modelo teórico, a homeorrese (homoeorhesis) é a forte propiedade autorreguladora da que estes procesos son axentes (procesos fisiológicos e conductivistas evoluídos pra amortiguar o impacto do medio no individuo a desenrolar). Dúas presións mantienen o desenrollo da persoalidade na vía escolleita:

1) O medio ambiente, que tende a se estabilizar e determinar ao individuo que vive mergullado nel;

2) As facetas estructurais da persoalidade, unha vez desenroladas, teñen os seus propios medios de autorregulación, que tenden tamén a mantér a liña de desenrollo escolleita. Pódese escoller a información que convén do ambiente pra axustala á estructura actual: ou sexa, seleccionar o ambiente pra perpetuar o modo escolleito. Estas dúas presións refórzanse mutuamente e manteñen ao individuo na vía escolleita. Daquí a grande importancia do medio familiar nos tres primeiros anos: porque o individuo construi entón modelos que van determinar as perspectivas da súa vida, o seu xeito de recibir información do ambiente, en resumo: o seu proiecto vital. Un desvío da vía principal entón pode ser irreversíbel.

FOBIAS

Pra demostrar a validez xeral da súa teoría o Dr. Bowlby analiza en detalle dous casos de fobias: a fobia escolar e a agorafobia, que esplica de xeito diametralmente oposto a Freud.

A fobia escolar (medo á escola) hai que entendela como perturbación da unidade familiar. O neno quer asegurarse de que a nai non vai cumplir a ameaza de deixalo, e por iso quer ficar na casa pra o vixiar. Cita Bowlby o caso do pequeno Hans (o exemplo que utiliza Freud), cuia fobia era aos cabalos. Freud atribuíuna ao medo a ser capado. Bowlby dí que é un caso de interacción familiar, medo do rapaz a que a nai cumplira a ameaza expresada de abandonalo.

A agorafobia (medo á xente en público) seméllase moito á fobia escolar. Freud dí que hai un desplazamento ao esterior do medo do paciente á súa propia libido. Inda que en 1926 revisou as súas ideas e concluíu que a chave pra a comprensión da ansiedade é botar de menos a alguén querido e arelado, non aplicou esta nova teoría á agorafobia. E así moitos sicólogos de hoxe, seguindo a Freud, siguen a crer que a tentación sexual é a situación principal que teme o agorafóbico.

Na teoría de Bowlby (de achego ansioso) o síntoma central desta condición é o medo a deixar o fogar, a que lle pase algo mau a un dos pais. Demóstrase que un alto porcentaxe de agorafobias débese a unha separación traumática ou outra crise doméstica (p. ex. ameazas de abandono ou suicidio por parte dun dos pais). Pero admite Bowlby que se precisan máis datos pra concluir o síndrome.

CONDICIONES DA NORMALIDADE

A final do libro, despóis de toda a sicopatoloxía, esamina Bowlby as condicións que levan ao desenrollo estable dunha familia feliz. Así como atopamos que hai fortes razóns pra crér que unha incertidume ou inquedanza encol da accesibilidade e responsividade das figuras de achego, é condición principal pra o desenrollo da persoalidade inestable ou ansiosa, así tamén hai fortes razóns pra crér que unha confianza incuestiónábel na accesibilidade e apoio infalíbel das figuras de achego é a base granítica na que se constrúe a persoalidade estable e autosuficiente.

Un exemplo do noso tempo é o da tripulación do Apolo 13, que, enfrentada cunha dificultade imprevista, reaccionou ben porque era de procedencia estable e organizada, nunha comunidade americana relativamente pequena, e acadou transferir a confianza básica na base familiar á outra base de control da misión en Houston. A característica dun achego estable é que se dá por descontado, e tanto máis canto millor é, por iso unha persoa normal non sabe o que a fai normal e non entende que outros poidan ter dificultades no desenrollo equilibrado.

O derradeiro capitulo é adicado aos camiños do crecemento ou desenrollo. En cada etapa deste escóllese o camiño seguinte segundo a interacción entre o estado de ánimo (o estado do organismo) e o do medio ambiente entorno nese intre, é decir, as dúas presións básicas do desenrollo, de que se falou máis atrás. Así, na concepción, o desenrollo xira encol da interacción entre o xenoma recién formado e o medio intrauterino; no nacemento, entre a constitución fisiológica do neonato, incluíndo a súa estructura mental, e a familia, ou a non familia, na que naceu; e en cada etapa sucesiva, entre a estructura da persoalidade presente entón e a familia; e más tarde, os medios sociáis máis amplos correntes entón.

Na concepción, a distribución total de vías de desenrollo abertas potencialmente pra un individuo é determinada pola composición do xenoma. Ao progresar o desenrollo e diferenciarse progresivamente as estructuras, o número de vías abertas vai disminuindo. Bowlby compara o seu modelo teórico de desenrollo a unha tupida rede de camiños de ferro que, arrincando nunha dirección á saída da terminal, vaise esgallando en vías secundarias e terciarias, que poden seguir direcións distintas. Unha vez pasada unha estación, o tren non pode voltar atrás (regredir), senón correxir no posibel a dirección por apartadeiros e ramas colaterais, e mesmo converxentes. Pero non existe a regresión (o "infantilismo", que diría Freud), senón un desenrollo paralelo atípico.

CRÍTICA DE FREUD

Bowlby pasa revista a unha casuística, atopando pautas de comportamento atípico de separación. Os nenos deixados en institucións benéficas (por abandono ou ausencia ou morte dos pais, ou por causas maiores, guerras, etc.), rexeitan ao primeiro ás nodrizas; nunha segunda etapa desenrolan relacóns discriminatorias coelas, preferindo a unha e rexeitando ás outras; os nenos tamén se agarran a un ouxeto que trouxeran da casa: unha boneca, un farrapo, un urso, chupeta, etc., calquera cousa que lles lembre a casa.

Analizando estes datos en nenos pequenos Bowlby extrapolou unha sintomatoloxía aplicábel tamén aos adultos. E así atopou que

a primeira reacción do rapaz ao ser abandonado (igual que a do adulto) é a de protesta, que Bowlby interpreta como ansiedade de separación. Logo ven a desesperación, ou sexa a lamentación e dó. Despois o isolamento: a defesa. Na sicanálise tradicional esta serie descríbese ao ríves, empezando pola defesa (a "represión" de Freud). Sempre na meicía é o resultado final dunha secuencia patolóxica o que se atopa primeiro: o síntoma.

Só despóis dos 70 anos se decatou Freud de que a separación e a perda dun ser querido son o fondo principal dos procesos sicopatológicos aos que adicara toda unha vida de investigación. Pra entón as súas ideas xa estableceran escola e o seu modelo teórico (v. g. que a atracción pola nai é pra reducir unha tensión acumulada, derivada de impulsos fisiológicos insatisfeitos, da libido mal usada) determinou a investigación subseguiente e deformou os datos recados pra os axustar á sua pauta. O punto de arranque da investigación de Bowlby é o que albiscou Freud ao fin da súa vida, coa diferencia de que aquí baséase nunha teoría de tipo darvinián, o que non é en Freud.

Bowlby revisa tamén as observacións naturalistas e os estudos esperimentais en humáns e non humáns (os traballos da moderna etoloxía). E atopa que os sistemas de Freud e Klein non esplican convincentemente os medos do neno ao escuro e a ficar con descoñecidos, por exemplo, a non ser que tódolos nenos do mundo sexan neuróticos. Na teoría de Bowlby, en troques, afírmase que esos medos son manifestacións sáns e forman parte do sistema de reaccións do individuo normal (tamén, claro, no adulto), pero sobre todo entre os 9 e os 14 meses, e ainda até os 3 anos; medo á escuridade, á soledade, aos descoñecidos, aos bruídos e ao achegamento de sutaque: estadísticamente, en térmos evolutivos, estas situacións suscitan medo polo valor de sobrevivencia que teñen pra a especie. Todo é, logo, derivado da sobrevivencia: o que a propicia é bó; o que non, non (eis o miolo da cuestión!).

A interpretación de Bowlby, derivada da etoloxía, consiste en que cada situación de estímulo, á que o home é xenéticamente propenso a responder co medo, tén a mesma categoría que un semáforo roxo ou unha sirea antiaérea: son sináis de perigo potencial (propriamente aumento do risco de perigo), pero non son intrínsecamente perigosas. Do mesmo xeito, hai situacións de estímulo que requieren o achego, e que teñen a mesma categoría que un santuario en terreo sagro: sináis de seguridade potencial, pero non intrínsecamente seguras. Estas reaccións nótanse na nenez e na vellez, inda que ás veces se ocultan ou disfrazan na adulteza.

No crecemento, o comportamento do rapaz organizase cada vez máis en térmos de pláns corredizos no ouxetivo. Así o seu comportamento co medo fáise máis "realista" e "racional" (térmos algo desorientadores, porque non deben querer decir que o comportamento anterior era "irracional", senón que dependía de sistemas homeostáticos de comportamento menos refinados e incapaces de dexergar con exactitude a natureza do perigo).

Bowlby mantén que é trabucado supoñer que os adultos teñen medo só do perigo real. O certo é que os indicios que provocan medo nos adultos son:

- a) Indicios naturáis e derivados;
- b) Indicios culturais deprendidos por observación;

c) Indicios deprendidos e usados de xeito máis ou menos sofisticado pra evaluar o perigo e evitalo.

Correntemente só o terceiro tipo de comportamento se considera "maduro" e "realista", mentres que o primeiro chámase "infantil" e "irracional", porque se desenvolla moi cedo. Así Freud dí que térmudo do escuro e de estar só é neurótico e irracional, mentres que na teoría etolóxica resulta ser adaptivo, e posto ahí pra a preservación da especie, e non "regresivo", como se mantén en certa sicalálise. Freud considera que a libido non usada é un perigo interno, que percura ouxeto fora. Na teoría etolóxica é ao ríves: o sinal é o dun perigo esterno, ameazador á esistencia dende fora.

Rexéitase tamén o sistema kleinián (v. g. a ansiedade suscítase da operación do instinto de morte no organismo), porque non está arraizado nun paradigma evolutivo, non tén relación coa bioloxía moderna.

Finalmente, Bowlby deriva un método clínico da súa teoría pra a sicoterapia, e que consiste en:

- 1) Detectar a esistencia de modelos influíntes dos que o paciente pode ser parcial ou totalmente inconsciente;
- 2) Invitar ao paciente a esaminar os modelos descubertos e considerar se continúan a ser válidos.

Eis un instrumento de traballo inapreciábel na siquiatria moderna.

C O D A

O terreo no que se move o Dr. Bowlby, as súas preferencias e críticas, bótanse de ver na bibliografía a final do libro. Os que más destacan son os nomes de Ainsworth, Bandura, Fairbairn, Freud, Harlow, Hinde, Klein, Kuhn (T. S.), Piaget, Robertson (J.), Winnicott. Con menos releve veñen tamén os que hoxe acaparan a espectacularidade da etoloxía ou a "antisiquiatria": Nikko Tinbergen, Konrad Lorenz, Desmond Morris, Ronald Laing.

CARLOS DURÁN
Londres

O TEATRO EN "ILLA NOVA"

A primeira obra teatral galega do século XIX da que temos coñecimento é *A Casamenteira*, pequena peza costumista de Antonio Benito Fandiño; e a primeira en se representar foi *A fonte do xuramento*, de Francisco da Iglesia.

Máis tarde, na Cruña hai un intenso movemento de creación dramática, e fórmanse grupos de actores aficionados, que chegan a representar varias das obras alí creadas, entre cuios autores destaca Manuel Lugrís Freire, que intentaba dotar a Galicia dun teatro en prosa, realista, de temática social.

O grupo "Nós" percurrou horizontes máis amplios, áinda mantendo o interés polo ambiente popular, como proban *A Lagarada*, de Otero Pedrayo e *Os vellos non deben de namorarse*, de Castelao. Non se pode esquecer tampouco *A fiesta valdeira*, de Rafael Dieste.

Vexamos agora as dúas pezas contidas na colección "Illa Nova", da Editorial Galaxia, *Vieiro choído*¹ de Xosé Luis Franco Grande, peza de fondo metafísico, antropolóxico, e *Vinte mil pesos crime*², de Bernardino Graña, peza de carácter guiñolesco.

I

Vieiro choído é unha peza dramática en tres tempos e seis cadros.

Cada tempo preséntanos un momento concreto da vida, e, sobre todo, da evolución psicolóxica dos persoaxes.

Pero é unha obra teatral con pouca acción. O autor concentra toda a forza dramática non en sucesos más ou menos efectistas: o que acapara o seu interés é o diálogo. Toda a obra é un continuo diálogo ininterrumpido dos persoaxes, que reflesionan sobre a situación que están en trance de vivir, ou que queren chegar a vivir.

Así, a acción, o movemento, a intriga, que sempre foron as características esenciáis do dramático, cásese que disparecen nesta obra, verbo da que podería porse en dúbida a súa pertencia ao xénero dramático. Dende logo, a obra conserva a estructura tradicional da división en actos, aos que lles dá o autor o nome de "tempos", cadros, i esceas marcadas pola presencia ou desaparición dos persoaxes do escenario.

"En *Vieiro choído*, a pesar del estallido final, apenas hay acción. La que hay sería acaso suficiente para dar categoría dramática a la obra si ésta se sincopara hasta quedar reducida a una parte pequeña de su extensión actual. Pero tal como la ha concebido y ejecutado su autor, la acción queda embebida y diluida en un diálogo que no aspira generalmente a reflejarla,

¹ XOSÉ LUIS FRANCO GRANDE, *Vieiro choído*, Ed. Galaxia, col. "Illa Nova", Vigo, 1957.

² BERNARDINO GRAÑA, *Vinte mil pesos crime*, Ed. Galaxia, col. "Illa Nova" Vigo, 1962.

sino a describir estados de ánimo, a expresar vivencias radicales y estáticas”³.

Estamos pois, ante unha obra de orientación ideolóxica, na que non se nos brindan feitos, senón que se presentan e se discuten ideas.

Non se din detalles concretos da vida dos persoaxes. Só se fala da súa inquedade por atopar o seu vieiro, por encontrarse a eles mesmos. E preséntanos a súa evolución neste aspecto, ao longo dos tres tempos.

Primeiro tempo: a súa xuventude. O mencer. O nacer desta inquedanza. A vida tranquila onde endexamáis pasa nada, no pazo e no bosco.

“As historias soio se saben onde pasan cousas tódolos días, i eiquí non pasa nada”⁴.

Os persoaxes: Paio, Comba, Adrián, Flavia, son xente feliz consigo mesma hasta que chega “o estranxeiro” que espalla a inquedanza nos seus espíritos, sobre todo no de Adrián. Deben derrubar o bosco e buscar o seu vieiro, porque o bosco que tanto amaban e temían, abáfao todo. O bosco representa o mundo antergo que despois será lenda. Representa o mundo —o estado psicolóxico inactivativo— do que hai que sair, pero onde todo ten o comenzo. A todos os persoaxes atraiños unha forza estraña a camiñar para onde non saben.

Tempo segundo: a decisión está tomada: o bosco está derrubado. A xeira está escomenzada e xa teñen os primeiros froitos. Unha cidade comenza a xurdir do seu esforzo. A luz vai vencendo o neboeiro, e ábreñse camiños novos. A terra dalles todo o que desexan, e eles deben dar o mellor de si mesmos: o amor. O amor á terra e aos demais é o que lles dá forza na tarefa. E como comenzo de todo, o amor de Flavia e Adrián, que son os que conservan neles a forza para seguir sempre adiante.

Tercer tempo: desenrólase bastante tempo despóis. A cidade xa está completa, i é próspera. Con ela naceron novos problemas, e Paio e Adrián son os que os deben resolver, porque a cidade é a súa obra. Novo salto temporal no segundo cadro deste tempo. Paio e Adrián sintense presos no engranaxe, na xeometría da cidade. As lindes da cidade apréixanos. Xa non son ninguén. Eles mesmos choíron o seu vieiro. Os seus lindes son agora os demais, que os teñen presos, que lles impiden ser eles mesmos. O home é escravo da sociedade que el mesmo creou. E, simbólicamente, o cadro desenrólase nun laboratorio onde eles están presos ao servizio da cidade, e vixiados por gardas. Pensen que están perdidos, illados no seu encerro, onde teñen que ir por onde sinalan os demais. Queren voltar a ser eles. O que está máis aló deles xa non lles importa, porque foi o que os perdeu. O que está en eles é o único que os pode salvar. Final: todo se perde. A cidade arde. Toda a súa obra disparece. Pero queda a espranza. A espranza que sempre lles dá Flavia: sempre hai un vieiro. Sempre hai algo diante de nós. E volven a ter diante deles un novo mencer, e todo escomenza de novo.

É, pois Vieiro choído un drama de ideas, xa que coidamos que

³ FERNANDO CADALV (RICARDO CARBALLO CALERO), “Los caminos en el bosque”, *Vida Gallega*, n.º 34, Lugo, Xaneiro 1958, páx. 70.

⁴ XOSÉ LUÍS FRANCO GRANDE, ob. cit., páx. 41.

non o podemos encadrar dentro da tradicional división de drama de persoaxe, espacio, e acción.

Non se fala da vida real de todos os días. O diálogo corre despacioso, en boca duns persoaxes que non son homes, senón símbolos das ideas que o autor quere plantear. Na primeira parte, a correspondente ao bosco, todo transcurre nun ambiente poético, case diríamos que mítico, ante os coros de fadas e deuses do bosco. O diálogo está impregnado de lirismo, tendo sempre como música de fondo a natureza, o latricular dos regueiros, o fungar da fruma. Mais adiante, os diálogos van tomando unha forma máis directamente filosófica:

"Un diálogo, en suma, platónico; vehículo de una discusión muy claramente filosófica, aunque no se ofrezca claramente la filosofía que sugiere"⁵.

Debido a esto a obra poderíase prestar a numerosas interpretacións.

Para aterse mellor a esta característica, Franco Grande sitúa a obra nunha dimensión atemporal, e non fai o retrato dos persoaxes, que non saen en toda a obra da súa categoría de representantes dunha idea. Estes persoaxes non teñen vida fora da obra literaria. Son cada un unha idea, e a representación da importancia que as ideas teñen na vida dun home.

Poderíamos chamar a Flavia "a espranza", inda que na obra Adrián dí que ela é "a espontaneidade" (páx. 141). É o espírito que dirixe a Paio e Adrián, i está sempre a darles espranza. Sempre chega no momento en que Adrián a necesita, i ela sabe estar queda cando a Adrián non lle fai falla. Sempre ten o pensamento certeiro, i é sempre o acougo e calma que necesita Adrián. É a forza que os mantén no verdadeiro vieiro.

Sobre Adrián recae na obra o peso de levar adiante a tarefa por eles comenzada. Adrián é "o home". O home en percura do seu destino. Xa temos visto que busca forza en Flavia, pero é el quen mantén firme a Paio e toda a vida que eles crearon, que inda que non a vemos directamente, sentímola: a cidade e os habitantes.

"Adrián, que vivió la vida vegetal del bosque, como un árbol, como naturaleza, llega a sentir la inquietud de la historia. Hace historia de la misma naturaleza suya. No emigra del bosque. Transforma el bosque en ciudad. Pasa del instinto a la razón. Pero, al cabo, la vida racional remata en el contrasentido"⁶.

Paio é a segunda columna que mantén este engranaxe, pois indica que parez vivir á sombra de Adrián, el vive as ideas con verdadeira profundidade. Paio é "o amigo".

Todos estes persoaxes loitan por encontrar o seu vieiro. Pasan a vida a intentalo. Do seu esforzo nace a cidade. Pero todo ese engranaxe que eles crearon é o que ao fin choe o seu vieiro. Están sempre como meio perdidos sen saber ben o que queren facer ou adonde teñen que ir.

Frente a estes persoaxes, coma contrapunto está Comba. A Comba poderíamos chamala "a tentación": a tentación continua a renunciar a todo eso polo que eles loitan, a tentación á comodidade e á vida mol. Así coma eles brindan o seu amor, que é o mellor

⁵ FERNANDO CADAVAL, ob. cit.

⁶ FERNANDO CADAVAL, ob. cit.

que o home ten, para que naza a cidade, ela o único que ofrez é o seu interés egoísta. Non lle interesan os demás. Tamén é a tentación como muller, pois trata de conseguir, traicionando a Flavia, o amor de Adrián.

Inda quedan dous persoaxes dignos de mención: "o estranxeiro", semeador de inquedanza, que fai "despertar" a Adrián; e Orfeo, deus do bosco, amigo das feras, que toca a frauta e tece cantigas. Representa o pasado, cando eles non tiñan vieiro, nin andaban á percura de si mesmos. É tamén un elemento teatral que nos anticipa, en certo senso, o desenlace; di Paio:

"Morreron os deuses do bosco, pero xurdiron os das rúas. Os novos deuses teñen outras cousas que decir e levaron ó esquezo ós deuses do bosco escuro que xa non lembra ninguén". E Orfeo: "Aínda queda o derradeiro, ainda queda a forza que tudo o pode derrubar ¡non contades có lóstrego que tudo o pode cambear? O deus do lóstrego cairá con toda a forza sober de vós" ⁷.

Paio e Adrián ríntase pensando que teñen catalóstregos. Pero dende ese intre xa temos no pensamento a idea da destrucción da cidade, que efectivamente disparez ao fin ensumida en lapas.

Estructuralmente a obra está composta á maneira tradicional no teatro: o primeiro tempo podémolo igualar co "planteamento": é cando coñecemos directamente aos persoaxes, o seu "despertar" ás novas inquedanzas. O segundo tempo é o "nó": os persoaxes viven afundidos no engranaxe das súas ideas, que moldean a súa vida. E o "desenlace" no terceiro tempo, onde todo remata, pero todo comenza novamente. Por eso poderíamos chamalo un teatro circular, porque na última páxina, os persoaxes alcóntranse, como na primiera, con todo por diante, no mencer.

O diálogo é lento. Os persoaxes falan con morosidade. O estilo é pois de frases longas. Nunca se tiran as palabras uns a outros. Para corresponder co tono de dúbida no que viven os persoaxes, son frecuentes as interrogacións nas que os protagonistas as expresan. E tamén:

"El carácter analítico de los coloquios, donde las mismas alusiones al poder de lo irracional se manifiestan según categorías discursivas" ⁸.

A língua en que Vieiro choído foi escrito é poética, coidada. O vocabulario é escolmado, e morfolóxicamente presenta carácter uniforme.

A SÍNTASE é sinxela e correita. Ás veces aparez o infinitivo persoal, inda que o seu emprego non é moi frecuente:

"Despóis de írense pola corredoira" (páx. 46).

"¿Qué segredo é pra o teres tan calado?" (páx. 49).

"A dor soio é o estaremos soios" (páx. 68).

A colocación dos pronomes átonos na frase é sempre correita.

Ás veces a conxunción *que*, nexo entre *ter* e o infinitivo nas perifrases verbáis que indican obriga, é sustituida pola preposición *de*. Este rasgo é propio da linguaaxe literaria, pero está fundado na sintaxe popular:

⁷ XOSÉ LUIS FRANCO GRANDE, ob. cit., páx. 96.

⁸ FERNANDO CADAVAL, ob. cit.

"Pra amostrarnos por onde temos de ir" (páx. 26).
"Sain porque sabía que tiña de ser así" (páx. 33).

Na MORFOLOXÍA atopamos as seguintes características:

- O sufixo —ANU ten como único resultado, —án.
- O sufixo —ANA resólvese asimesmo en —án. Endebén alcontramos o plural: mazás (páx. 23), que presupón un singular en —á.
- O sufixo —BILE resólvese sempre en —bele.
- Os plurás en —LES e —TES conservan sempre a forma plena en —les e —des.
- Os pluráis en —NES, coma tamén ocorre cos pluráis en —NOS, reciben dúas solucións: —ns / —s.
- Dos pluráis en —NAS somente temos un exemplo, xa visto, que se resolve en —s.
- O sufixo —TE, coma o seu correspondente plural, prefire a forma plena —de, que é a tradicional, frente á castelanizada que dá cero.
- No tempo indefinido dos verbos *vir*: víu, e *ver*: véu, hai un trocamento, pero dito cambio é coñecido na lingua falada.

Na FONÉTICA podemos distinguir as seguintes características:

- Aparecen algúns exemplos de *a* protético.
- O seseo non é frecuente, pero podemos rexistar algúns casos.
- O emprego do *i* epentético é relativamente frecuente.
- Inda que non con frecuencia, tamén emprega o *e* paragóxico.
- Hai vacilación entre facer ou non a contracción das vocáis *do mesmo timbre*.
- Nos pronomes personais, e adjetivos e pronomes demostrativos, prefire craramente as formas coa vocal pechada. Non embargantes tamén aparecen algunas formas coa vocal aberta.
- Tamén hai bastantes casos de apertura ou pechazón de vocáis en outras verbas.
- Hai algúns casos de refrexo ortográfico de asimilacións fónéticas.
- É correcta a perda do —N— e do —L— intervocálico, coma é norma xeral no galego.
- É moi frecuente que empregue coma concunción copulativa *i*, en troques de *e*, sexa cal fora a vocal que encete a verba seguinte.
- Nas diversas solucións que reciben os grupos consoánticos hai en realidade gran unidade, xa que sempre existe unha solución moito más abundante que as demáis, que se concretan a poucos casos:

CT soe resolverse en *it*, pero tamén hai algúns casos en que dá: *t / ic*.

X xeralmente se resolve en *s*, *e*, ás veces, en *is*.

L agrupado en sílaba líquida soe trocarse, na maioría das ocasións, en *r*; nembargantes hai casos en que non sufre transformación.

As veces ocorre o fenómeno oposto, en que un *R* se troca por un *l*, vaia ou non seguido de consoante. En todos os casos é final de sílaba.

BS resólvese sempre en *s*.

GN ten dúas solucións: *ñ / n*.

TY cásque sempre se resolve en ci. Endebén nalgunhas ocasións ten outra solución, considerada coma un uso arcaizante ou hiper-enxebrista: z.

MN sufre unha asimilación e posterior reducción: MN> nn> n. Ante iode palatalízase.

Si a bilabial oclusiva xorda P seguida de vocal máis a líquida R, dita vocal suprímese.

O VOCABULARIO é moi poético, enxebrete i esolleito. Nel podemos facer as seguintes ouservacións:

- Non emprega castelanismos, agás raras excepcións, que soen concretarse á conxugación dos verbos, se consideramos como castelanismo o mantimento dun —e que pode suprimirse en galego, o que parez escesivo proídio de diferencialismo.
- Emprega algúns hiperenxebatismos.
- Son escasos os cultismos ou semicultismos.
- Os adjetivos en —al son relativamente frecuentes, coma: danzal (páx. 46), outhonal (páx. 27), longal (páx. 51, 83).

I I

Vinte mil pesos crime, de Bernardino Graña, é unha peza dramática en cinco cadros. É o que segundo a terminoloxía de Kayser⁹, podemos chamar un "drama analítico", xa que toda a obra se proieita cara o pasado. O que o autor nos pon diante dos ollos son as últimas consecuencias do drama total. Endebén, mirando á estrutura da obra, podemos considerala coma un drama de acción: todo na obra xira arredor dun acontecemento do que vemos a fase final.

Indudábelmente a traxedia ten unha tensión temporal cara o futuro, pero sempre partindo dun acontecemento pasado que é o que conforma a traxedia, e que ao ser develado pouco a pouco, é o que crea a intriga na obra, e a mencionada tensión cara o futuro.

Como ten feito notar Carballo Calero¹⁰, o motivo central do argumento de *Vinte mil pesos crime* está tirado dun conto do Decamerón de Boccaccio. Concretamente da novela V da IV xornada, na que baixo o mandato de Filóstrato fálase dos amores que tiveron final desgraciado.

Na novela de Boccaccio, tres irmáns, mercaderes de Messina, matan a Lourenzo, empregado seu, por ser amante da súa irmá Lisabetta. Esta fica desconsolada, e unha noite aparéceselle Lourenzo en soños, contándolle o ocurrido, e indicando o lugar onde estaba soterrado o seu corpo. Lisabetta rescata a súa cabeza, que soterra nun testo ao que dende entón dedica os maiores cuidados. Estrañados os irmáns retiránlo, e acaban por coñecer o que ocultaba. Cheos de temor fuxen, e Lisabetta morre pedindo a súa maceta.

"Bernardino Graña ha conservado el motivo central, pintoresco y macabro, del tiesto que oculta la cabeza cortada. Dicho tiesto es paseado por la escena a lo largo de la obra, y desde el primer momento se percibe que encierra un misterio que el desenlace ha de descifrar. Con ello da un carácter suspensivo

⁹ WOLFGANG KAYSER, *Interpretación y análisis de la obra literaria*, Ed. Gredos, Bibl. Románica Hispánica, Madrid, 1968, 4.^a ed. revisada.

¹⁰ RICARDO CARBALLO CALERO, "Boccaccio en Galicia", *Faro de Vigo*, 29 de Xullo 1962.

a la acción, que en Boccaccio se narra según una línea cronológica rigurosa, ajena a todo propósito de expectación. Tenemos aquí ya una importante inflexión en la técnica del desarrollo del tema, que convierte en pieza de intriga lo que era sólo doliente historia sentimental”¹¹.

O autor ten complicado o argumento de Boccaccio, creando novos persoaxes e novas situacións que contribúen a aumentar a sensación de horror que nos produz a obra.

Lisardo e Xaime matan a Venancio, noivo da súa irmá Nieves, para que non chegue a se casar con ela, xa que é un don ningún.

A acción desenrolase cinco meses despóis, cando os dous irmáns comenzañ a sospeitar que Nieves espera un fillo que non pode ser de outro que do difunto Venancio.

A acción complicañase cando de boca de Nieves coñecemos que o pai da criatura non pode ser Venancio, xa que o concebíu unha semá despóis da súa morte, nunha noite que recibiu a visita dun home que tomou por Venancio, e que ao marchar lle dixo:

“Estou enterrado no alto da Ferreira, ó pé do australito. Matóume o teu irmán Lisardo”¹².

A mañá seguinte ela vai ver o cadavre, do que a súa criada Carrexa trae a cabeza, i enterrana nun testo. Dende este momento escomenza a se suxerir a posibilidade dun incesto por parte de calqueira dos irmáns para evitar que o críme sexa descuberto. O autor xoga coa doble intención das palabras dos persoaxes, creando situacións tirantes efectistas.

Conforme avanza o decorrer da obra, vanse acumulando novas situacións. Logo que Xaime, que estaba de vacacións, marchou ao seu traballo no mar, Lisardo decatase de que lle roubaran todo o que el tiña xuntado na súa vida co seu traballo: vinte mil pesos.

No derradeiro acto atopamos as soluciones a todos os interrogantes plantexados ao longo da peza. A Carrexa que truxo a cabeza cortada á casa para lle roubar dous dentes de ouro, e que fuxo no derradeiro intre, foi a que roubou os pesos e introduciu na casa a Paulino, amigo de Xaime desde nenos, e desde entón namorado de Nieves, que non o acepta. Enterámonos tamén entón, neste último acto, dunha grande violencia, que é Paulino o pai da criatura.

O final é espeluznante e efectista: Lisardo bota sobre Paulino “a cabeza” do seu rival.

“La novela sentimental se ha transformado así en tragedia espeluznante, y el dramaturgo se complace en sobresaltar al espectador con una notable acumulación de situaciones horripilantes, que culminan en un desenlace buscado con la evidente intención de causar la impresión más desagradable posible”¹³.

Xa cada un dos actos remataba en momentos de clímax, nos que o autor lograra elevar a tensión e a intriga a un alto grado.

Os persoaxes están dotados dunha psicoloxía definida, individual, que coñecemos tanto polas súas reaccións, coma polos feitos que sabemos deles. Eles, e por tanto o ambiente que crean ao seu

¹¹ RICARDO CARBALLO CALERO, ob. cit.

¹² BERNARDINO GRAÑA, ob. cit. páx. 51.

¹³ RICARDO CARBALLO CALERO, ob. cit.

redor, son dunha gran baixeza moral. Son todos eles persoas carentes de impulsos elevados. Carrexa, a criada celestina e ladra; Paulino, o amigo treidor e cobarde; Lisardo e Xaime, asesinos.

"El autor no se ha concedido siquiera licencia para dibujar con rasgos amables a su Lisabetta"¹⁴.

O clima naturalista no que se desenrola a traxedia non deixa liberdade ao autor para que idealice á súa protagonista, e nós pinte un anxo antre bestas. Nieves no seu modo de falar e de obrar corresponde perfectamente ao meio onde vive. Mesmo pintanola fisicamente estragada, tendo perdido a súa beleza.

A traxedia adopta as tres unidades clásicas.

A peza desenrolase nos nosos tempos, nun pobo mariñeiro de Galicia, inda que o mar e a súa vida non marca cunha inflesión especial ao ambiente da obra e dos persoaxes, mesmo cando dous deles, Xaime e más Paulino, sexan mariñeiros. Neste senso podemos facer unha pequena comparanza con *A fiesta valdeira*¹⁵, de Rafael Dieste, unha das mellores pezas do noso teatro. Nela é o mar o que marca co seu selo a obra. Incluso poderíamos decir que é o mar o persoaxe central, xa que o ambiente mariñeiro, o traballo do mar, é o que conforma a psicoloxía dos persoaxes e o desenrollo da obra. Doutra banda atopamos en Dieste unha preocupación pola pureza e beleza da linguaxe que non hai na obra de Bernardino Graña, e que por outro lado é unha característica xeracional.

Mentras que en *A fiesta valdeira*, "comedia de remate ledo", según di o seu autor, respiramos un ambiente lumioso, sano, cheo de bondade espiritual, Bernardino Graña parece que se complace presentándonos un ambiente sórdido.

"Combinando la pintura de la bestia humana con el melodrama policiaco, este joven e implacable Bernardino ha demostrado su capacidad de horrorizarnos con su inexorable manejo de los tonos sombríos"¹⁶.

A acción xa temos visto que non se disagrega en accións secundarias, nin ten interpolacións.

A duración é dun día, dende o mencer ate o solpor, pero durante toda a obra xógase cunha dimensión temporal maior: o tempo transcurrido dende o día do crime, que nos é recordado constantemente pola presencia case continua do testo na escea, e polo estado de Nieves.

Estilísticamente non atopamos nesta obra a preocupación pola beleza formal, polo emprego dunha língua depurada, literaria. Pero tampouco a obra se presta ao emprego dunha linguaxe poética, senón que, dadas as características dos persoaxes e o modo naturalista de presentarnos os feitos, emprega un vocabulario cotián, da fala vulgar, que quere adaptarse á realidade dos persoaxes. Emporeso, non deixa paso á expresión retórica ou poética, que non encadraría co tema da obra.

A SÍNTASE é correcta; ás veces atopamos xiros populares, como o emprego do dativo de solidaridade, moi típico da fala galega,

¹⁴ RICARDO CARBALLO CALERO, *ob. cit.*

¹⁵ RAFAEL DIESTE, *A fiesta valdeira*, Ed. Cifanía, col. "Maestre Mateo", Bos Aires, 1958.

¹⁶ RICARDO CARBALLO CALERO, *ob. cit.*

pero que non soe ser empregado na língua literaria, a non ser que ésta imite a linguaxe coloquial, como ocorre neste caso:

"E como recordo deste amigo que hoxe se che vai polo mundo adiante" (páx. 19).

"Non lle é nada" (páx. 106).

A colocación na frase dos pronomes átonos soe ser correcta. Nem-bargantes atopamos algúns casos de mala ubicación:

"Repara en Nieves que neste instante vírase pra el" (páx. 59).
"A pensar mentres móvese un pouco pola escea" (páx. 99).

En galego, a voz progresiva de finalidade fórmase cos ausiliares *ir* e *vir*, máis o infinitivo do verbo que se conxuga, sen partícula de unión. Non embargantes esta partícula aparez aquí algunhas veces:

"Nin que chos fora a roubar" (páx. 15).

"Iamos a lle poñer terra nova" (páx. 79).

"Vasme agora mesmo a decir qué foi o que che contou Xaime" (páx. 93).

"¡Tiñas a cabeza dun morto en casa e ías a rezarlle a Dios e ós Santos os domingos" (páx. 101).

A voz durativa, que se forma con *estar* máis o infinitivo rexido pola preposición *a*, atópase sempre baixo esta forma, agás raras excepcións, como na páx. 19: "que estou agardando". Nos demás casos, coma na páxina 24: "está a agrelar", aparez esta forma máis enxebre.

Ben, primeiramente adverbio de modo, é empregado ás veces con siñificado cuantitativo e así atopámolo na páxina 22: "eu xa ben teño en qué pensar".

Un emprego característico no galego da preposición *en* é que con certos verbos introduz o ouxeto da acción que non se sinte gramaticalmente coma un complemento directo sinón coma un ablativo de lugar (de ouxeto):

"¡Non quero ouir falar máis nisto!" (páx. 34).

"¿É que desconfías na túa irmán?" (páx. 79).

"Non me fio nin en ti nin nela" (páx. 82).

Polo que se refire á MORFOLOXÍA, a língua empregada por Bernardino Grána amosa unha certa unidade. Imos reseñar algúns rasgos:

- O sufixo —ANU resólvese sempre en —án.
- O sufixo —ANA ás veces adouta a forma plena —ana, e outras prefíre o resultado en —án.
- O sufixo —BILE resólvese sempre en —ble.
- Os pluráis en —LES e —TES conservan a forma plena en —les e —des.
- Os pluráis en —NES adoutan a solución en —ns.
- Igual que os pluráis en —NES, os pluráis en —NOS resólvense en —ns, agás raras ocasións que o fan en —s.
- Dos pluráis en —NAS somente temos un exemplo que se resolve en —s.
- O sufixo —TE oscila entre a solución en —de a tradicioal,

e a solución en cero, a preferida, máis vulgar e castelanizada.

— Hai algúns casos de metátese.

— Na conxugación do tempo indefinido dos verbos *vir* e *ver* hai un trocamento, coñecido, doutra banda, na língua falada.

Na FONÉTICA pódense distinguir as seguintes caracertísicas:

— O emprego do *a* protético é escaso.

— É xeral o seseo final.

— Non emprega o *e* paragóxico nin o *i* epentético.

— Hai vacilación entre facer ou non a contracción das vocáis do mesmo timbre.

— Ás veces emprega *i* en troques de *e* coma conxunción copulativa, prescindindo do timbre da vocal que encete a verba seguinte.

— Nos pronomes personáis e adjetivos e pronomes demostrativos, inda que prefire as formas coa vocal aberta, os neutros levan sempre a vocal pechada.

— É un fenómeno bastante estendido a pechazón ou apertura de vocáis en todo tipo de verbas.

— En certos casos vemos un refrexo ortográfico de asimilacións fonéticas.

— Os grupos consoánticos reciben diversas solucións:

CT soe resolverse en *it*, pero nalgúns ocasións dá: *t* / *ut*.

X ten como solución máis estendida, *s*, pero hai un caso de *us*, e outro de *ns*.

O L agrupado en sílaba líquida soe manterse como tal *l*, agás raras excepcións en que se troca polo *r*.

As veces, por disimilación, un R trócase por un *l*.

BS soe resolverse en *s*. Somente nun caso dá *us*.

NS homosílábico, ou ben sufre unha asimilación e posterior reducción: NS > *ss* > *s*, ou ben mantén a forma *ns*.

GN adouta as seguintes solucións: *gn* / *n* / *ñ*.

PT resólvese en *t*.

NM asímíllase: NM > *mm* > *m*.

MN ou ben asímíllase en *n*, ou ben dá *ñ*, por efecto dunha iode.

MB > *m* / *mb*.

O VOCABULARIO é popular, propio da fala cotián, e moitas veces está salpicado de expresións vulgares. Nel podemos distinguir os seguintes rasgos:

— Son moi raros os cultismos.

— Aparecen frecuentemente castelanismos.

— Tamén son frecuentes os vulgarismos.

— Emprega algúns hiperenxebrismos.

M.^a LYDIA FONTAIRA SURIS
Pontevedra

XORNADAS GALEGAS EN PUERTO RICO

Na Universidade de Mayagüez, en Puerto Rico, este ano foi conmemorado —xa na súa segunda edición— o Día das Letras Galegas. Con actos realizados entre o 1 e o 17 de maio: mostra do libro galego, recital poético, conferencias, información de Galicia a traveso da televisión, proyección de películas galegas na mesma Universidade, adicación dun número extraordinario da revista oficial daquel centro docente ás nosas Letras, etc., etc. E máis tamén coa atención por parte dos orgaizadores de lles adicar datas e feitos a persoas de nós: Viqueira, Castelao, Brañas, Porteiro Garea e, naturalmente, Lago González, recibiron a honra de seren nomeados padroeiros de días e actos diferentes naquel alonxado país.

De entre as intervención faladas que se levaron a ramo aló con este motivo salientamos —pola súa sifificación— os actos de inauguración e clausura das ditas xornadas galegas na illa do Caribe, así como as verbas do profesor González López, quen se desplazou dende os Estados Unidos pra falar encol da Viqueira en Puerto Rico.

Nos actos de inauguración e clausura intervñeron destacadass autoridades académicas da Universidade portorriqueña. Esplicando éstas —en fermosos discursos, belidos de palabras e ateigados de respeito e comprensión pra Galicia— cómo as xornadas galegas naquela Universidade se deben ao carío que lles merez alí a nosa cultura, vindo a sifificar as mesmas un homenaxe sentido ao sector galego residente naqueles eidos, e cómo é considerada “insuperable” esta nosa cultura “creada polo esforzo dos campesiños galegos”. Saíu á luz a anécdota, emotiva de seu, da persoa, non galega que ten na súa casa en Puerto Rico terra levada exprofeso de Galicia: precisamente da horta da casa da Matanza que acolléu a Rosalía, que garda nun pote galego e ten baixo o amparo de documentación legal que garantiza a súa procedencia e autenticidade. E agradecéuse en público que o labor galego daquela Universidade de Mayagüez teña sido premiado en Padrón co pergameno de honra e loubanza que lle foi adxudicado este ano que andamos.

Pola súa banda, o profesor Emilio González López, galego asentado, e non polo seu quero, nos Estados Unidos de América, a traballar decote e arreo por Galicia e pra a cultura galega, —son ben coñecidas, por exemplo, as súas nutridas e indispensábeles publicacións tratando temas da nosa historia— nunha erudita, amena e crarexadora conferencia, en idioma galego, —chea por demais de amor á Terra— traxérou unha ágil e certa radiografía da vida, o pensamento, a actitude e o labor de Xoan Vicente Viqueira; que foi seu profesor sobranceiro na Cruña dos anos vinte. Home éste, dixo o González López, que “coa súa barba moura ben espesa era a imaxe viva dun vello profeta ou dun poeta bárdico, e el era o un e o outro”... “profeta do pobo galego nos seus ensaios e nos seus

discursos, poeta que axexaba tamén na poesía galega dos cancioneiros medieváis e que el trataba de darlle novas formas e fermosura". Considera ao Viqueira un dos grandes valores galegos do século XX; declarándose alumno e admirador do mesmo, que lle "ensinóu, xunto coa afición á Etica e ao Dereito, o amor pola poesía" é por Galicia". Resultaron vibradoiros os párrafos que lle adica como Presidente da Irmandade da Fala, que foi, no seu decir, "a organización cultural e social galega más importante e activa de toda Galicia, e tamén a máis popular". E é estremecedoramente emotivo o retrato que deseña do enterro do chorado galego que descansa no cimiterio de Ouces, en Bergondo, ao que acodiu media Cruña, con representacións efectivas de todas e cada unha das crases sociáis cruñesas; pesie a que este cimiterio atópase a 12 quilómetros de distancia da cidade: unha distancia que non era cativa pra ir a un enterro naqueles tempos.

Como galegos coidámonos no deber de lle agradecer vivamente á Universidade de Mayagüez, en Puerto Rico, a organización destas repetidas conmemoracións do Día das Letras Galegas. Pra os seus organizadores o mesmo que pra todos os que fixeron posible a realización das tales conmemoracións, vaia dende Galicia a nosa sincera felicitación xunto ao espreso agradecemento.

AS COMUNICACIÓNNS DE LUÍS SEOANE

Dixo Dieste nunha ocasión que Luís Seoane andaba sempre cos petos cheos de caracolas. E ben que atinóu. Agora tira deles Luis Seoane 58 "comunicaciónns"¹, que son outras tantas caracolas a fungar nos nosos ouvidos fermosas resoancias galegas. De "amor perdido", as más delas.

A vocación galega de Luis Seoane téno arreo sensibilizado, tenso e vibrante. Eiquí e acolá, en Galicia (Galicia enteira é pra il unha soia cidade con enormes e pantásticas zonas verdes), en Buenos Aires, en Londres, en París, en Xinebra, en calquer lugar onde o pouse a súa andadura profesional e viaxeira, apaña sin acougo o máis cativo retrinco cultural que faga relación más ou menos estreita co seu país, pra ir teimosamente "defendendo unha sangue galega que circula polo mundo e que heridan moitos pobos", asegún il mesmo confesa cando xustifica o libro.

Estamos dediante dunha das figuras intelectuáis más complexas do país. Pintor, grabador, dibuxante, poeta, narrador, ensaísta, promotor de empresas culturais, Seoane ábrese de par en par á chamada de calquer feito no que xogue unha vivencia galega por miúda que seña, sin atopar nunca límites no tempo histórico nin no espacio xeográfico.

Seoane, con grande puño emocional e patriótico e con curiosidade devoradora, utiliza materiais procedentes de fontes orais ou escritas no intento divulgatorio dalgúns aspectos da vida e da persoalidade dos galegos anónimos ciscados polo mundo. Invalida así series enteirras de trabucadas afirmacións tradicionalmente admitidas, unhas, ou pouco sabidas ou ignoradas, outras. Exemplos, calquera. Todos. 58. Mais por reparar, apañando a feixe do libro algúns deles, reparemos:

Nas aportacións, non debidamente valoradas, feitas polas comunidás xu-deas á cultura galega, ou na presencia viva dos galeguismos na fala rioplatense;

na perda que supuxo pra a literatura épica galega o estravío do orixinal manuscrito da "Crónica do Reyno de Chile" do capitán Mariño de Lobeira, vencedor do cacique dos araucanos Lautaro, escrita en galego no século XVI e na que se narraba unha epopeia americán de sino galego, con todas as características estructurais da épica: o persoaxe, o acontecemento e o espacio;

no "dramatis personae", balbordante e goliardesco, representando o seu papel no esceario-mundo da "Compostelana", indo e vindo, facendo e desfando, vivindo, matando e morrendo en honra e louvor de Don Diego Xelmírez;

na saudade galega de Marcial, o poeta latino, debecendo en Bilbilis polos viños do Avia, polos bringuelos peixes acugulando redes botadas á mar ártabra, e polas tímidas e fuxidías lebres na mañanciña brincando ledas na fraga;

¹ Luis Seoane. *Comunicacións mesturadas*. Galaxia, 1973.

na xinea galega de Manoel Suárez, "esterrillador de cadeiras", que converte duas veces á semana en capela real o rocho onde mora, depósito de sillas esmendrelladas, pra xuntárense nela os fillos de Cristo a escoitar dos beizos dun pastor o senso dos Evanxeos;

nas hostes anónimas de ferreiros, canteiros, fogueteiros, silleiros, plateiros e carpinteiros de ribeira, alumeados nas Américas requintadas artesanías;

nas ágoras dominicais galegas no mundo —Place de l'Etoile, en París; Campos dos Olivos ou de Quilmes, en Buenos Aires—, como adros de eirexa aldeán á saída da misa "pro populo";

nos vagamundos empresarios galegos dos "tiovivos", cunha clientela infantil, vertolán e rebuldeira, dando dacabalo voltas ao mundo, e que agora acáelle millor circunvalar galaxias montada nun "sputnik";

nos galegos trashumantes, fervendo acorados baixo da carpa dun circo e berrando "Hale ups!" de alento cando brincan no áer pegando pinchacarneiros embaixo dos focos, soles queimantes pendurados dos mastros;

nas nosas xentís e lizgairas fadas, que por non se botar candia cles polos camiños poirentos da emigración, están decote presentes nos corazóns e nas ensofiacións dos galegos ausentes;

nas espectantes roldas espiristas galegas, antremedias do mundo e do tras-mundo, xirando medoñentas convocatorias astráis;

na estarrecente fuxida da policromía dos pórticos, das estatuas e dos reléus románicos pra se poustar inverecunda nas fachadas das casas do moderno Ensanche compostelán...

Apunta Seoane —ben se ve— ao traveso das súas "comunicacións", coherentes relacións culturais. E brinda, á par, conesiós coa antropoloxía e coa protohistoria, coa arqueoloxía e co arte, coa mitoloxía e coa máxica do pobo galego. Dános en pinceladas impresionistas a bioloxía dramatizada dunha xeira histórica ou dun periplo cultural. E, por riba, fornécenos dun fartureto temario galego pra o seu desenvolvemento polos especialistas na historia, na filoloxía, na socioloxía, na literatura, no arte, na etnografía e na economía. Temas a eito que encirran a investigar, a escoldriñar, a desentranar, na búsqueda de conclusións, de definicións e de solucións.

Istas prosas foron escritas pra seren escoitadas ao traveso de emisións radiofónicas. Son parte mínima das radiadas pola "Onda de L. S. 10 Radio Libertad" da cidade de Buenos Aires antre os anos de 1958 e 1971. E o medio expresivo, mália leva, impúxose ao escritor. Seoane escribe como fala. E fai circular nestas prosas un áer de vida e de verdade en procura sempre dunha información verdadeira pra podermos tirar dela o ensino preciso, o estímulo necesario ou a reflexión axeitada.

Seoane confire á súa prosa, xa que logo, un ritmo dinámico, prestándolle unha inflección rápida, mesmo veloz ás veces. Non fai apenas puntos e aparte. Cada "comunicación" é un punto e aparte. Sigue o fío narrativo, déixao pra intercalar un recordo, vólveo a coller, suspéndeo de novo pra facer unha reflexión, e retorna ao rego do suceso narrado. E así nunha, noutra e noutra "comunicación".

Un libro, en suma, que fala coma un home, non coma outros libros. Nel síntese latexar o sangue, a alma e o nervo comunicativo do seu autor. De Luis Seoane, galego alerta sempre nalgures.

MORTE NA CATEDRAL, por T. S. Elliot. Versión galega de Isidoro Millán González-Pardo¹

Chéganos con este atinado tiduo ("morte", en lugar de asesinato ou homicidio) a famosa "morality play" *Murder in the Cathedral*, que con *The Waste Land* e *Four Quartets* forma o millor da obra do poeta angloamericán (nacéu nos Estados Unidos pero fixo a súa producción literaria en Inglaterra, onde se nacionalizou) Thomas Stearns Eliot, secadra o máis sinalado e senlleiro da primeira mitade de século.

Quixo Eliot darnos unha especie de auto sacramental moderno sobre o poder temporal e o poder eclesiástico, encarnado nuns persoaxes de rexo caráter na primeira Edade Media inglesa, que tamén escolléu para a súa obra o francés Anouilh (*Becket ou l'honneur de Dieu*). Claro que nestas obras elíxese un xeito de contar a historia dacordo coas preocupacións na nosa época, e non como foi na realidade. A de Eliot toma o intre de regresar Becket, Arcebispo de Cantórbery, do seu exilio na Francia, e ambenta a construcción con Cregos e Tentadores, e más as mulleres do Coro, de xeito que o público decátase da situación que se vai tecendo arredor do Arcebispo.

Tentador: "Vós sabedes, e non sabedes, que a acción é sofremento, e o sofremento, acción. Que nin o axente sofre nin o paciente obra. Que de consúnt están fixollos dous nunha perpetua acción e nunha paixón perpetua ... en modo que torna a roda, e, áinda tornando, non se move."

As imaxes son poéticas. A escea pastoral de Kent tradúcese ben ao galego neses períodos longos, cabanilláns. Coma no *Macbeth* de Pérez-Barreiro, o Becket de Isidoro Millán parece atopar o seu canle propio no noso idioma. ¿Precísase de máis proba da súa madurez e flesibilidade pra espresar calquera matiz da realidade total?

O Coro: "...Eu ben víngrieses gañotes a estordegarse, rabos de ratas a enquercillarse, no embazado lumbregar do día. Eu probei esfolechadas carnes de animalias vivas, co agre sabor a maruxia dos peixes que bulen áinda no fondo do mar; eu chantei os dentes nas centolas vivas, nos pateiros, nas lapas, nos ourizos e mais nas buguinias; e (agora eles acoban e soltan as míllaras no meu ventre, e os meus angomíños desfanse no lumbregar do día.)"

Hai un senso visceral e tactil da linguaxe. Poesía mariñeira que lembra a de Bernardino Graña (*Profecía do mar*).

O crime, inevitábelmente, perpétrase. Os catro cabaleiros matan cobardemente ao Arcebispo na catedral de Cantórbery o 29 de Nadal do ano 1170. Entón Eliot revírase cara o público e pergúntalle por boca dun cabaleiro: "¿Quén matou ao Arcebispo?". Acórdasenos o "¿Quién mató al Comendador?" de *Fuenteovejuna*, e xa nos decatamos de que estamos no terreo da política e da razón de estado: "for reasons of State", dín os cabaleiros. Esa máxica frase é a chave do Poder (Quevedo aprofundara no tema na súa *Política de Dios y gobierno de Cristo*). Segundo a tese dos cabaleiros, mandados do Rei Enrique, todo se fixo para preservar a "lei e o orde" do día, no nome do ben común. O ambicioso Becket axudara a Enrique a afortalar o Estado de Inglaterra, pero, coma un Trotski de centos de anos despois, revolveuse logo contra el no nome doutro Poder máis alto, e contando ademais co seguimento do pobo fiel. A reacción do Poder é brutal e final, como sempre foi.

¹ Editorial Galaxia. Vigo, 1973.

A presentación da obra editada por "Galaxia" é espléndida, coa reprodución dunha políchroma vidraza de catedral na portada e o apropiado deseño do tiduo. Só resta decir que a obra quer representada, sendo posibel nun marco popular e cecáis comemorando a festividade do santo no Nadal.

CARLOS DURÁN

GUÍA PARA EL ESTUDIO DE LA EDAD MEDIA GALLEGA (1100-1480), por Santiago Jiménez Gómez¹

Veleiquí un libro outamente interesante pra a nova historiografía galega, sobre de todo medievalista. O seu autor, S. Jiménez, esprícanos na Introducción as motivacións influentes na realización diste trabalho: "trabajo orientado a favorecer una sistematización general de fuentes que facilitara la labor de todo aquél que se proponga investigar sobre la historia de nuestra región en dicho período". Pro non é soio isto; a "Guía..." non se reduce a unha vulgar presentación de fontes, con carácter de archiveiro, senón que aproveita isa mesma enumeración de bibliografía e documentos pra catapultar unha investigación con métodos de estudio novos e atuais.

A estrutura do libro pódese fender en dúas partes ben diferentes: unha, a presentación do caudal historiográfico galego encol da Edade Media, dende o Códice Calixtino até a Galicia feudal de V. Armesto, cun criterio seleitivo e á vez valorador. Non se trata dunha relación erudita de fontes impresas, senón que se nos amosa o verdadeiro proveito que pra un investigador actual poden ter istes predecesores; inda máis, ao tempo fáisenos unha crítica da visión histórica e da metodoloxía usada. Varias veces repite S. Jiménez os errores distes estudos históricos: falla dun método, ausencia da capacidade sistematizadora, contínua repetición das mesmas fontes, unha concepción da historia como realización meramente política o que leva a un unilateralismo que esquence que son tódolos homes os que fan a historia e non un fato diles soiamente.

A segunda parte, máis longa, constitui como a alternativa dada polo autor á situación da historiografía medieval galega. Contra isa contínua repetición mútua dunhas fontes concretas, é comenente achegarse ao fondo documental de manuscritos e pergaminos espallados polos arquivos, bibliotecas ou coleccións particulares. A primeira sorpresa: a documentación medieval galega no A. H. N. ocupa, en número, o segundo lugar de España, tras a de Cataluña, cun total de 20.000 pergaminos.

O esquema de presentación distas fontes é interesante en canto pode servir pra facer posteriores traballos diste tipo áinda máis miudos e analíticos. Os arquivos visitados, e algúns esplorados, polo autor son clasificados en estatales (nacionais, rexional da Cruña, provinciais e municipais, anque a istos derradeiros refírese máis como variante metodolóxica que polos resultados outidos), relixiosos (catedralicios e conventuales), pra rematar co análisis de arquivos e coleccións particulares.

Dentro do análisis de cada arquivo, sempre que é posibel, relátanos o autor a situación da documentación, o millor xeito de usala, o volumen de papéis que hai pra cada século e incluso en moitos casos xunta a documentación pola súa procedencia xeográfica, o que reduce notablemente o tempo a empregar pra cada consulta determinada. Varias consideracións merecen istos arquivos: a) que é abondosa a documentación galega que temos que ir catar e consultar a Madrid, por mor do centralismo e outras cousas; b) os fondos que se atopan na rexión están moitos diles nun estado de conservación deficiente; Ji-

¹ Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela. 1973. 168 páxs.

ménez fai unha chamada de atención á urgencia que merecen os arquivos municipais pra que non se perda unha documentación tanto máis estimada canto que xa queda pouca. Tamén os arquivos eclesiásticos ofrecen dificultades aos investigadores, non soio pola non catalogación dos seus fondos, senón tamén pola, en moitos casos, imposibilidade de consultalos.

Ao remate do libro, preséntasenos un apéndice bibliográfico de obras de carácter xeral cun criterio clasificatorio por temas que fai más doada a súa consulta.

Coidamos, pois, que a publicación diste traballo é importante no paronoma da incipiente historiografía medieval galega. Trocarfase en básico, en obli-gado punto de referencia, anque, como afirma García de Cortázar no prólogo, non é soio un "útil instrumento de investigación", senón que tamén aporta unha visión do que debe ser a investigación histórica; "deslinda los campos de la ciencia y la ciencia-ficción históricas" á percusa dunha nova concepción da laboura histórica, sentando unhas bases primarias das que hai que arrincar. A chamada aos investigadores coa que remata o libro define iste novo vieiro metodolóxico: "la documentación está ahí, esperando la llegada de los historiadores dispuestos a una titánica lucha contra el tiempo y contra la falta de ayudas, para rescatar y traer a la luz nuestro pasado más real, menos 'literario'". A apostía de Jiménez é clara: amosa un desejo de comezar por novos canles metodolóxicos o estudo da nosa historia medieval galega con criterios unificadores e non escluíntes ou maniqueistas. Non é tanto ir á busca da historia total, coma de catar a historia real, a que fixeron tódolos galego-medievales, cada un dende o posto que lle permitiron as estruturas socio-económicas existentes. Prantexado eisi o estudo do noso pasado, "hic et nunc", mañán poderemos aproveitarnos de conceitos que, alumeados pola investigación histórica, guíen o noso devenir histórico.

R. VILLARES PAZ

HISTORIA DE MONFORTE Y SU TIERRA DE LEMOS, III, por Germán Vázquez¹

Con este terceiro volume, remata Germán Vázquez a sua Historia de Monforte. Poucas terras de Galicia (pode que ningunha) contarán con unha tan completa e apaixoadade relación do seu pasado. E Monforte tivo a sorte (además de ter tan ilustre pasado) de contar con ese "grande y apasionado estudiante" que é Germán Vázquez pra acometer e levar a cabo tan esforzado traballo.

Xa noutra nota anterior, na que nos referiamos a outro volume do mesmo libro, dixemos que esta Historia de Monforte permitíanos seguir á par a desdizada historia da nosa Terra. E neste derradeiro volume, tócanos seguir o pior desa historia, a nosa decadencia, o noso debecer como pobo, o minguar da nosa persoalidade. Así como os Castro van esluíndose —¿onde vai aquel Rodrigo Enríquez de Castro que con tantos folgos se plantara aos Reis Católicos?—, así Galicia enteira, nas suas élites dirixentes, vai debecendo tamén. Coidamos que é este un dos millores acertos de Germán Vázquez: historiando o pasado de Monforte, está a historiar tamén de algunha maneira o pasado mesmo da nosa Terra.

Basta reparar nas figuras obxeto de estudo neste período: D. Francisco Ruiz de Castro, o VIII Conde de Lemos, pudo ser unha figura brillante —virrei de Nápoles, embaixador en Venecia e Roma, virrei de Sicilia, conde de Lemos, literato, etc.—, mais dista moiito de ser xa unha figura galega, como sin dúbida o foron noutros tempos preclaros devanceiros seus. Outro

¹ Talleres Tipográficos E. Paredes. Pontevedra

tanto podemos decir de D. Andrés de Castro, pero engadindo que éste nin siquera foi "galego listo", pois destragou a súa vida e facenda, e ainda a dote da sua muller en guerras de mar e terra, por "servir a su Majestad". O seu testamento —e neste disentimos de Germán Vázquez—, a nós somentes nos dá tristura: a tristura de ver en qué foi parar aquela gran nobleza que Galicia tivo noutros tempos e dos que este probe home era descendente nada lonxano. A volta de ben poucos anos, o país estaba xa desfeito. D. Francisco Fernández de Castro, o IX Conde, puidera ser xa un antecedente do ministro galego que quere contentar aos seus paisanos con facer obras, pontes e estradas; D. Pedro Antonio, o X Conde, (sin dúbida figura moi brillante), fixo no Perú o mesmo que os Reis Católicos en Galicia e a sua eficacia como colonizador é algo que non poñemos en dúbida, como tampouco que nada conocemos fixera pola sua terra; e dos demás que lle seguiron, dende o punto de vista do país, coidamos que moi pouco se pode decir.

Despós de todo esto, veu o que tiña que vir: o gradual e crecente esbarrillamento de case todo. Os Castro quedan integrados na casa ducal de Berwick; a desamortización e a exclastración acaban co pouco que ainda quedaba do vello esplendor e, ao cabo, nada novo había que puidera reemplazar ao vello. Pero esto sí que xa é verdadeiramente común ao resto do país. Monforte, iso sí, no ano 1885 convítese en "ciudad"; o ferrocarril fai de Monforte o centro ferroviario do país galego, e o "Lemos Club" vólvese "bandera desplegada de Monforte y del monfortinismo"... Velai.

Unha boa desfeita. Esto era o que dixemos noutra nota anterior, ao comentar a saída do segundo volume. E ningunha outra cousa se nos ocurre ao comentar agora a aparición do derradeiro. Porque poucas veces, como neste libro de Germán Vázquez, nos foi dado percibir, paso a paso, a gran desfeita que neste país se operou a fins do século quince e as dramáticas consecuencias que, tamén paso a paso, se foron seguindo, século tras século, deixa chegar ao esbarrillamento da nosa colectividades. ¡Qué razón tiña Zurita cando escribiu: "En aquel tempo se comenzó a domar aquella tierra de Galicia"! E o certo é que ainda se nota.

O libro remata cun "Diccionario de Artistas, políticos y escritores de la Tierra de Lemos".

X. L. FRANCO GRANDE

A CRISIS DA CONCENCIA RELIXIOSA NO MUNDO MODERNO¹

Xa fai uns cantos anos, —alá polos primeiros números de "Grial"—, escribíu Andrés T. Queiruga un artigo titulado "Notas pra unha Teoloxía do galeguismo". Dende entón, pouco a pouco, pero con irreversible frolecer, o facer teolóxico galego váise desenvolando ante nós.

Tamén iste libro recolle un ciclo de conferencias dos "Amigos da Cultura" de Pontevedra.

Andrés T. Queiruga no seu traballo, que dá o tíduo ao libro, analiza a crisis relixiosa en cuio orixen descubre tres nivéis: a crisis xeral da humanidade, o fenómeno da secularización, —a propósito do cal fai notar o perigo das épocas especialmente evolutivas nas que, moitas veces, de xeito adolescente, en nome dos valores emerxentes, néganse outros de importancia que parecen oponérselles—, fenómeno da secularización que define como a toma de concencia da autonomía que o home vai collendo como "ser-no-mundo, e, en terceiro lugar, a sempre difícil dialéctica entre a fideidade ao Evanxelio e a súa actualización histórica. Xa falando da afrontación da crisis distingue a

¹ SEPT. Col. Xeira Nova. 125 páxinas. Vigo 1972.

fe da teoloxía como o intento, sempre evolutivo, naturalmente, de razonala en cada intre histórico, e cómo, cando a capacidade crítica ambiental é tan aguda, resulta insuficiente e hastra irresponsable a capacidade responsiva, cousa que hoxe nos grandes estudos teolóxicos xa se vai superando.

Xosé Delicado Baeza, bispo de Tui-Vigo, enxerga a mesma problemática, anque de ángulo distinto, co seu traballo "A crisis da relixiosidade e a atitude cristiá". Grande ten que ser a repercusión dunha época de evolución acelerada no ser da Eirexa, e sobor de toda na nosa con pasos tan acusados dun estudo pretécnico a un técnico; dunha civilización rural a unha urbá; dunha cultura dé cristiandade a unha pluralista.

O proceso de revisión crea unha fonda tensión antre o ser e o "deber ser" da Eirexa e a autocritica sométea a un esprazador "proceso de maduración dende a fe na autocomprensión de sí mesma". Proceso difícil pra moitos por levar consigo o debalar de moitas estruturas nun mundo en que según o sentir de Toynbee necesita máis que nunca de Deus.

¡As estructuras! Velahí o problema. Nós, en concreto, temos unha ben importante e arredor da cal fixose Galicia; e esa estructuron é nin más nin menos que Santiago. E tamén Santiago está en crisis e así o fai constar Xosé Alvilares co seu traballo "Santiago e a crisis do catolicismo nacional".

Santiago foi, —¿é?—, unha imaxen-guía do noso catolicismo que refrexa moi ben a súa fasquía; a simbiosis patria-cristianismo e o seu facerse en cruzada contínua ven crebar no pluralismo social e a autocritica evanxélica. E ¿pra qué decir máis?

Latinoamérica conta hoxe o liderazgo teolóxico coa súa xa famosa Teoloxía da liberación, —ainda que como decía fai pouco González Ruiz ven ser unha tautoloxía, porque unha Teoloxía que non seña liberadora non é teoloxía—. A fonda renovación da Eirexa sudamericá dende o colonialismo ao compromiso liberador ten unha historia singular, especialmente en algúns países como Chile, Cuba, Brasil..., etc. Así o conta Celso Montero, testigo e protagonista dos anos difíciles daquelas terras, co seu artigo "Eirexa e sociedade en crisis na América Latina".

¿E Galicia...? Unha monxa precisamente de fonda repercusión na catequética galega, Engracia Vidal, trata da pedagogía da fe antre o home galego que sí, consta nos rexistros parroquiáis masivamente, pero difficilmente se pode chamar cristián, cando falla unha verdadeira conversión e un compromiso evanxélico. Fe é sobor de todo crer en alguém máis que en algo, e esto requere unha pedagogía axeitada a base dunha verdadeira evanxelización e non dun máxico ritualismo.

O home galego conta con cualidades típicas moi siñificativas, moi aptas pra desenrolar a fe, son: un senso profundo e contemplativo da realidade, capacidade reflesiva e gran riqueza interior, a hospitalidade, capacidade creadora e de traballo, arelas fondas de trascendencia..., etc. Pero tamén está mancado por uns condicionamentos como o estatismo, fatalismo, sumisión, individualismo..., etc., dos que unha dinámica liberadora e polo tanto xa cristián débeos salvar. Canto más pleno sexa o home, máis perto estará da plenitude da fe. Tales cousas nos di Engracia Vidal baixo o tíduo de "O despertar da fe e o seu desenvolvemento nos condicionamentos do pobo galego".

O lector decatarase do martirio a que estou sometendo a obra que comento con este malfadados resumes. Conto coa benevolencia dos autores e así se esplica o meu atravamento.

XOSÉ M. R. PAMPÍN

MAR ADIANTE, HISTORIAS DE NENOS E PRA NENOS, por María Victoria Moreno Márquez *

O primeiro que chama a atención do leitor deste belido libro de contos é o saber que a súa autora non soio non é nada na nosa terra, senón que "nacéu e criouse en terras de Castela". "Leva no noso país —primeiro en Lugo, logo en Pontevedra— oito anos", díños Alonso Montero na presentación do volume.¹ Este feito, estas circunstancias, despertan en nós a curiosidade e tamén unha certa desconfianza á hora de mergullarnos na leitura de *Mar adiante*. Nem bargantes, namentras a curiosidade vaise facendo más forte a medida que se avanza na leitura, a desconfianza recúa, xa que María Victoria sorpréndenos cun galego moi axeitado —a escritora conta cun ricaz léxico e manexa con soltura os resortes expresivos—, que se artella funcionalmente ca dinámica narrativa das historias, deixando ceibes os rexistros poéticos que as enriquecen.

María Victoria Moreno conta con sinxela fantasia un feixe de relatos axuntados polo feitizo da nenez, construíndo moi abelicosamente un poético mundo cheo de vivencias nas que o real xúnguese co onírico e o sentimento lúdico avencéllase á liña ética da solidariedade humá.

Mar adiante ven ser un intento moi plausible de vencellar —sen asoballla— a alma virxe dos nenos aos ideáis xenerosos. Mergullándose neles, no seu mundo, nos seus deseios, na súa sede de coñecencia e tamén no seu anceio da ledicia sin fronteiras, María Victoria navega no "Arroás" cos pícaríños —souriles pasaxeiros áinda ceibes de porcos pensamentos— tencionando enderezarles a espranza, pra dirixir a nave, con vento mol, en percura do verdadeiro senso da vida...

É moi posibel que, cando señan maiores os que percorreron no "Arroás" —barquínho-escola onde "non hai lugar pra a tristura"— o ledo ronsel descrito por María Victoria, un deles, calquera —o Emilio, o Quique ou a Araceli—, leerá pra ela estes versos de Manoel-Antonio:

*Nése teu corazón innumerábel
tamén enchen e debalan
as mareas do meu corazón.*

XAVIER COSTA CLAVELL

LAS TIERRAS CULTIVADAS DE VALGA Y PUENTECESURES¹

LAS TIERRAS CULTIVADAS DE CALDAS DE REYES²

Un vello proieto dos centros galegos do Instituto de Edafología do C. S. I. C. que abrangúa o estudo das terras de cultivo das fosas tectónicas que percorren Galicia de norte a sur, desde Bergantiños deixa as Gándaras de Budín, amós-tranos os seus primeiros resultados nas publicacións que a Misión Biolóxica de Galicia, co patroádego da Fundación Barrié, acaba de tirar do prelo.

Con estas publicacións —ás que lles seguirán estudos parelllos dos municipios de Portas e Pontevedra— compre ter varias consideracións. En primeiro termo as dificultades editoriais que atopan traballos coma iste do lado de muitas institucións oficiais, e que polo seu contido e interés non debían ter que estar agardando dous longos anos pola filantropía dunha Fundación particular pra a súa publicación.

* Edicións do Castro, 1973.

¹ Misión Biolóxica de Galicia (C. S. I. C.). Pontevedra, 1973.

² Misión Biolóxica de Galicia (C. S. I. C.). Pontevedra, 1973

O meirande interés diste traballo, pensamos, céntrase na escala do estudo, 1: 25.000, na súa adicación fundamental ás terras de cultivo e no estudo das propiedades de chan do máis craro interés práctico, que fan do traballo un instrumento direitamente disposto xa pra a súa apricación a ouxetivos socioeconómicos, cousa pouco corrente nos estudos científicos que sóbor do campo español se levan facendo derradeiramente. Pola outra banda, o que o rigor e a estensión dos análisis señan importantes non fan senón reafirmar a confianza e o interés que merecen os traballos. Neles abranguense, nunha primeira parte, "aspectos generales" da comarca, co estudo da xeografía, a xeoloxía, o clima e a agronomía, ao noso entender moito más completo na segunda publicación que na primeira. Síguelle o estudo sistemático das propiedades das terras (textura, materia orgánica, capacidade de auga, acidez e contido en nutrientes das plantas) con cadros e gráficos estadísticos onde se destacan fundamentalmente os nívéis medios, máximos e mínimos das mesmas. Son da meirande importancia os mapas a coor que leva a publicación e onde se recolle a distribución comarcal das más importantes propiedades estudiadas. Concluíndo os traballos cunhas derradeiras conclusións tiradas dos resultados.

Pra rematar, dúas críticas somentes. Unha, da que os propios autores xa son conscientes, é o uso da división municipal como base fundamental do estudo e sólo secundariamente os de divisións más naturais e autóctonas como poden ser as comarcas e as parroquias. Unha inversión na importancia que se lles dá a estas divisións non lle traguería más que beneficios aos traballos; pensando somentes, p. e., que a finalidade derradeira destes estudos —o análisis das fosas tectónicas norte-sul de Galicia— é en sí xa unha división ben natural. Outra crítica é que as derradeiras conclusións de todos os análisis saben a pouco. E mágoa, porque o volumen do traballo é inmenso e merecente polo tanto dun maior desenrollo. Cecáis algúns mapa con representación de valores do xeito dos índices de Storie que reflexara máis direita e concretamente a potencialidade agrícola das terras e fixera a síntese de todos os análisis sería da meirande utilidade pra os non expertos en edafoloxía.

F. DÍAZ FIERROS

AVENTURAS DE ALBERTE QUIÑÓI, por Manuel García Barros¹

Novela ou non, veleiquí unha narración interesante. Un libro que nos interesa. E interéstanos máis polo que se conta nel que pola maneira de contalo. Por más que, co dito, non estamos a negarle ao mesmo calquera valor literario.

Aquel, o contido da narración, ven ser unha crónica sentida e precisa do vivir cotián nunha aldea galega, na soleira das Rías Baixas, aló polos anos derradeiros do século pasado. ¿Novela costumista ou libro testemuña? O lerear da nenice, o buligar dos rapaces na escola e fora dela, o casamento e mesmo o entero cos seus usos e costumes, as conversas e a ocupación do ocio aldeáns, o trouléo da mocedade, festas e liortas incluidas, a malla, a esfolla, o miolo mesmo das relacións familiares, os oficios exercidos polas casas, a misa e o rosario, o médico por iguala, as feiras e a renarteiría dos tratantes, o antroido coas andrómenas que lle son propias e as súas testemuñás carautadas, as inevitábeis e magoantes laceiras coaresmáis... son retallos, en número non reducido, da andaina vital dunha comunidade concreta ben chantada nun lugar e nunhas datas, que decorren e percorren, lizgairos e auténticos, polas 226 páxinas do libro que comentamos.

Como aventuras, estas que se relatan do Alberte Quiñói —precisamente o autor— non son cousa extraordinaria. Ainda haberá quen as califique de vulgares. Pro elo non siñifica que carezan de importancia. Vividas ou maximinadas

¹ Edicións Castrelos. Vigo, 1972.

por quien as escribe —pra o caso é o mesmo— as aventuras estas teñen a valía indubidábel que lles dá a súa evidente autenticidade. Eiquí non se demostra, amóstrase. E esto faise compridamente, dende dentro, sen artificiosidades, por quien se atopa ben mergullado na realidade que relata.

En xunto, o libro presenta a suxestiva faciana de autobiografía, amena e ponderada, dunhas xentes nun instante. Non se trata da friaxe obxectiva que fornecen as moreas de cifras e de datos; pro, escrito o libro arredor de medio século despoixa do tempo que trata, nel apréciase nidiamente esa sereidade, e áinda esa decantación de emocións e impresións, que opera a interposición dos anos. Non é un libro nostálxico; nin é un libro pedante. Nel, a forza creadora propia do autor eslúiese antre a forza creadora da colectividade; e ésta é, en fin de contas, a verdadeira autora do libro. (Por certo que esta colectividade aldeá galega e labrega de fins de século apreséntasenos eiquí bariñamente trazada, con rasgos culturais fortemente diferenciados, e en crara situación de evidente estabilidade: colectividade que, neste último cando menos, contrasta abondo coa colectividade labrega actual en Galicia). Pois esto, ao noso ver, engádelle ao libro un valor de documento antropolóxico que compre non silenciar.

No tocante ao idioma de que se fai uso neste libro compre poñer párrafo aparte. Pra salientar o que sigue: Por unha banda, a súa adecuación ao tema e tamén ao xeito de tratalo parécennos un acerto. El é un idioma rural —o que non quere decir inculto, e neste caso menos— fluido e natural, sinxelo pro non vulgar, carente de requintes e recursos que son alleos á fala normal das xentes aldeás xustamente porque non precisa deles pra expresar o que quer. Por outra banda, a súa riqueza, tanto no léxico coma na sintaxe, é dunha amplitude cásseque esaustiva. Faise notar a abundancia no ún e na outra e, ademáis, rexístranse numerosas formas vivas que estaban ainda por catalogar —maiormente no léxico— e que porque sexan localismos as máis delas non deixan de ter interés certo á hora de estudar e manexar este noso idioma que se nos amostra cada día máis variado e máis ricaz.

Hai ainda unha outra observación que queremos referir. Esta é en relación co autor. Home con información e pulo, con entrega e vontade de trabalho, do que non sería tolerfa agardar aportacións importantes ao noso eido cultural... arredado que foi na súa aldeña galega de por vida —responsábele certo acontecemento histórico— solprendéunos, coma quen di no intre mesmo do seu escuro pasamento, coa publicación desta obra de seu que se ben é certo que non acadará un posto cimeiro dentro da bibliografía galega ela é o froito resultante de quien se non deixou vencer de todo polas circunstancias e conservou decote acceso o facho íntimo do seu honesto galeguismo ainda no trebón da más aceda adversidade. Pra el van, dende eiquí, o noso grande agracamento e a nosa afervoada admiración.

V. ÁRIAS

O "DÍA DAS LETRAS GALEGAS"

Ao cumplírense os dez anos da institución do "Día das Letras Galegas" alentamos cunha migia de satisfacción. E non é, precisamente, por triunfalismo; preocúpanos ser ouxetivos. A estas alturas celebrase de seu o referido *día* en multitud de cidades e vilas, en infinitade de asociacións culturais e centros docentes, nalgúns xornáis e outros medios de comunicación de masas: tanto eiquí, na Galicia xeográfica, coma por ahí adiante, na Galicia da emigración.

Polo que toca ao ano actual, sabemos que se festexaron as nosas letras en moi diferentes lugares. En *Tui* —lugar de nacemento do galego arcebispo Lago González, a cuia conmemoración especial se adicou este ano o "Día das Letras Galegas"— celebróu sesión pública a Real Academia con discurso do seu presidente, conferencia de Xosé María Álvarez Blázquez, recital de poesía e bailes galegos. En *Vigo*, a "Asociación Cultural de Vigo" promovéu unha actuación da coral "Ondas do Mar de Vigo" e máis unha conferencia de Darío Álvarez Blázquez, no Auditorio da Caixa de Aforros pronunciaron conferencias Álvaro Cunqueiro e Xosé Filgueira Valverde. En *Coruxo* (Vigo), o Teleclub celebróu un concurso de contos entre os nenos das escolas daquela bisbarra. En *Moaña* fixóse unha exposición e venda de libros galegos, xuntamente con charlas encol do noso idíoma, no Ateneo. En *Pontevedra*, os "Amigos da Cultura" orgaizaron unha conferencia de Manuel Espiña Gamallo no Liceo-Casino. En *Santiago*, a Asociación Cultural "O Galo" levóu a término a presentación de libros de Francisco Rodríguez e de Darío Xohán Cabana, venda de libros galegos, e algunha das conferencias e recitais de poesía que ti-

ñan previsto. En *Noia* espuñéronse e venderónse libros galegos. Na *Cruña*, e bai xo a orgaización da Agrupación Cultural "O Facho", fallóuse o concurso de contos infantís, clausurouse un curso de língua galega no Instituto Eusebio da Guarda, e pronuncióu unha conferencia o coengo Espiña Gamallo no Círculo de Artesáns; no colexió nacional Cu rros Enríquez falóuse, en coloquio, sobre dalgúns escritores galegos. En *Fene* (o Ferrol) tivo lugar unha exposición bibliográfica do libro galego a máis dunha sesión literaria a cargo de Pérez Parallé no Círculo Mercantil e Industrial. En *Lugo*, o Club Valle-Inclán patrocinou unha conferencia de Xosé Manuel Beiras no Círculo de las Artes. En *Sanxenxo* organízase unha feira do libro infantil e xuvenil; a "Asociación Cultural Auricense" clausurou o seu curso de língua e literatura galega cunha conferencia de Ramón Lourenzo. En *Ribadavia*, a Asociación Cultural "Abrente" fixo realidade de un concurso de teatro galego e máis unha mostra asimesmo de teatro galego. Celebróuse o Día das Letras Galegas, con actos e intervencións diversas, no Centro Gallego de Madrid, no Centro Gallego de Barcelona, no Centro Galego de Vizcaya, en Baracaldo, na Sociedade "A Nosa Galiza" de Xinebra, na Casa de Galicia en Nova York, na Universidade de Mayagüez en Puerto Rico... E sabemos que as nosas noticias non son completas; pois é seguro que non temos conocemento de máis que unha parte dos moitos lugares onde foi festexado este ano o "Día das Letras Galegas".

Non hai dúbida xa de que o Día das Letras Galegas —a festa dos nosos libros— se fixo popular. E popularizouse én pouco tempo. Se ao pobo galego lle interesan os libros coidamos que

é proba de que este pobo existe como tal, ten vida, bule e rebule, pensa, cisma, ten saúde. ¿Non estamos dedicante dun feito verdadeiramente importante?

BREVES RETRATOS DE MULLERES GALEGAS

Encol deste tema dixo en Vigo unha interesante conferencia Álvaro Cunqueiro. Encetouna co estudo histórico de Exeria —non Eteria; Exeria co mesmo nome da ninfa conselleira do rei Numa— relixiosa galega que viaxou a Exipto e polo Sinaí pasou a Xerusalén, onde estaba no 415, dende o Nadal anterior deixa Pentecostés do ano dito. Escribiu un “Itinerario” en forma de carta ás súas irmás de Galicia, no que conta o seu viaxe aos Santos Lugares. Tense dito que escribía coa pluma dunha gran dama, no latín falado pola aristocracia hispano-romá. Cunqueiro imaxinou na súa pelerinaxe, ante outros pelingrins, un algo a Prioira de *Os contos de Canterbury* de Chaucer, delicada, xantando coa punta dos dedos, baixando os ollos ao falar.

Referíuse a seguido a Santa Trahamburga, comparando os seus viaxes cos de San Brandán á percura do Paradiso Terreal; ese Paradiso que nun lugar do Océano estaba, e cuia búsqueda fará nacer na imaxinación meieval a creencia nas Froidas, nas illas da Eterna Xuventude, naquelas nas que dá a súa auga a Fonte de Xuvencia. Como viaxou, soñou e voltou, algúen quixo facela patrona dos morriños, Nosa Señora da Saudeade.

Tratou despóis do Poema de Kudrum. Neste poema xermánico, que algúns críticos din que si *Os Nibelungos* é a *Iliada* dos xermanos, *Kudrum* é a *Odisea*. *Kudrum*, unha princesa helinga, raptada por un pretendente normando que mata ao seu pai, permanez cautiva durante trece anos, agardando a que venan rescatala. A raiña normanda Xerlinda, maltrata á cautiva e ás súas doncelas. Unha delas, Hildeburga, princesa de Galicia, a máis fiel das amigas de *Kudrum*, conmovedoramente fiel, axuda e confidente de *Kudrum*. A redacción que existe do poema foi feita, según os críticos, nun lugar da Austria, cara o século XIII. O redactor xa sabía, claro, a esistencia de Compostela, sonada daquela en toda a Europa polas pelerinaxes ao sartego do Apóstol. Xa conocía a esistencia dunha provincia

remota, Galicia. Quezáis tiña lido a Snorri, e sabía que os normandos predaran aquí, e algún rei invernado nas rías galegas (un rei viquingo, por exemplo, no 1109, Sigurd, con setenta naos, e os seus poetas, os escaldos Thorarin Stuttfeld, Einar Skuleson, quen escribirá “O noso rei... en Jacobsland o seguinte inverno pasou, en cousas santas ocupado”).

Cunqueiro evocou a fidelidade de Hildeburga, quezáis unha cautiva levada ao norte polos viquingos, a Sealand. O seu nome é o mesmo, más tarde corrupto, da nai de San Rosendo, *Ilduara*, e o tan frecuente nos documentos da Alta Edade de Meia, *Aldara*.

Pasou despóis o conferenciante aos textos medievais, de especial aos Cancioneiros, pra narrar as súas estampas: aquela nena que sabe que o rei ven en romaxe a Santiago, e quiere ollalo, “ca verei El Rei / que nunca vi / e meu amigo que ven con el”; María Pérez, a Balteira, a soldadeira da que nos dian as cantigas do rei Alfonso, de Ferán Vello, de Xohán Baveca; as pastoras do Sar, “ben ensinadas”, que dialogan cos pasaxeiros que as namoran; a vedraia Urraca López en Toledo, pedíndolle a Fonso, Enés de Cotón que “non (trobe) ningunha vella aquí / que coidarán me trobades a min”; dona Inés de Castro, a que reinou despóis de morrer, Pescoco de Garza: dixo Cunqueiro que a escea en *Os Lusíadas* na que Vasco de Gama lle conta, nalgunhas das más fermosas oitavas do poema, do rei de Melinde a historia de Pedro e Inés, é comparábel á do encontro do Dante co músico Cassella na entrada do Purgatorio. No meio do relato heróico de Portugal, Camoens abre longo paréntese pra unha historia de amor, como Dante o abre pra escutar ao que foi músico amigo seu unha cantiga, que as almas en pena páranse a ouvir.

De remate, tras dun aparte encol de María Pita contra o Drake, Cunqueiro fixo unha mención de Rosalía, un corazón cuia sombra escura tamén cantaba.

UNHA NOTA ENCOL DE MAILOC

En "Habis", o prof. Antonio Tovar publicou unha nota co título de "Un bispo con nome británico e as orixes do bispado de Mondoñedo". O autor coída con David, que o texto do parroquial suevo "As sedem Britonorum (var. Britanorum) ecclesias sunt intro Britones una cum monasterio Maximi et que in Asturias sunt", constitui unha testemuña de primeiro orde sobre das emigracións dos bretóns nos séculos V e VI. E que estas emigracións non foron soio á Armónica galo-romá, senón que núcleos de refuxiados cando a invasión anglosaxona, estabrecéronse no macizo costeiro que se estende entre o Ferrol e o río Eo, rebordando mesmo éste polas Asturias.

A diócese britonense é de seguro que existía nos tempos do rei Mirón (570-583), cando nas actas do II Concilio de Braga temos un *Mahiloc Britoniensis Ecclesiae Episcopus*. Este Concilio celebrouse no 572: "A diócese quedou consolidada —dí Tovar— inda que semelle que non voltemos a ter bispos cun nome celta como Mailoc; no IV Concilio toledán temos un *Metopius Ecclesiae Britaniensis etsi indignus episcopus* que firma as actas, e no VII toledán, un *Mactericus presbyter* representa ao bispo Sosanus; finalmente, no III Concilio de Braga (675) aparez un *Bela Britaniensis Episcopus* antre os que asisten e firman as actas". I escribe Tovar:

"O nome céltigo do que supoñemos primeiro bispo da diócese de Britonia ou Britania recólleo A. Holder, de Mansi, e dáo sin comentario. Trátase dun nome vencellado á tradicional maxia de nomes de animais nos pobos do Occidente de Europa, testemuñado na escritura orgánica na forma *Maglicunas*, *Maglocuni*, i en galés *Meilyg*, *Maelgwn*. O seu primeiro elemento é *Maglo*, príncipe que pervive no islandés *Mal*, noble, bretón *Mailh*, home habelencioso, mestre, esperto. O segundo elemento é a verba

indoeuropea *Can*. Existe tamén a forma en orde invertido, og. *Cunamagli*, que semella a primitiva, e que J. Loth espricou ben: *Cuno* significa elevado, e *Maglos* ten o senso de xefe, rei.

El é evidente que o bispo Mailoc, precristián no seu aristocrático nome, debiu ser o xefe que acaudillou a un grupo de britóns na súa aventura migratoria. A adaptación dos emigrantes ao país e a perda da súa personalidade nacional e lingüística nun ámbito xeográfico i étnico non disparello demais do seu país de orixe, tivo de ser dabondo rápida, a xulgar polos nomes non bretóns dos representantes da diócese nos concilios do século VII".

E remata Tovar: "Non nos toca aquí historiar as complicadas vicisitudes posteriores do título *Britoniensis*, o que xa fixo con grande competencia Pierre David, a cuio libro remitímonos. Abonda con decir que a pesares das pretensións da diócese de Oviedo a tal ascendencia, é en definitiva Mondoñedo o sucesor da que foi diócese nacional de *Britania*". Pierre David dá a histórica sede no mosteiro de Mindunietum, e definitivamente no século XIII en Vallibria (Villamaior) a actual Mondoñedo. Son estes bispos "os que firmaban alternativamente ou conjuntamente *Episcopus Dumensis* (en competencia con Braga) e *Minduniensis*, e, ás veces *Britoniensis*".

"A nosa aportación á esplicación do nome do que debiu ser o primeiro bispo e xefe da colonización britona, e sobre da pronta romanización deste grupo de britóns, non reforzado, coma en Bretaña, por repetidas oleadas de inmigrantes".

Hai que lle agradecer a Tovar que, dende a lonxana Tubinga onde ensina, teña tempo pra nos dar aos galegos unha sabia nota sobre do lonxano Mailoc, que veu do sudeste inglés cos seus britóns a se afincar nas mariñas dende o Ortegal ao Eo.—A. C.

O GALEGO NA VIDA DE TULA

Co seudónimo de Clara del Claro Valle, escribiú José Luz León nunha publicación cubana a seguinte nota:

"Así como hai persoas, datas do calendario, días da semá e mesmo estacións do ano que nos son adversos ou favorábeis, hai cidades e países que misteriosamente exercen sobre de nós

unha acción disgraciada ou benaventurada. Ou en todo caso que permanecen vencellados ao cardinal das nosas vidas. Este foi o caso de Getrudis Gómez de Avellaneda en relación con Galicia.

É a Coruña a primeira cidade de España que visita. Ali ten o seu primeiro grande amor, que encarna Francisco Ri-

cafort, quen co grado de comandante pelevara contra dos carlistas; o fillo de Mariano Ricafort, que sustitúe a Dionisio Vives coma capitán xeneral da illa de Cuba. Mais tarde, si ben de xeito fugaz, pasa polo torsoento corazón de Tula un Antonio Méndez Vigo, a quen olla padecer tanto, que conmovida "como se ofrece la luna a un chiquillo que llora por ella", ofrécelle que será súa... Galego, nado na Coruña, foi o seu padastro Isidoro de Escalada.

Tamén no literario son os galegos os primeiros que inflúen na súa esistencia. Un galego de Viveiro, Nicomedes Pastor Díaz, suscribe a "Noticia biográfica" que figura na colección de poesías do 1850. Un coruñés, o polígrafo Don Ramón de la Sagra, que dirixía o Xardín Botánico da Habana e polemizou árdigamente con Luz y Caballero y Saco, foi un dos principais colaboradores daquel "Álbum cubano de lo bueno y de lo bello" da Avellaneda, onde igualmente desempeñou papel de releve unha poetisa e novelista galega, Virginia Auber, cuia estreita amistade cultivou Tula no meio das mundanidades madrileñas.

Foi o influxo de Juan Nicasio Gallego o máis decisivo, co de Quintana, na súa formación e as súas modalidades poéticas. Juan Nicasio soio tiña de galego o apelido —era zamorano—, pero mesmo nese detalle dexérgase a persistencia do galego na esistencia de Tula. Pois é precisamente ao morrer Juan Nicasio cando "La Peregrina" sofréu o máis rudo golpe nas súas cobizas literarias. Presentouse daquela como aspirante ao posto que o poeta da "Elegía al Dos de Mayo" deixara vacante na Real Academia Española. E longos anos despois unha muller esgrevia coa que a camagüeyana tivo certas afinidades, pese a que son de épocas e de temperos diferentes, é igualmente defraudada no

seu pedido de ocupar unha cadeira ante os inmortais. Refírome a dona Emilia Pardo Bazán que, así como Valera dixo de Tula que era a millor poetisa dos tempos modernos, foi considerada pola súa fecundidade coma un Lope de Vega con saias. E veleiqui que esta coincidencia do Fado fai que se entable ante elas unha especie de simbólico coloquio por riba do tempo e da tumba.

Tula improra, recorre ao goberno e á nobreza pra outer o sufraxio dos académicos e dá por seguro o seu trunfo. A novelista de "Los pazos de Ulloa" adoita unha aptitude más filosófica e escéptica. Por adiantado sabe que será derrotada por mor do seu sexo. Pero propónse ser postulada archiplatónica, co cal a súa candidatura ha ser pra os dereitos femeninos algo semellante ao pleito que os duques de Medinaceli puñan á coroa cando vacaba o trono. A camagüeyana se non resina ao fracaso. A coruñesa non perde a serenidade e escribelle á sombra da inmortal irmá: "En tu época, como en la mía, el Jefe del Estado, o para decirlo a la antigua, el Rey, es una dama; y si se establece no ser cosa guisada el andar con las mujeres *envueltas con los homes*, ¿cómo se las arreglaría una Reina para presidir Consejos de ministros, visitar cuarteles, abrir Cortes y revistar tropas?". Grandes verdades que de nada lles serviron ás dúas esgrevias mulleres. Pero ao cabo non perderon elas, sinón a Academia. Conqueriron ambas e dúas o que non pode dar ningunha corporación, a gloria. E hoxe, reconstruíndo aquel episodio, coido eu, deben surrir nos "floridos bosquecillos" dos Campos Elíseos, pensando que os homes do seu tempo, pra se reivindicar desa miudalla, paladeaban a frase afeitada e descortés que Bretón de los Herreros aplicou a unha delas: "Es mucho hombre esa mujer. No es una poetisa, es un poeta..."

A NOSA PAISAXE EN VERSOS ARXENTINOS

Alfredo R. Buffano, poeta desparecido hai uns cincos anos, foi un poeta representativo da literatura arxentina, nado en Mendoza, a evocadora provincia dos Andes. Amigo dos viaxes, fixo unha longa andadura por terras da Europa. E chegou de remate a Galicia. Aquí detívoo a sorpresa dos fermosos panoramas. Sin guías nin xentes conocidas a quen recurrir, Buffano deixouse arrastar pola emoción da pelerinaxe. O

resultado foi un libro, que o autor titulou *Junto a las verdes rías*.

Léndo estes versos do poeta mendozino, síntese o espectáculo da mar inmóvil coma lámina de estano fundido; a gracia da "badía poboada de gueivotas, chinchorros e balandros"; o tremer das velas brancas no acougo mariño. Neles está a brétema confundindo os lonxanos horizontes, o levián vento mafianceiro, a grea das vagas abaneándose

na chaira salgada, as sombras noitebregas sucedendo aos esmorecimentos do solpór.

Buffano, maravillado diante da presencia da paisaxe, foi captando os seus detalles no vivo, e puido, dese xeito, compoñer o seu libro que ven ser coma un breviario lírico de Galicia. Nel quedaron rexistados anacos paisaxísticos, vistas de cidades, memoranzas de ceo e terra, evocacións de lugares. Todo, de correndo polo canle dun verso craro, cinguido, como aéreo. Dende as verdes riveiras adiántase o poeta cara Santiago. Pero de Santiago volta de novo á riba mareira. Todo o libro está caletrado da emoción que ésta lle suxire, ategado do seu lirismo, que atopou en Buffano un intérprete de voz delicada e de seguro acento.

O mar que o poeta canta non é o mar fabuloso, multisonoro, abstrato; é un

mar doméstico, familiar, de moles perspectivas. E nel, Galicia asoma o seu perfil abalada polas augas; un perfil de terra navegante por vocación da súa estreita, de país conoñedor do oficio dos seus luceiros. *Junto a las verdes rías* tráinios así o agasallo dun entendimento axeitado das nosas paisaxes e das nosas xentes na voz dun poeta foráneo. Porque éste dexergóu o mar que se rende lenemente no colo da terra, e captóu o apagado rumor das vagas incansábeis...

O poeta arxentino fixo a súa andadura pola paisaxe galega en horas outonizas. Albiscouna cos ollos amedrados, espertándose a cada mencer pra sorprender os segredos de todos os seus intres. Despois —apousadas lembranzas i experiencias— Alfredo R. Buffano escribiu o seu libro apaixoadao, baixo do espresivo tíduo de *Junto a las verdes rías*.

XORNADAS DE TRABALLO SOBRE BILINGÜÍSMO

A meiados do xunio derradeiro celebráronse en Santiago de Compostela, orgaízadas conxuntamente polo Instituto de Ciencias de la Educación e o Instituto de la Lengua Gallega, ambos enmarcados na Universidade Galega, as Primeiras Xornadas de Traballo sobre Bilingüismo.

Participaron nas mesmas profesores de Educación Xeneral Básica, inspectores Técnicos de E.X.B., membros do I.C.E., outros do I.L.G., un profesor norteamericán, e un membro de cada un dos I.C.E. de Bilbao e Barcelona. No decorrer das sesións de traballo, que duraron tres días, presentáronse e discutíronse as seguintes ponencias: *El bilingüismo en las escuelas norteamericanas, algunos problemas y realizaciones*, por Arnulfo Ramírez, *El bilingüismo en las escuelas suizas* por M. J. Corbal, *Trabajos del ICE de la Universidad de Bilbao* por Juan Beitia Gorriarán, *Estudios realizados por el ICE de la Universidad de Santiago* por José María Díaz de

Rábago e Arnulfo Ramírez, *Trabajos del ICE de la Universidad de Barcelona* por Joan Mestres Gabarro, *El bilingüismo en la pastoral y en la liturgia* por José Morente Torres e *Trabajos del Instituto de la Lengua Gallega* por Guillermo Rojo Sánchez. E ao cabo, acordáronse as correspondentes conclusións que fan pé na sabida aguilloante necesidade de tratar escolarmente a lingua galega pra ben dos escolares deste país, na urxencia de encetar este tratamento en todas as escolas de Galicia cos medios de que se dispofía en cada caso, e máis tamén na comenencia de realizar ensaios numerosos e variados entre nós pra determinar a mellor maneira de facer uso do noso idioma no ensino aos diferentes nivéis déste.

Conforta constatar que o problema da fala eiquí vai caletrando incluso nas institucións que ainda non hai moiito non reparaban nel. Tan presente se fai o mesmo.

VALLE-INCLÁN EN NEW YORK

Nos días 19 ao 22 de agosto celebróuse en New York o Congreso anual da American Theatre Association, composta por asociacións de profesores de teatro, de directores escénicos, de actores e de cantos teñen relación coa vida teatral.

Na reunión da tarde do 20 de dito mes, na sección tiduada *Avant garde drama between wars* —teatro de vanguarda en entreguerras—, presentáronse tres ponencias: Unha do Prof. Max Spalter encol do *Primeiro Brecht*; outra de Mirra Ginsberg, escritora, encol do

Drama soviético na década de 1920 a 1940; e á derradeira do Prof. Emilio González López encol de Valle-Inclán e o Expresionismo español na década dos 20. Todas tres, en idioma inglés.

Pesie a que o noso colaborador González López non é profesor de teatro, a Asociación convidouno a falar de Va-

lle-Inclán, e o invitado aceptou o ofrecimento por ser o autor de *Divinas palabras* o único dramaturgo español do que se ia falar no Congreso.

Ademais das ponencias sinaladas, foron discutidas outras, encol do teatro portorriqueno, do chicano do Oeste, e tamén do hispano-americano.

NOTAS

NUN sanatorio de Salzburgo finouse o poeta alemán Günter Eich. Brillou no xénero radioteatral e na poesía. O seu radioteatro é, en certo xeito e por outros meios, a continuación da súa poesía. A el correspondele o mérito de ter infundido a ese xénero unha calidez de dementes da postguerra non poesía. En tal eido os seus *Soños* son a súa obra máis apreciada. Antre os libros de poemas que escribíu sinálanse *Cortixos lonxanos* e *Motivos e xardíns de Pedra*. Thomas Kielinger tenlle chamado "dilettante do prodixio".

O INSTITUTO Nacional do Livro do Brasil concedéulle o Gran Premio de Literatura, dotado con corenta mil cruceiros, ao escritor Ariano Suassuna pola sua novela *A pedra do reino e o Príncipe de Vai-e-volta*. Esta obra, que o autor considera "novela armorial-popular brasileira", e que Rachel de Queiroz dí ser, ao mesmo tempo, novela, odisea, poema, epopeia, sátira, apocalipse, marcóu a estréia na área da ficción do dramaturgo paraibano, autor de tantos autos e farsas que hoxe corren polo mundo. A comisión xulgadora do premio estaba integrada por Ligia Fagundes Teles, Otávio de Faria i Hélio Pólvara.

VEN de aparecer o terceiro tomo de *L'idiot de la famille*, estudo encol da vida e a obra de Gustave Flaubert, que é a suma de máis de vinte anos de pesada científica sobre do autor de *Madame Bovary* levada a cabo por Jean-Paul Sartre. Trátase dunha pirámide psico-sociolóxica que é testemuña do folgo grande do seu autor e da súa evidente intelixencia. Esta importante biobibliografía (esterior e interior, espiritual e mundana, privada e familiar) constitúe unha nova mostra do talento de Sartre.

A MEIRANDE parte dos libros do novelista Jorge Amado ten por cadre a

vila e a rexión da Bahía. Alcides de Campos preguntóulle ao novelista, i éste respondéulle: "O Brasil nacéu en Bahía, e non somente porque foi a primeira terra que pisaron os portuguéses, senón porque foi o crisol onde se fundiron raras culturas, relixións, costumes. A cultura popular condiciona toda a cultura de Bahía". "A miña derradeira novela *Teresa Batista Cansada de Guerra* desenvólvese en grande parte no sertão, na fronteira de Bahía e de Sergipe. Trato nela, unha vez máis, da vida do pobo brasileiro, esta vez personificado por unha muller cuia vida é unha loita constante contra da miseria".

CON motivo do "Día das Letras Galegas" inaugurouse no Instituto de Literatura e Lingüística da Academia de Ciencias da Habana, unha exposición integrada por textos sobre lingüística galega. A mostra estivo dividida en: gramática, fonética, lexicografía, xergas, dialectoloxía e historia da lingua e a literatura galegas. Fíxose notar que en 1863, data da aparición de "Cantares gallegos" de Rosalía —en cuio centenario xurdíu a idea de conmemorar o "Día das Letras Galegas"—, publicáronse tamén o primeiro "Diccionario gallego-castellano", da autoría de Francisco Javier Rodríguez, e a primeira "Gramática gallega", debida a Francisco Mirás.

NA colección de Obras Representativas da "Unesco" apareceron *Poems by Faiz*. A Faiz Ahmed Faiz considérase, despóis de Sir Mohammad Iqbal —cuias ideas contribuíron a inspirar a formación do moderno Pakistán— como o máis importante poeta moderno en lingua urdu. Os seus poemas acadaron popularidade non só no Pakistán Occidental, sinón tamén en partes da India. Esta escolma foi preparada por un amigo, Víctor Kiernam, quen traduciu os textos.

MARTHE Robert, unha das primeiras estudosas francesas da literatura, en quen o psicoanálise xoga un papel preponderante, publicou un volume titulado *Roman des origines et origines du roman*. Trátase dun profundo traballo encol da novela, que completa outro anterior: *L'ancien et le nouveau*. Marthe Robert non tenciona decir que é a novela, sinón qué é o que a fai posibel. Demostra que a novela, seña popular ou culta, antiga ou nova, clásica ou moderna, xurde da situación familiar cuios deseños incoscientes alonga; de xeito que ao estar absolutamente determinada en contido ao contido psíquico dos seus motivos, goza dunha libertade non menos absoluta en canto ao número e ao estilo das súas variedades formais.

O ESCRITOR Umberto Eco, sonando autor de *Ópera aperta* —concepto que ten entrado a formar parte da terminoloxía moderna—, ven de publicar *Le forme del contenido*, libro que sigue a *La struttura assente e continúa* as súas reflexións semióticas. “La semiótica —escribe— é per noi la sola forma di filosofia pensable”. Pra Eco un dos principais ouxetivos da semiótica é analizar as formas do contido —expresión de Hjermeslev—: o camiño polo cal o universo de ouxetos, os homes, a cultura, entran nun proceso de comunicación asumindo diferentes formas. A semiótica considera o mundo coma un infindo sistema de códigos. *Le forme del con-*

tenuto é un fito importante na obra do xoven e talentudo ensaísta italiano.

NA IV Semá Musical do Corpus Lugués estrenouse con grande éxito a “Serenata pra Orquestra de Corda” do compositor lugués Xesús Bal. e Gay. Con tal motivo escribiu o crítico musical Antón Buxán: “Despós de escotiar a Serenata pra Corda, é doado definir rotundamente a Bal. Fala éste unha lingua europea, universal. Ficaron as bágoas soterradas, leixáronse os choros esquecidos, quedaron os “deixes” seudofolklóricos arredados. A música de Bal está escrita nos termos xerais dun músico do noso tempo. E, nem poriso, se non pode dubidár que o espírito do compositor é galego. No seu xeito hai unha alma galega que, falando en europeo, matina en galego. O millor do espírito galego está latente na música. I é que o ser galego imprime carácter...”

EN Londres apareceron dous libros referentes a poetas xaponeses de hoxe. Un é *Papanes Poetry Now*, con versións de Thomas Fitzsimmons, quen menos atente á precisión na trascrición do detalle, inclínase pola fidelidade á visión humá que revelan os poemas. As súas traducións son recreacións en inglés. O outro libro é *Three Contemporary Japanese Poets*, con traducións dos poetas Anzai Hitoshi, Shiraishi Kazuko e Takanawa Shuntaro, realizadas por Greanne Wilson e Atsumi Ikuko.

G R I A L

REVISTA GALEGA DE CULTURA

Precios de venda e suscripción

Número solto	70 ptas.
Extranxeiro	85 "
Suscripción anual, 4 números	240 "
Estranxeiro	280 "

Redacción e Administración

Editorial Galaxia. — Reconquista, 1 — Vigo

**Impreso nos Talleres ARTES GRAFICAS GALICIA, S. A.
Burgos, 96 (interior) - Vigo — Dep. Leg.: VG - 99 - 1963**

